

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Δ. ΜΙΧΑΗΛΑΡΗΣ

Η ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ ΤΟΥ ΧΡΥΣΑΝΘΟΥ
ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ «ΠΕΡΙ ΑΦΟΡΙΣΜΟΥ»

ΠΟΡΕΙΑ

Ὁ Παναγιώτης Δ. Μιχαηλάρης γεννήθηκε στὸν Μανταμάδο Μυτιλήνης τὸ 1948. Σπούδασε στὸ Ἱστορικό-Ἀρχαιολογικὸ τμήμα τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Διετέλεσε (1976-1978) ὑπότροφος-ἐρευνητῆς στὸ Ἑλληνικὸ Ἰνστιτοῦτο Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν Σπουδῶν τῆς Βενετίας. Ἀπὸ τὸ 1978 καὶ ἐξῆς ἐργάζεται στὸ Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν, στὸ πρόγραμμα «Θεσμοὶ καὶ Ἰδεολογία στὴ νεοελληνικὴ κοινωνία, 15ος-19ος αἰ.». Ἡ διδακτορικὴ του διατριβὴ εἶχε ὡς ἀντικείμενο τὸ ἐπιτίμιο τοῦ ἀφορισμοῦ (Ἀφορισμός. Ἡ προσαρμογὴ μιᾶς ποιῆς στὶς ἀναγκαιότητες τῆς Τουρκοκρατίας). Ἐχει δημοσιεύσει, ἐπίσης, μελέτες σχετικὲς μὲ τοὺς ἐκκλησιαστικὸς θεσμούς, τὴν ἱστορία τῆς οἰκονομίας καὶ τὴν ἱστορία τῆς Λέσβου.

Εἰκόνα ἐξωφύλλου: Max Beckmann, «Apokalypse»
(Washington DC, National Gallery of Art).

**Η ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ ΤΟΥ ΧΡΥΣΑΝΘΟΥ
ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ «ΠΕΡΙ ΑΦΟΡΙΣΜΟΥ»**

© Παναγιώτης Μιχαηλάκης
ἐκδόσεις «Πορεία»
Ζαλόγγου 1, Ἀθήνα 106 78, τηλ. 3831622, fax 3824359 καὶ
Ζωοδόχου Πηγῆς 6, Ἀθήνα 106 78

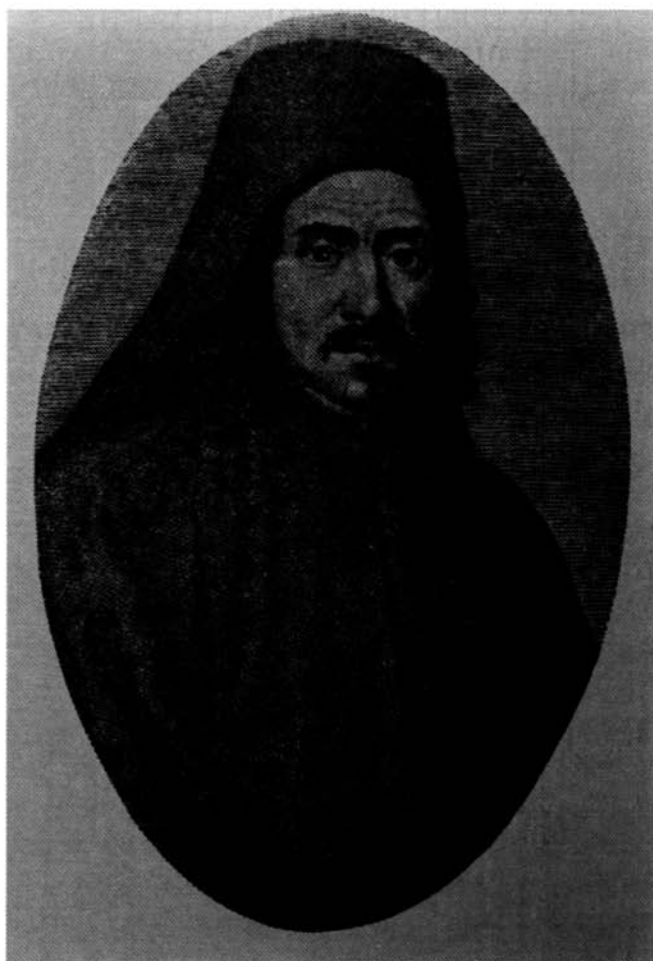
ISBN 960-7043-57-X

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Δ. ΜΙΧΑΗΛΑΡΗΣ

Η ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ ΤΟΥ ΧΡΥΣΑΝΘΟΥ
ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ «ΠΕΡΙ ΑΦΟΡΙΣΜΟΥ»

ΠΟΡΕΙΑ
ΑΘΗΝΑ 2002

Χρύσανθος Νοταρᾶς (Μ. Γεδεών, *Πατριαρχικαὶ Ἐφημε-
ρίδες*, σ. 167-Ἄρχεῖο Προσωπογραφιῶν ΚΝΕ/ΕΙΕ)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

(σ. 9-12)

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

α) Ἡ χειρόγραφη παράδοση τοῦ κειμένου	15-19
β) Ἐλεγχος καὶ ἐπιλογή τοῦ χειρογράφου	19-22
γ) Χρόνος, τόπος καὶ λόγοι σύνθεσης τῆς Πραγματείας	22-32
δ) Οἱ πηγές τοῦ Χρύσανθου	32-37

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

ΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ ΤΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑΣ

(σ. 40-111)

ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ

Η ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑΣ

1. Ὅρισμοί-προέλευση-χαρακτηριστικά	116-120
---	---------

2. Ποιοι ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ ἀφορίζουν	120-125
3. Εἶδη ἀφορισμοῦ	125-135
4. Τὰ ἀποτελέσματα τοῦ ἀφορισμοῦ	135-147
5. Λύση τοῦ ἀφορισμοῦ	147-153

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ

(σ. 153-156)

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς συλλογῆς ὕλικου γιὰ τὴν ἐκπόνηση τῆς δι-
δακτορικῆς διατριβῆς μου εἶχα τὴν εὐκαιρία νὰ ἔλθω σὲ ἐπαφὴ μὲ
ἓνα χειρόγραφο ποὺ περιεῖχε ἀνέκδοτο, κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος
του, ἔργο τοῦ πατριάρχη -ἀρχιμανδρίτη ὅταν τὸ συνέτασσε- Ἱερο-
σολύμων Χρῦσανθου Νοταρᾶ. Ἀντικείμενο τῆς πραγματείας αὐ-
τῆς ποὺ ἐκπονήθηκε στὰ τέλη τοῦ 17ου αἰ. εἶταν τὸ ἐπιτίμιο τοῦ
ἀφορισμοῦ στὴ σύνθετη ἐκδοχὴ του: ὁ λόγιος ἱερωμένος παρου-
σίαζε τὴ μορφή καὶ τὰ στοιχεῖα ποὺ συνθέτουν τὸ ἐπιτίμιο ἀλλὰ
καὶ τὰ ἀποτελέσματα ποὺ ἡ ἐπιβολὴ του ἐπιφέρει σὲ βάρος τῶν
ἀφορισμένων· μιὰ τρίτη διάσταση ποὺ ἐπιχείρησε νὰ δώσει ὁ Χρῦ-
σανθος ἐστίαστηκε στὴν ἱστορικὴ διαδρομὴ τῆς ποινῆς καὶ στὶς
ἀρνητικὲς ἐκδηλώσεις ποὺ δημιούργησε ἡ ἀλόγιστη καὶ γιὰ ἀσή-
μαντους λόγους χρῆση τῆς καὶ βέβαια ἀπὸ τὴν ὀπτικὴ του δὲν
λείπει ἡ δογματικὴ χρησιμοποίησι τοῦ ἐπιτιμίου καὶ εἰδικότερα
τῶν ἀποτελεσμάτων του, στὶς διαμάχες μὲ τὴ Δυτικὴ Ἐκκλησία
καθὼς ὁ ἀφορισμὸς ἀνάγεται σὲ δογματικὸ ἐπιχείρημα ποὺ κατα-
δεικνύει τὴν ἀνωτερότητα τῶν ἀνατολικῶν δογμάτων ἔναντι τῶν
παπιστῶν.

Ἀπὸ τὴν πραγματεία αὐτὴ ἀντλήσα ἀρκετὲς καὶ πολλὴ χρή-
σιμες πληροφορίες γιὰ τὴ μελέτη μου ἐνῶ παράλληλα δημοσίευ-
σα μικρὴ ἐργασία σχετικὰ μὲ τὴν ἐπιβολὴ τῆς ποινῆς σὲ βάρος

προσώπων «άρχοντικῶν» καὶ τὶς ἀρνητικὲς συνέπειες ποὺ ἡ πράξι αὐτὴ ἐγκυμονεῖ γιὰ τὶς ἐκκλησιαστικὲς ἀρχὲς στὴν ἀναπόφευκτη σύγκρουσή τους μὲ τὴν πολιτικὴ ἐξουσία.

Ἡ πραγματεία λοιπὸν τοῦ τότε, ὅπως ἀνέφερα ἤδη, ἀρχιμανδρίτη τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων ἔχει κιόλας συνεισφέρει ὀρισμένα στοιχεῖα γιὰ τὴ μελέτη τῆς ποινῆς τοῦ ἀφορισμοῦ ἐνῶ, ἐξἄλλου, ἓνα μικρὸ τμῆμα τῆς εἶναι δημοσιευμένο. Ὡστόσο ἐκτίμησή μου εἶναι ὅτι τὸ κείμενο αὐτό, πέρα ἀπὸ τὶς «περιπέτειες» του διατηρεῖ, παράλληλα, καὶ τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα ποὺ δικαιολογοῦν τὴ συνολικὴ δημοσίευσή του· ἄλλωστε, οὐσιαστικὰ ἡ πραγματεία τοῦ Χρῦσανθου ἀποτελεῖ τὴν πρώτη συστηματικὴ προσπάθεια προσέγγισης ἐνὸς κατασταλτικοῦ μηχανισμοῦ μὲ μακρὰ θητεία καὶ ποικίλες ἐφαρμογὲς εἰδικότερα στὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας κατὰ τὴν ὁποία ἀναδείχτηκε σὲ κύριο ὄπλο τοῦ ποινικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου μὲ ὅλες τῆς συνδηλώσεις του.

Μὲ βάση, λοιπὸν, τὰ δεδομένα αὐτὰ ἐπιχειρῶ τὴν ἔκδοση τοῦ σημαντικοῦ αὐτοῦ κειμένου ἀλλὰ καὶ τὸν παράλληλο τῆς δημοσίευσης σχολιασμό του μὲ τὴν παράθεση ὅλων τῶν πληροφοριῶν ποὺ συνήθως συνοδεύουν παρόμοιες προσπάθειες· καὶ βέβαια αὐτὲς οἱ τελευταῖες ἔχουν σχέση μὲ τὰ χειρόγραφα ποὺ τὸ παραδίδουν, τὶς πηγὲς ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ συντάκτης του, τοὺς πιθανοὺς λόγους σύνταξής του, τὸ περιβάλλον στὸ ὁποῖο ἐκπονήθηκε, τὴν κριτικὴ ποὺ ἐπιχειρεῖ ἐναντίον ἐκείνων, ποὺ χρησιμοποιώντας τὴν ποινὴ ἄκριτα καὶ ἀλόγιστα, συμβάλλουν στὴν ἀποδυνάμωσή της λόγῳ τῆς ἀμβλυνοσης τοῦ συναισθήματος τοῦ φόβου κ.λπ.

Κλείνοντας αὐτὸ τὸ σύντομο, ἐκ τῶν πραγμάτων, προλογικὸ σημείωμα πρέπει νὰ ἀναφέρω γιὰ νὰ εὐχαριστήσω ἐκείνους ποὺ μὲ βοήθησαν μὲ διάφορους τρόπους ὥστε νὰ πραγματοποιήσω τὸ σκοπὸ μου: τὴ συνάδελφο Πόπη Στάθη, ποὺ εἶχα τὴν εὐκαιρία νὰ

τὴν εὐχαριστήσω καὶ ἄλλοῦ γιὰ τὴν ὑπόδειξη τοῦ χειρογράφου ποὺ ἀνήκει στὴ συλλογὴ χειρογράφων τοῦ Μετοχίου τοῦ Παναγιῶτου Τάφου (τώρα ΕΒΕ): τὸν κ. Ἀγαμέμνονα Τσελίκα ὁ ὁποῖος χωρὶς δισταγμὸ ἔθεσε στὴ διάθεσή μου τὸ μικροφίλμ τοῦ Μορφωτικοῦ Ἰδρύματος τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς μὲ τὸ κείμενο τοῦ χειρογράφου ποὺ ἀνήκει στὴ συλλογὴ χειρογράφων τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων· τὸν συνάδελφο κ. Φλορίν Μαρινέσκου ποὺ μερίμνησε ὥστε νὰ λάβω ἀντίγραφο τοῦ ἔργου ποὺ ἀνήκει στὴ συλλογὴ χειρογράφων τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας. Παράλληλα, οἱ εὐχαριστίες μου ἀπευθύνονται στὰ μέλη τοῦ Προγράμματος τοῦ ΚΝΕ/ΕΙΕ «Θεσμοὶ καὶ Ἰδεολογία στὴ νεοελληνικὴ κοινωνία, 15ος-19ος αἰ.» γιὰ τὸ ἐνδιαφέρον καὶ τὴ συμμετοχὴ τους σὲ κάθε προβληματισμὸ ποὺ παρόμοια θέματα ἀποδεσμεύουν.

Αὐτὴ περίπου εἶταν ἡ μορφή ποὺ εἶχε τὸ προλογικὸ σημεῖωμα πρὶν ἀπὸ μερικὰ χρόνια ὅταν ἡ ἐπεξεργασία τῆς πραγματείας τοῦ Χρῦσανθου εἶχε προχωρήσει μὲ καλὲς προϋποθέσεις γιὰ τὴν ἔκδοσή της ποὺ τελικὰ δὲν πραγματοποιήθηκε. Ἐν τῷ μεταξύ γνώρισα τὴν Πόπη καὶ τὸ Νίκο Κουτσιαύτη (ἐκδόσεις «Πορεία») γνωριμία ποὺ ἐξελίχθηκε σὲ συνεργασία καὶ προπαντὸς σὲ καλὴ φιλία μὲ ἀποτέλεσμα οἱ σχετικὲς κουβέντες νὰ φέρουν στὴν ἐπιφάνεια τὸν Χρῦσανθο καὶ τὸν ἀφορισμὸ του. Φυσικὰ καὶ ἐγὼ ἀλλὰ κυρίως οἱ φίλοι Πόπη καὶ Νίκος γνωρίζουν καλὰ ὅτι ἡ ἔκδοσις αὐτὴ δὲν θὰ ἀποτελοῦσε ἐκδοτικὸ γεγονός οὔτε αἰτία εἰσορῆς πακτωλοῦ χρημάτων στὸ ταμεῖο τῆς «Πορείας». Παρ' ὅλα αὐτὰ θέλησαν, δηλαδὴ αὐτοὶ μοῦ πρότειναν καὶ ἐγὼ δέχτηκα, νὰ ἐντάξουν τὸ βιβλίον στὸν κατάλογό τους, γεγονός ποὺ ἀπὸ μόνο του ἀποτελεῖ ἀφορμὴ θερ-

μῶν εὐχαριστιῶν. Ὡστόσο μιὰ ἀκόμα –καὶ μάλιστα μεγαλύτερη– ἀφορμὴ περαιτέρω εὐχαριστιῶν ἀποτελεῖ τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἐν συνεχείᾳ διακριτικὴ πίεσις καὶ ἡ συνεχὴς ὑπόμνησή τους γιὰ τὴν ὀλοκλήρωσι τῆς ἐργασίας συνετέλεσε ὥστε νὰ ἔχουμε σήμερα τὴν πραγματεία τοῦ Χρυσάνθου Ἱεροσολύμων στὴν ἔντυπη ἐκδοχὴ της.

Π.Δ.Μ.

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ
Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

α) Η χειρόγραφη παράδοση του κειμένου

“Όπως έχω ήδη αναφέρει, τὸ κείμενο τῆς πραγματείας περὶ ἀφορισμοῦ τοῦ Χρύσανθου σώζεται ὀλόκληρο σὲ δύο χειρόγραφα ἐνῶ σὲ ἓνα τρίτο, μόνο τὸ πρῶτο μέρος του· μικρῆ, λοιπόν, ἡ χειρόγραφη παράδοση τῆς ἀφοριστικῆς πραγματείας ἢ ὁποῖα πάντως παρουσιάζει τὴν ἐξῆς μορφή:

1. Τὸ χειρόγραφο τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων: ὁ ἐντοπισμὸς καὶ ἡ περιγραφή του ἔγιναν στὰ τέλη τοῦ περασμένου αἰώνα ἀπὸ τὸν Παπαδόπουλο-Κεραμέα¹. Σύμφωνα μὲ τὴν περιγραφή αὐτῆ ἀλλὰ καὶ τὴ νεότερη², τὸ χφ φέρει τὴν ἐξῆς ἐπιγραφή: Χρυ-

1. Α. Παπαδόπουλος-Κεραμέυς, *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη*, 1, 1891, φωτομ. ἐπανεκδόση Βρυξέλλες 1963, σ. 301, ἀρ. χφ 224, ὁ ὁποῖος περιγράφει ἀκριβῶς τὸ χφ τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων (φ. 38), πού τὸ θεωρεῖ «αὐτόγραφον» τοῦ Χρύσανθου. Παλαιότερη μνεία τοῦ χειρογράφου ἔχουμε ἀπὸ τὸν Κύριλλο Ἀθανασιάδῃ ὁ ὁποῖος στὴ μελέτη του μὲ τὸν τίτλο «Χρύσανθος Ἱεροσολύμων ὁ Νοταῶς» πού δημοσίευσε σὲ συνέχειες στὸν 4ο τόμο (1883-1884) τῆς *Ἐκκλησιαστικῆς Ἀλήθειας* μνημονεύει (σ. 82) ὅταν ἀναφέρεται στὸ χειρόγραφο ἐργασιῶν τοῦ Χρύσανθου: «ἔσα ἡμεῖς εὑρομεν ἐν ταῖς τοῦ Παναγίου τάφου βιβλιοθήκαις, εἰσὶ τάδε... β' *Περὶ ἀφορισμοῦ· σώζεται ἐν τῇ αὐτῇ βιβλιοθήκῃ, καὶ ἄλλα ἀντίγραφα ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Κοινοῦ τοῦ Παναγίου τάφου. Συνετάχθη δὲ κατὰ προτροπὴν τοῦ ἡγεμόνος τῆς Μολδοβλαχίας*».

2. Ἀγ. Τσελίκας, «Καταγραφή τοῦ ἀρχείου τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύ-

σάνθου πρεσβυτέρου και ἀρχιμανδρίτου τοῦ ἀποστολικοῦ τῶν Ἱεροσολύμων ἀγιωτάτου πατριαρχικοῦ θρόνου, περὶ ἀφορισμοῦ, κατ' αἰτήσιν τοῦ γαλιηνοτάτου, και θεοσεβεστάτου αὐθέντου και ἡγεμόνος πάσης Οὐγγροβλαχίας κυρίου κυρίου Ἰωάννου Κωνσταντίνου Βασσαράβα Μπραγκοβάνου βοεβόδα. Εἶναι χάρτινο και ἡ γραπτὴ ἔκτασή του ἀποτελεῖται ἀπὸ 15 ἀριθμημένα φύλλα. Πιθανώτατα λοιπὸν ἡ ἀναφορὰ τοῦ Κεραμέα ὅτι τὸ χφ ἔχει 38 φύλλα –ἀν δὲν ὑπῆρχαν ὅταν τὸ περιέγραφε πολλὰ λευκά–, σημαίνει ὅτι ἔχει γίνεи μετὴν ἀνὰ σελίδα ἀρίθμηση. Κατὰ τὸν Παπαδόπουλο-Κεραμέα εἶναι αὐτόγραφο τοῦ Χρύσανθου, διαπίστωση πού δὲν ἀνταποκρίνεται στὴν πραγματικότητα, ὅπως φανερώνει ἡ σύγκριση τοῦ γραφικοῦ χαρακτήρα τοῦ Χρύσανθου, γνωστὴ ἀπὸ πολλὰ κείμενά του, μετ' ἐκείνην τοῦ χειρογράφου μας. Σήμερα ἀπόκειται μετὰξὺ τῶν κωδίκων πού βρίσκονται στὸ Γραφεῖο τῆς Ἀρχιγραμματείας τοῦ Πατριαρχείου.

2. Τὸ χειρόγραφο τοῦ Μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου Κωνσταντινουπόλεως 69 (τώρα EBE 69). Ἔχει περιγραφεῖ και αὐτὸ ἀπὸ τὸν Παπαδόπουλο-Κεραμέα³ και φέρει τὴν ἴδια ἐπιγραφή μετ' ἐκεῖνο τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων· οἱ διαφορὲς πού ἐντοπίζονται εἶναι στὴν ἀπόδοση τοῦ ὀνόματος τοῦ ἡγεμόνα πού τώρα φέρεται ὡς Πραγκοβάνος καθὼς και στὴ λέξη Οὐγγροβλαχίας πού

μων», Δελτίο τοῦ Ἱστορικοῦ και Παλαιογραφικοῦ Ἀρχείου, τ. Ε' (1992), 386-387· τὸ χφ στὴ νέα κατάταξη πού ἔγινε ἀπὸ ἐπιστημονικὴ ὁμάδα τοῦ Μορφωτικοῦ Ἰδρύματος τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1991 πῆρε τὰ ταξινομικὰ στοιχεῖα: ἀρ. χφ VI. ζ. 16.

3. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, Ὁ.π., τ. 4, 1899 και φωτομ. ἐπανέκδοση Βρυξέλλες 1963, σ. 85-86, ἀρ. χφ 69. Γιὰ τὴν παλαιότερη περιγραφή τοῦ Κυρίλλου Ἀθανασιάδη βλ. ἐδῶ τὴν ὑποσημείωση ἀρ. 1.

τώρα αναγράφεται με τη συμπλοκή γκ αντί γγ. Κατά τον Κεραμέα είναι του τέλους του 17ου αϊ. ή των αρχών του 18ου· αποτελείται από 19 φύλλα αριθμημένα ανά φύλλο (το κείμενο στα φύλλα 1-17, από τα όποια το 17^v είναι λευκό). Η στάχωση από δέρμα είναι επιμελημένη: δημιουργείται ένα παραλληλόγραμμο πλαίσιο μέσω τριών παράλληλων αύλακώσεων, οι όποίες από τις τέσσερις γωνίες του παραλληλογράμμου καταλήγουν, ακολουθώντας διαγώνια πορεία, στις τέσσερις γωνίες του έξωφύλλου. Για τη στάχωση, έξάλλου, τής έσωτερικής πλευράς έχουν χρησιμοποιηθεί σελίδες που έχουν αποσπαστεί από κάποιο έντυπο· στη ράχη τής στάχωσης έτικέτα με την αναγραφή: «Χειρ. Άριθ. 2». Τα δύο παράφυλλα στην αρχή είναι λευκά και μετά αρχίζουν τα αριθμημένα φύλλα με το κείμενο. Στο β' παράφυλλο τής αρχής υπάρχουν επίσης: επικολημένη έτικέτα με τα στοιχεΐα *Χειρόγγρ./Άρ. 69* καθώς και μία μονοκονδυλιά, που μάλλον ανήκει στον Χρύσανθο· στο άλλο παράφυλλο με μολύβι αναγράφεται: *Άριθ. παλ. 563* και ακολουθούν μονοκονδυλιές που διαβάζονται με μεγάλη πιθανότητα ως *πατριάρχης Ιεροσολύμων Μακάριος*. Ο Παπαδόπουλος-Κεραμέας δέν αναφέρει το όνομα του γραφέα του ενώ ή Πόπη Στάθη⁴ θεωρεί ότι δέν είναι αυτόγραφο του Χρύσανθου· αντίθετα αποδίδει στη γραφίδα του τις σημειώσεις στην ώα για τις όποίες ο λόγος θα είναι έκτενέστερος σέ άλλο σημειό τής μελέτης αυτής.

3. Το χειρόγραφο τής Ρουμανικής Άκαδημίας, φέρει τον ταξινομικό αριθμό Μς 658 (17). Σύμφωνα με τη γνώμη του ρουμά-

4. Πηνελόπη Στάθη, Χρύσανθος Νοταράς πατριάρχης Ιεροσολύμων. Πρόδρομος του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, Άθήνα 1999, σ. 175, όπου και ή αναλυτική παρουσίαση των περιεχομένων του χειρογράφου.

νου μελετητή Constantin Litzica⁵ είναι χειρόγραφο του 18ου αϊ. και περιλαμβάνεται σε σύμμικτο κώδικα του οποίου κατέχει τὰ φύλλα 48-53. "Όπως έχουμε αναφέρει, τὸ χειρόγραφο περιέχει μόνο τὸ πρῶτο μέρος τῆς πραγματείας τοῦ Χρύσανθου (ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὴν καταληκτικὴν πρότασι: ...τὸ μυστικὸν σῶμα τῆς Ἐκκλησίας), κείμενο πὸ ἀντιστοιχεῖ στὰ πρῶτα πέντε φύλλα τοῦ κειμένου τῶν ἄλλων χφ καὶ ἔχει ἐκδοθεῖ⁶. Διαφορὰ στὴν ἐπιγραφή ἐντοπιζέται καὶ ἐδῶ ὡς πρὸς τὴν ἀπόδοσι τοῦ ὀνόματος τοῦ ἡγεμόνα ὁ ὁποῖος ἀναγράφεται ὡς *πραγκωβάνος βοεβόνδας*, δηλαδὴ μετατρέπεται τὸ ο τῶν ἄλλων χειρογράφων σὲ ω ἐνῶ στὴ λέξη βοεβόνδας προστίθεται τώρα καὶ τὸ ν. Ἀκόμα, ἄς παραθέσουμε ἐδῶ τὸν μικρὸ πρόλογο πὸ προτάσσει ὁ Τιμόθεος Ἱεροσολύμων κατὰ τὴν ἐκδοσι τοῦ κειμένου ἀπὸ τὸ χειρόγραφο αὐτό: «Τῷ 1922 παρεπιδημοῦντες ἐν Βουκουρεστίῳ ἐπ' ἀποστολῇ διηρχόμεθα τὰς ὥρας τῆς σχολῆς ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ φυλλομετροῦντες βιβλία καὶ χειρόγραφα. Ἐν τῷ 658 (17) Χρ. 48 ἀνέγνωμεν μελέτην τοῦ Χρυσάνθου Ἀρχιμανδρίτου τοῦ εἶτα Ἱεροσολύμων περὶ ἀφορισμοῦ, ἣν

5. Constantin Litzica, *Catalogul Manuscriptelor Grecești*, Βουκουρέστι 1909, σ. 385. Τὸ χφ αὐτὸ ἀποτελεῖται ἀπὸ 452 φύλλα καὶ περιέχει ποικίλη ὕλη: Ἰωάννη Στοβαῖο, Νικηφόρο Βλεμμύδη, Ἀριστοτέλη (Λογική), μετάφρασι γαλλικοῦ ἔργου (*Νέα ἔκθεσις τῆς σφαίρας...*) ἀπὸ τὸν Κωνστ. Σταμάτη, καθὼς καὶ διάφορες διηγήσεις περὶ τοῦ ἀποστόλου Παύλου.

6. Τιμόθεος Ἱεροσολύμων, «Ὁ πατριάρχης Χρύσανθος καὶ ὁ ἀφορισμός», *Νέα Σιών* 33 (1938), 66-74. ὁ ἐκδότης στίς λίγες εἰσαγωγικὰς γραμμὰς ἀναφέρει ὅτι ἐντόπισε τὸ χφ τὸ 1922, ὅταν παρεπιδημοῦσε στὸ Βουκουρέστι τὸ ὁποῖο ἔφερε τὸν ἴδιον ταξινομικὸ ἀριθμὸ πὸ φέρει καὶ στὸν κατάλογο τοῦ Litzica. Κατὰ τὴν μεταγραφή τοῦ χφ ὑπέπεσε σὲ πολλὰς παραναγνώσεις πὸ ὀρισμένους φορές καθιστοῦν τὸ κείμενο τελείως προβληματικὸ: λ.χ. κάπου διαβάζει καὶ ἐκδίδει: ὁ ἡλίος τεμεῶς, καός, ἀλόη, ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ: ὁ Ησύχιος τεμένη, καοί, ἄλση.

νῦν δημοσιεύομεν, ἂν καὶ ἡ σύγχρονος νομολογία ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ἔχει διατυπώσῃ ἄλλας ἀντιλήψεις» (Τὰ πλήρη στοιχεῖα τῆς ἔκδοσης βλ. ἐδῶ, σημ. ἀρ. 6).

β) Ἐλεγχος καὶ ἐπιλογή χειρογράφου

Ἀπὸ τὰ τρία χειρόγραφα (οὐσιαστικὰ δύο) ποὺ παραδίδουν τὴν πραγματεία περὶ ἀφορισμοῦ τοῦ Χρύσανθου, ὡς ἐκδοτικὸ πρότυπο ἔπρεπε βέβαια νὰ ἐπιλέξουμε ἓνα· καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ χειρόγραφο τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων. Ἡ ἐπιλογή αὐτῆ ὑπαγορεύτηκε ἀπὸ τὸ ἀκόλουθο σκεπτικόν.

Προφανῶς γιὰ τὸ χειρόγραφο τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας δὲν γίνεται λόγος ἐπειδὴ δὲν περιέχει ὀλόκληρο τὸ ἔργο καὶ ἄλλωστε διαθέτουμε τὴν ἔκδοσή του· ἐξάλλου, ὅπως εὐκόλα συνάγεται, ἀποτελεῖ τὴν ἀρχὴ τῆς πραγματείας, ἡ ὁποία γιὰ κάποιον λόγο διακόπηκε ἐδῶ, ἴσως γιὰ νὰ συνεχιστεῖ σὲ κάποιον ἄλλο χειρόγραφο. Ἔτσι ὁ προβληματισμὸς γιὰ τὴν ἐπιλογή ἔχει σχέση μὲ τὰ δύο πλήρη χειρόγραφα, δηλαδὴ ἐκεῖνο τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου ΚΠολεως, ἀρ. 69 (τώρα ΕΒΕ, ΜΠΤ 69) καὶ ἐκεῖνο τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων. Ἀπὸ αὐτά, ὅπως ἔχουμε ἀναφέρει, δὲν θεωρεῖται κανένα αὐτόγραφο τοῦ Χρύσανθου· ὡστόσο στὸ χφ τοῦ Μετοχίου ὑπάρχουν στὴν ὡα ἀρκετὲς αὐτόγραφες σημειώσεις-προσθηκὲς ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Χρύσανθου οἱ ὁποῖες ἔχουν ἐνσωματωθεῖ αὐτούσιες στὸ κείμενο τοῦ ἱεροσολυμιτικοῦ χειρογράφου. Ἔτσι, ἂν αὐτὲς δὲν θεωρηθοῦν παραλείψεις τοῦ γραφέα τοῦ χφ ΜΠΤ 69 κατὰ τὴν ἀντιγραφή ἀπὸ ἓνα ἄγνωστο πρωτόγραφο τοῦ Χρύσανθου, τίς ὁποῖες προσέθεσε ἐκ τῶν ὑστέρων ὁ συντάκτης τῆς πραγματείας –ὕποθεση ἡ ὁποία εἶναι ἀπίθανη ὡς ἐκ τῆς φύσεως τῶν προσθηκῶν, ποὺ ἔχουν σαφὲς

δογματικό περιεχόμενο— κάποια εποχή, όχι ακριβώς προσδιορισμένη, την οποία όμως με ασφάλεια τοποθετούμε στα τέλη του 17ου αϊ. γράφτηκε πρώτα τὸ κείμενο τοῦ Μετοχίου, διορθώθηκε ἀπὸ τὸν Χρῦσανθο καὶ συγκροτήθηκε ἐν συνεχείᾳ τὸ χειρόγραφο τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων μετὰ τὴν ἀντιγραφή ἐκείνου τοῦ ΜΠΤ 69 καὶ τὴν ἐνσωμάτωση τῶν προσθηκῶν ποὺ ἔγιναν ἀπὸ τὸν Χρῦσανθο, σὲ κανονικὴ μορφή κειμένου.” Ἐτσι τὸ χφ αὐτὸ τῶν Ἱεροσολύμων μολονότι δὲν εἶναι χρονολογικὰ τὸ πρῶτο, εἶναι κατὰ κάποιο τρόπο πληρέστερο, κυρίως κατὰ τὴ μορφή, καὶ ὄχι τόσο κατὰ τὸ περιεχόμενο, καὶ γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ τὸ ἐπιλέξαμε ὡς κείμενο τῆς ἔκδοσής μας.

Τὰ δύο πλήρη χφ ὁμως παρουσιάζουν καὶ ὀρισμένες διαφορὰς οἱ ὁποῖες ἔχουν σχέση κυρίως μετὰ τὴ χρήση ὀρισμένων λέξεων καὶ τὴν ἐπιλογή τῶν λίγων βραχυγραφιῶν ποὺ χρησιμοποιοῦν οἱ γραφεῖς, στοιχεῖα τὰ ὁποῖα ὡστόσο μποροῦν ἀξιολογούμενα νὰ καταδείξουν ὅτι τὸ χφ τοῦ Μετοχίου Κωνσταντινουπόλεως προηγεῖται χρονολογικὰ ἐκείνου τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων.

Συγκεκριμένα τὰ σημεῖα στίξεως καὶ στὰ δύο χφ εἶναι ἴδια ἐνῶ τὸ χφ τοῦ ΜΠΤ ἔχει περισσότερα ἐπίτιτλα τὰ ὁποῖα ἐπιπλέον εἶναι καὶ ὑψηλότερης καλλιτεχνικῆς ἐπιμέλειας. Γενικότερα ὁ γραφέας τοῦ ΜΠΤ (ΕΒΕ) 69 παρουσιάζει μεγαλύτερη τάση πρὸς τὴν αὐτούσια ἀναγραφή τῶν λέξεων ἐνῶ ἐκεῖνος τῶν Ἱεροσολύμων τείνει πρὸς τὴ συντόμευση καὶ ἔτσι ἐπιλέγει τὴ συγκοπὴ τῆς λέξης κεφάλαιον (γράφει κεφ.) ἐνῶ βραχυγραφεῖ τὸν σύνδεσμο δὲ μετὰ τὸ γνωστὸ βραχυγραφικὸ σύμβολο. Στὴν ἴδια λογικὴ τῶν δύο γραφῶν κινοῦνται καὶ μερικὲς ἄλλες παρατηρούμενες διαφορὰς· συγκεκριμένα, ὁ γραφέας τοῦ ΜΠΤ (ΕΒΕ) 69 συμπλέκει μερικὲς λέξεις δημιουργώντας μία ἐκφορὰ ποὺ βρίσκεται κάποτε πολὺ κοντὰ στὴ φωνητικὴ ἐκφορὰ (λ.χ. γράφει καταδέ, ἀναμεσόντους, κατα-

περίστασιν κ.τ.θ.) ἐνῶ ὁ γραφέας τῶν Ἱεροσολύμων ἐπαναφέρει τὶς λέξεις στὸν φυσιολογικὸ τρόπο γραφῆς τους. Μία διαφορὰ ἐπίσης θὰ μπορούσε νὰ σημειωθεῖ καὶ γιὰ τὸν χωρισμὸ τῶν κεφαλαίων ἀφοῦ οἱ δύο γραφεῖς δὲν ἀκολουθοῦν τὴν ἴδια τακτικὴ στὸ ζήτημα αὐτό. Πάντως ἡ ἀναλυτικὴ τάση τοῦ γραφέα τῶν Ἱεροσολύμων μαζί με τὸ οὐσιῶδες γεγονός ὅτι τώρα οἱ προσθῆκες τοῦ Χρῦσανθου ἀποτελοῦν μέρος τοῦ κειμένου, καὶ ὄχι σημειώσεις ἐπὶ τῆς ὥας, συνιστοῦν στοιχεῖα ποὺ συμβάλλουν ὥστε τὸ κείμενο τοῦ Ἱεροσολυμιτικοῦ χειρογράφου νὰ εἶναι μεγαλύτερο κατὰ δύο περίπου φύλλα ἀπὸ ἐκεῖνο τοῦ Μετοχίου.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ ἡμιτελὲς χφ τοῦ Βουκουρεστίου εἶναι φανερό ἀπὸ τὸν τρόπο ἀντιγραφῆς ὅτι ἀκολουθεῖ ἐκεῖνο τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων καθὼς ὁ γραφέας του φαίνεται νὰ ἔχει μπροστά του χειρόγραφο χωρὶς προσθῆκες ἐπὶ τῆς ὥας· ὡστόσο ἀπὸ τὴν ἀντιβολὴ τῶν τριῶν χφ προκύπτει ὅτι σὲ ὀρισμένα σημεία ὁ ἀντιγράφας προσθέτει ὀρισμένες λέξεις ποὺ δὲν περιλαμβάνονται στὰ ἄλλα δύο χφ χωρὶς, ὡστόσο, αὐτὲς οἱ προσθῆκες –ἄλλωστε ἐλάχιστες– νὰ δημιουργοῦν προβλήματα⁷. Στὸ πλαίσιο αὐτὸ κινούμενος βρίσκει τὴν εὐκαιρία νὰ προσθέσει περισσότερα στοιχεῖα σὲ δύο παραπομπὲς οἱ ὁποῖες ἤδη στὸ χφ Ἱεροσολύμων εἶχαν περισσότερο ἀναπτυχθεῖ ἀπὸ τὶς ἀντίστοιχες τοῦ ΜΠΤ (ΕΒΕ) 69· τὸ στοιχεῖο αὐτὸ ἀποτελεῖ καὶ τὴν ἰσχυρότερη ἀπόδειξη ὅτι ὁ γραφέας τοῦ Βουκουρεστίου ἀκολουθεῖ τὸν γραφέα τῶν Ἱεροσολύμων· ἄλλωστε αὐτὸ τεκμαίρεται καὶ ἀπὸ ἄλλα στοιχεῖα ποὺ ὑπάρχουν στὰ χφ Ἱεροσολύμων καὶ Βουκουρεστίου ἀλλὰ ἀπουσιάζουν ἀπὸ ἐκεῖνο τοῦ Μετοχίου. Ὅστόσο, καὶ ὁ γραφέας τοῦ Βουκουρεστίου

7. Τὶς διαφορὲς αὐτὲς βλ. στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα ποὺ συνοδεύει τὶς σελίδες μετὰ τὸ κείμενο τοῦ χφ ποὺ ἐκδίδεται ἐδῶ, σ. 41 κ.ἑξ.

βρίσκει τὴν εὐκαιρία νὰ προβεῖ σὲ ὀρισμένες προσθῆκες ἢ παραλείψεις⁸ γεγονόσ ποὺ μᾶς κάνει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι δὲν εἶναι μηχανικὸς ἀντιγραφέας ἢ, τουλάχιστον, ὅτι τὸ κείμενο ποὺ ἀντιγράφεται ὑπόκειται στὸν ἔλεγχο προσώπου ποὺ γνωρίζει τὸ θέμα καὶ ἔχει λόγο γι' αὐτό.

Ἀπὸ τὶς παραπάνω ἐπισημάνσεις φαίνεται ὅτι ἡ ἀνάμειξη τοῦ Χρύσανθου στὴν παραγωγή ὅλων αὐτῶν τῶν χειρογράφων εἶναι ἀποφασιστικῆς σημασίας καθὼς εἶναι δύσκολο νὰ φανταστοῦμε ἄλλο πρόσωπο νὰ ἐπεμβαίνει γιὰ νὰ προσθέσει ἢ νὰ ἀφαιρέσει λέξεις ἢ καὶ φράσεις ἀπὸ τὸ κείμενο τῆς ἀφοριστικῆς πραγματείας. Ἄλλωστε καὶ οἱ μέχρι τώρα χρονολογήσεις ἀλλὰ καὶ ὁ τρόπος γραφῆς τῶν κειμένων, στοιχεῖα ποὺ ὀδηγοῦν στὰ τέλη τοῦ 17ου καὶ τὶς ἀρχές τοῦ 18ου, χρονικὸ ἀνάπτυγμα μέσα στὸ ὁποῖο εἶναι ἄμεση ἢ παρουσία τοῦ Χρύσανθου στὶς παραδουνάβιες ἡγεμονίες καὶ στὰ Ἱεροσόλυμα, συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς.

γ) Χρόνος, τόπος καὶ λόγοι σύνθεσης τῆς πραγματείας

Ἐχομε ἀναφέρει ἤδη τὸν κατὰ προσέγγιση χρόνο συγγραφῆς τοῦ ἔργου ἀπὸ τὸν Χρύσανθο· κατὰ προσέγγιση, ἐπειδὴ σὲ κανένα ἀπὸ τὰ τρία χειρόγραφα δὲν ἀναφέρεται ἡ χρονολογία τῆς σύνθεσης ἢ τῆς ἀντιγραφῆς του ἢ ἡ μνεία κάποιου ἄλλου γεγονότος σχετικοῦ μὲ τὶς πρωτοβουλίες αὐτές. Ὡστόσο, στὸ ἔργο περιέχονται ἔνιες ἔμμεσες πληροφορίες βάσει τῶν ὁποίων μποροῦμε νὰ φθάσουμε ὅσο γίνεται ἐγγύτερα στὴ χρονικὴ στιγμή τῆς σύνθε-

8. Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ –προσθῆκες ἢ παραλείψεις– παρατίθενται στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα ποὺ παρακολουθεῖ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ κειμένου ἐδῶ, σ. 41 κ.ἑξ.

σής του, αν και στην περίπτωση μας ή ύπαρξη του στοιχείου της ακριβοῦς χρονολόγησης, δεν μπορεί, εκ τῶν πραγμάτων, να διαμορφώσει ἄλλη προβληματική σχετικά με τοὺς λόγους συγκρότησης τῆς πραγματείας και να προσδώσει με τὸν τρόπο αὐτὸν ἄλλες διαστάσεις στὴν πραγματολογική και κατὰ συνέπεια στὴν ἀξιολογική προσέγγιση τῶν στοιχείων ποὺ συγκροτοῦν τὴ σύνθεση τοῦ Χρύσανθου.

Πρῶτα-πρῶτα λοιπὸν ἔχουμε στὴν ἐπιγραφή –ή ὅποια ἀποτελεῖ τὸ μοναδικὸ μέρος τοῦ κειμένου ποὺ ἀποδεσμεύει πραγματολογικὲς πληροφορίες– ὅλων τῶν χειρογράφων τὴν ἀναγραφή τοῦ ἱερατικοῦ ἀξιώματος τοῦ Χρύσανθου, κατὰ τὴ χρονικὴ περίοδο ποὺ συνέθετε τὴν πραγματεία: *πρεσβύτερος και ἀρχιμανδρίτης τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων*. Ἐκεῖνο φυσικὰ ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει εἶναι τὸ *ἀρχιμανδρίτης* ἐπειδὴ προσδιορίζοντας τὸν χρόνο ποὺ ἀπέκτησε τὸ ὄφικιο αὐτὸ και συσχετίζοντάς το πρὸς τὸ ἀκριβῶς προσδιορισμένο ἔτος τῆς ἐκλογῆς του στὸ ἐπόμενο ἱερατικὸ στάδιο, μπορούμε νὰ ὀριοθετήσουμε με μεγαλύτερη ἀσφάλεια τὴν περίοδο συγγραφῆς.

Σύμφωνα, λοιπὸν, με τὰ διαθέσιμα στοιχεῖα ὁ Χρύσανθος ἔγινε πρεσβύτερος τὸ 1689 ἐνῶ τὸ 1690 κατέχει ἤδη τὸ ὄφικιο τοῦ ἀρχιμανδρίτη. Τὸ ὄφικιο τοῦ ἀρχιμανδρίτη βέβαια δὲν εἶναι βαθμὸς ἱεροσύνης, παραχωρεῖται σὲ ἱερομονάχους, δὲν συνοδεύεται ἀπὸ κάποια τελετὴ ἀντίστοιχη τῆς χειροτονίας –ἀφοῦ ἄλλωστε δὲν εἶναι χειροτονία– και δὲν εἶναι συγκεκριμένος ὁ χρόνος μετὰ τὸν ὁποῖο παρέχεται. Πάντως στὴ μοναστικὴ τάξη ἀρχιμανδρίτης εἶναι μόνο ὁ ἡγούμενος τῆς μονῆς. Στὴν περίπτωση τοῦ Χρύσανθου, με μεγάλη βεβαιότητα μπορούμε νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι ὁ χρόνος τῆς χειροτονίας του στὸ βαθμὸ τοῦ πρεσβυτέρου (ἱερομονάχου) σχεδὸν ταυτίζεται με τὴν ἀπονομὴ τοῦ ὄφικιου τοῦ ἀρχι-

μανδρίτη· ἄλλωστε ἡ παρουσία τοῦ θείου του Δοσιθέου στὸν πατριαρχικό θρόνο τῶν Ἱεροσολύμων διευκόλυνε τὰ πράγματα.

Ἡ ἐπόμενη καθοριστικὴ ἡμερομηνία στὴν ἱερατικὴ ἐξέλιξη τοῦ Χρῦσανθου εἶναι ἡ ἐκλογή του ὡς μητροπολίτη Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης πού γνωρίζουμε ὅτι ἔγινε στίς 6 Ἀπριλίου 1702· κατὰ συνέπεια ἡ συγγραφὴ τῆς ἀφοριστικῆς πραγματείας τοποθετεῖται μὲ ἀσφάλεια στὰ τέλη τοῦ 17ου καὶ τίς ἀρχές τοῦ 18ου αἰ. καὶ συγκεκριμένα στὴ χρονικὴ περίοδο μεταξύ 1689/1690 καὶ 1702. Ἐξάλλου, τὴν περίοδο αὐτὴ καλύπτει ἀδιατάρακτα καὶ ἡ παρουσία τοῦ ἡγεμόνα Κωνσταντίνου Μπασαράμπα (1688-1714)⁹ στὴ διοίκηση τῆς Οὐγγροβλαχίας, κατ' αἴτησιν τοῦ ὁποίου συγκροτεῖται ἡ πραγματεία.

Ἄν, τώρα, ἐπιχειρήσουμε νὰ πλησιάσουμε ἀκόμα περισσότερο συμπιέζοντας τὸ χρονικὸ ἀνάπτυγμα τῶν δώδεκα ἐτῶν πού προσδιορίσαμε ὡς περίοδο τῆς συγγραφῆς πρέπει νὰ παρατηρήσουμε τὰ ἑξῆς: κατὰ τὸ διάστημα τῶν ἐτῶν αὐτῶν ὁ Χρῦσανθος παρουσιάζει πυκνὴ καὶ ἐκτεταμένη τοπικὰ κινητικότητα καὶ δραστηριότητα: ἀρχικὰ ἀποστέλλεται ἀπὸ τὸν θεῖο του Δοσίθεο Ἱεροσολύμων στὴ Μόσχα (Νοέμβριος 1692), ὅπου παραμένει ὡς τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1694· κατὰ τὸ διάστημα τῆς παραμονῆς στὴ Ρωσία ἐκτὸς τῶν ἄλλων ὑπηρεσιῶν ἀσκεῖ καὶ ἔντονη συγγραφικὴ δραστηριότητα. Ἐν συνεχείᾳ μεταβαίνει στὴν Πάντοβα (1697-1700) καὶ στὸ Παρίσι (1700) γιὰ νὰ διευρύνει τίς σπουδές του, ἐνῶ τὸ 1701 τὸν βρίσκουμε καὶ πάλι στὴ Μόσχα, ὅπου ἐργάζεται προκειμένου νὰ ἐπιτύχει τὴν πολιτικὴ ὑποστήριξη τῶν ὁμοδόξων Ρώσων

9. Γιὰ τὸν Κωνσταντῖνο Μπασαράμπα καὶ τὸν ρόλο του στὰ πράγματα τῶν Ἱηγεμονιῶν βλ. τὸ συλλογικὸ ἔργο Paul Cernovodeanu – Florin Constantiniu (ἐπιμ.), *Constantin Brâncoveanu*, Βουκουρέστι 1989.

στο άκανθῶδες και δυσεπίλυτο ζήτημα τῶν προσκυνημάτων στα Ἱεροσόλυμα¹⁰.

Αὐτά, λοιπόν, τὰ ὅπως ἴσως χαλαρά χρονολογικά δεδομένα ἀποτελοῦν τὴν ἐξωτερικὴ κάλυψη τοῦ ζητήματος ἢ ὅποια μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει στὴν ὅσο γίνεται ἀκριβέστερη χρονολόγηση τοῦ ἔργου· ὡστόσο, ἐκτιμοῦμε ὅτι οὐσιαστικὰ ἰσχυρότερο τεκμήριο ἀποτελοῦν οἱ πνευματικὲς ἐνασχολήσεις τοῦ Χρῦσανθου καὶ συγκεκριμένα ἐκεῖνη τῶν σπουδῶν του στὴ Δύση ἐν σχέσει πρὸς τὴν συγγραφικὴ καὶ μεταφραστικὴ του παραγωγή. Ὁ λόγιος, λοιπόν, ἀρχιμανδρίτης ποὺ φθάνει τὸ 1697 στὴν Πάντοβα παρακολουθεῖ ἀρχικὰ τὴ «Σχολὴ τῶν Ἱατροφιλοσόφων» ἀλλὰ ἀρκετὰ γρήγορα στρέφεται στὴ «Νομικὴ Σχολή» τῆς ἐποχῆς, στὴν ὅποια ἐπὶ δύο περίπου χρόνια, κοντὰ στὸν γνωστὸ καθηγητὴ τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου Νικόλαο Κομνηνὸ Παπαδόπουλο –μὲ τὸν ὅποιο συνδέθηκε στενὰ παρὰ τὶς δογματικὲς διαφορὲς ποὺ τοὺς χώριζαν– παρακολουθεῖ ἀνάλογα μαθήματα προκειμένου νὰ κατανοήσει τὸ σύστημα διοίκησης ποὺ ἀσχεῖται τόσο ἀπὸ τὸ ἐκκλησιαστικὸ πλέγμα ἐξουσίας ὅσο καὶ ἀπὸ τὸ πολιτικὸ. Δεδομένου, λοιπόν, ὅτι ὁ ἀφορισμὸς ἔχει ἄμεση ἐμπλοκὴ καὶ συνάφεια μὲ τὶς διοικητικὲς δραστηριότητες τῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας καὶ μάλιστα σὲ μεγαλύτερο βαθμὸ ἀπὸ τὸν ἀντίστοιχο τῆς Δυτικῆς, λόγω τῆς πολιτικῆς πραγματικότητος τοῦ ἀνατολικοῦ χώρου καὶ τοῦ ρόλου τῆς Ἐκκλησίας, ἢ πραγματεία αὐτῆ, κατὰ τὴν προσωπικὴ μας ἐκτίμηση, πρέπει νὰ συντάχθηκε μετὰ τὸ 1698 καὶ βέβαια ὡς τὸ 1702, καὶ στὴν πραγματικότητα ὡς τὸ 1701 ἐπειδὴ ἡ χειροτονία καὶ ἡ

10. Τὶς πληροφορίες αὐτὲς ἀντλῶ ἀπὸ τὴ διατριβὴ τῆς Πόπης Στάθη, Χρῦσανθος, ὁ.π., ὅπου βέβαια γίνεται καὶ ἡ ἀναλυτικὴ παρουσίαση τῶν γεγονότων αὐτῶν.

άνοδος του στο μητροπολιτικό θρόνο Καισαρείας τῆς Παλαστίνης, ὅπως ἔχουμε κιάλας ἀναφέρει, ἔγινε στις 6 Ἀπριλίου 1702 (Κυριακή τοῦ Πάσχα)¹¹.

Ἐκτός ἀπό τὴ σύνδεση τῆς πραγματείας μὲ τις σπουδές καὶ τὰ μορφωτικὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ ἀρχιμανδρίτη Χρῦσανθου ὑπάρχει καὶ ἓνας ἄλλος οὐσιαστικός λόγος πού μᾶς ὠθεῖ πρὸς τὴν ἀποδοχὴ τῆς συγκεκριμένης περιόδου· πιστεύω, δηλαδή, ὅτι αὐτὴ ἀκριβῶς ἢ ἐπιτυχῆς ὁλοκλήρωση τῶν σπουδῶν του στις ἀνώτερες σχολές τῆς Εὐρώπης πρέπει νὰ εἶταν μιὰ ἀπὸ τις αἰτίες πού ὤθησε τὸν ἡγεμόνα Κωνσταντῖνο Μπασαράμπα νὰ τοῦ ἀναθέσει, ἀνάμεσα στις ἄλλες ὑπηρεσίες, καὶ τὴν ἐκπόνηση τῆς ἀφοριστικῆς πραγματείας¹². Ἄλλωστε ὁ Χρῦσανθος, καθὼς συνάγεται ἀπὸ τις σχετικὲς διαβεβαιώσεις τοῦ δασκάλου του Κομνηνοῦ-Παπαδόπουλου¹³, δὲν κλονίστηκε καμιὰ στιγμή καὶ δὲν ἐπηρεάστηκε καθόλου –παρὰ τὴν τριετὴ παραμονή του στὴ Δύση– ἀπὸ τις καθολικὲς δοξασίες· τὸ ἀντίθετο μάλιστα: ἡ παραμονὴ καὶ οἱ σπουδές του στοῦ καθολικοῦ περιβάλλον τῆς Β. Ἰταλίας ἐνίσχυσαν ἀκόμα πε-

11. Βεβαίως τὸ ὄριο τοῦ 1702 γιὰ τὸν Χρῦσανθο καὶ τὴ συγγραφὴ τῆς πραγματείας τοῦ ἀφορισμοῦ ἔχει σχέση μόνον μὲ τὴν ἀλλαγὴ τοῦ τίτλου τοῦ ἔργου ἀφοῦ, ὅσον ἀφορᾷ στις δραστηριότητές του, ἐλάχιστα πράγματα μεταβάλλονται: ὁ μητροπολίτης, τώρα, Χρῦσανθος ἐξακολουθεῖ τὰ ταξιδιά του στις Παραδουνάβιες Ἡγεμονίες, τὴν ἀνάμειξή του στὰ πνευματικὰ δρώμενα τοῦ χώρου αὐτοῦ, τὴν συλλογὴ βοηθημάτων ὑπὲρ τοῦ Παναγίου Τάφου.

12. Ἄλλωστε πρέπει νὰ σημειώσουμε ἐδῶ ὅτι ὁ Χρῦσανθος ἀναχώρησε γιὰ τὴ Δύση κατόπιν προτροπῆς τοῦ Μπασαράμπα: αὐτὴ εἶναι μιὰ ἐκδοχὴ ἢ ἄλλη τονίζει τὴν παρέμβαση τοῦ θείου του Δοσιθέου Ἱεροσολύμων. Ὅπως ὅμως καὶ ἂν ἔγιναν τὰ πράγματα ὁ Μπασαράμπας τὸν στήριξε οικονομικὰ καὶ θὰ εἶχε κάθε λόγο νὰ ζητᾷ κάποια «ἀνταπόδοση» γιὰ τις παρασχεθεῖσες διευκολύνσεις.

13. Ἡ σχετικὴ τεκμηρίωση ὑπάρχει στὴν ἐργασία τῆς Π. Στάθη (Χρῦ-

ρισσότερο την πίστη του στα δόγματα τῆς ὀρθοδοξίας καὶ αὐτὸ ἀποτελεῶσε στοιχεῖο πὺ τοῦ παρεῖχε πρόσθετα πλεονεκτήματα, ἐπεὶδὴ εἶχε γνωρίσει τὸν «ἀντίπαλο» καὶ τις δοξασίες τοῦ ἐκ τοῦ σύνεγγυς καὶ ἔτσι μποροῦσε νὰ τὸν ἀντιμετωπίσει κατὰ τὸν καλύτερο καὶ ἀποτελεσματικότερο τρόπο.

Ἐνα ἄλλο, τέλος, στοιχεῖο πὺ ἔχει κάποια σημασία εἶναι τὸ ὅτι στὴν περίοδο αὐτῆ τῆς συγγραφικῆς παραγωγῆς τοῦ Χρῦσανθου, δηλαδὴ στὴ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1689/1690 καὶ 1702, ἀνήκει καὶ ἓνα ἄλλο ἔργο τοῦ πὺ ἐκδόθηκε ἀργότερα (Βενετία 1724) μὲ τὸν τίτλο *Διδασκαλία Ὁφέλιμος περὶ Μετανοίας καὶ ἐξομολογήσεως*...¹⁴. Τὸ ἔργο αὐτὸ πὺ εἶναι γνωστὸ καὶ ὡς *Χριστιανικὴ Διδασκαλία* περιέχει ἀρκετὰ στοιχεῖα πὺ εἶναι πολὺ συγγενικὰ μὲ ἀντίστοιχα τῆς ἀφοριστικῆς πραγματείας καὶ τὰ ὁποῖα ἔχουν σχέση μὲ τὴ φύση τῶν ἁμαρτημάτων, τὸν τρόπο ἐξομολόγησής τους καὶ γενικότερα μὲ τὸ κεντρικὸ γιὰ τὴν ἀνατολικὴ Ἐκκλησία δογματικὸ θέμα τῆς μετανοίας, ἢ ὁποῖα ἀποτελεῖ ἰδιαιτερο καὶ ἀρκετὰ ἐκτεταμένο μέρος τοῦ βιβλίου. Ἡ ἐξέταση τῆς ὕλης τῶν δύο πραγματειῶν δείχνει ὅτι πρέπει νὰ συντάχτηκαν σὲ πολὺ κοντινὲς χρονικὲς στιγμὲς τῆς δραστηριότητος τοῦ Χρῦσανθου καὶ πάντως, –ἄλλωστε αὐτὸ δηλώνεται ρητὰ καὶ στὸ *Περὶ Μετανοίας* πόνημα–, τὴν ἐποχὴ πὺ ἤδη εἶταν ἀρχιμανδρίτης.

Σύμφωνα, λοιπόν, μὲ τις παραπάνω διαπιστώσεις παρουσιάζεται πολὺ κοντὰ στὴν πραγματικότητα ἢ ὑπόθεση ὅτι τὸ χρονικὸ διάστημα 1689/1690–1702 στὸ ὁποῖο τοποθετεῖται ἀσφαλῶς ἡ

σανθος, β.π.) καὶ στηρίζεται σὲ ἐπιστολὲς τοῦ Παπαδόπουλου στὲς ὁποῖες παρέχονται πολύτιμα στοιχεῖα γιὰ τις σπουδὲς καὶ τὴν προσήλωση τοῦ Χρῦσανθου πὺ χαρακτηρίζεται ὡς ὁ ἀνατολικώτατος μαθητῆς του.

14. Legrand, *Bibliographie Hellenique*, 18. 1, σ. 196, ἀρ. 160.

σύνθεση τῆς πραγματείας, μπορούμε νὰ τὸ περιορίσουμε ἀκόμα περισσότερο, προσδιορίζοντας ὡς ἀκόμα πιὸ πιθανὴ τὴν τετραετία 1697-1701, ὅταν ἔχει ὀλοκληρώσει τὶς σπουδές του καὶ ἔχει ἀποκτήσει τὰ ἀπαραίτητα νομικὰ καὶ θεολογικὰ ἐφόδια, στοιχεῖα ἀπαραίτητα γιὰ τὴν εὐόδωση ἀνάλογων ἐγχειρημάτων. Κατὰ τὸ διάστημα αὐτὸ ὁ Χρῦσανθος βρίσκεται στὸ Βουκουρέστι, στὴν Πάντοβα, στὸ Παρίσι καὶ ἐν συνεχείᾳ στὴ Μόσχα· κατὰ συνέπεια πιθανὸς τόπος συγγραφῆς τῆς ἀφοριστικῆς πραγματείας πρέπει, ὅπως πιστεύω, νὰ εἶναι εἴτε ἡ Πάντοβα εἴτε τὸ Βουκουρέστι.

Ὅμως πέρα ἀπ' αὐτά, ἐκεῖνο, ποὺ φαίνεται ὅτι ἔχει μεγαλύτερη σημασία δὲν εἶναι τόσο ἡ ἐπισήμανση τῆς συγκεκριμένης πόλης, ὅσο ἡ ἐπισήμανση τοῦ κλίματος –πολιτικοῦ καὶ πνευματικοῦ–, ποὺ («γέννησε») τὸ ἔργο καὶ ἐξέθρεψε καὶ ἄλλες ἀντίστοιχες πνευματικὲς δραστηριότητες.

Ὡς πρὸς αὐτὸ δὲν ὑπάρχει καμιὰ ἀμφιβολία ὅτι τὰ πάντα ἐκπορεύονται ἀπὸ τὸ πολιτικὸ καὶ πνευματικὸ περιβάλλον ποὺ εἶχε διαμορφωθεῖ στὶς αὐλές τῶν ἡγεμόνων τῆς Μολδοβλαχίας τὴν περίοδο αὐτή, καὶ ἐν προκειμένῳ στὴν αὐλὴ τοῦ Μπασαράμπα. Βέβαια, ὅπως ὑποσημειώσαμε λίγο πρὶν, ὁ Μπασαράμπας εἶχε κάθε δικαίωμα νὰ ζητήσει τὴν παροχὴ ὑπηρεσιῶν ἀπὸ τὸν Χρῦσανθο δεδομένου ὅτι ἡ βοήθεια καὶ ἡ ὑποστήριξη ποὺ παρεῖχαν οἱ ἡγεμόνες τῶν Παραδουνάβιων περιοχῶν πρὸς τὸ Πατριαρχεῖο Ἱεροσολύμων εἶταν σημαντικὴ καὶ βέβαια δημιουργοῦσε συνθήκες ἀνταποδοτικότητας· ἄλλωστε στὴν ἐπιγραφή τῆς πραγματείας ρητὰ ἀναφέρεται ὅτι συνεκροτήθη κατ' αἴτησιν τοῦ ἡγεμόνα αὐτοῦ. Ἔτσι, ὅποιαδήποτε σημασία καὶ ἂν δώσουμε στὴν ἔννοια τῆς λέξης αἴτησις, ἀπὸ αὐτὴν τῆς παράκλησης ὡς ἐκείνη τῆς ἀπαίτησης, στὴ συγκεκριμένη περίπτωσις ὑποκορύπτεται ἡ ἔννοια τῆς ἀνάθεσης ἀπὸ κάποιον καὶ τονίζει τὸ εἶδος τῆς σχέσης ποὺ ἐκ

τῶν πραγμάτων ὑπάρχει καὶ πού δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ ἐκεῖνο τοῦ ἐντολοδότῃ (Μπασαράμπα) καὶ τοῦ ἐντολοδόχου (Χρῦσανθος).

Παράκληση λοιπὸν ἢ καλύτερα ἀπαίτηση τοῦ Μπασαράμπα. Ὅμως γιατί ὁ ἀφορισμός; Ποιὰ ἀνάγκη τώρα, γιὰ πρώτη φορά, εἶχε ἀνακύψει πού ἀπαιτεῖ τὴ γραπτὴ προσέγγιση καὶ γνώση τοῦ σπουδαιότερου ἀποτρεπτικοῦ καὶ κατασταλτικοῦ «ὄπλου» τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας;

Ἔχει ἐπισημανθεῖ ἀπὸ τὴν ἐξέταση τῶν πραγμάτων στὶς Ἡγεμονίες ὅτι βρισκόμαστε ἐνώπιον ἐνὸς καλὰ ὀργανωμένου προγράμματος πού ἀποσκοπεῖ νὰ ἀναδείξει τὴν Αὐλὴ ὡς κέντρο τῆς πολιτικῆς καὶ πολιτιστικῆς ἐξουσίας¹⁵. Τὸ πρόγραμμα αὐτὸ πού τώρα (τέλη 17ου αἰ.) ἀρχίζει νὰ διαφαίνεται, θὰ συνεχιστεῖ μὲ δυναμικότερο καὶ ἐμφανέστερο τρόπο μὲ τὴν εἴσοδο τῶν Φαναριωτῶν στὰ πράγματα τῶν Ἡγεμονιῶν (τὸ 1709 ἀνέρχεται στὸν ἡγεμονικὸ θρόνο ὁ πρῶτος φαναριώτης Νικόλαος Μαυροκορδάτος) καὶ βέβαια ἀπαιτεῖ παράλληλη δράση σὲ πολλὰ ἐπίπεδα· ἓνα ἀπὸ αὐτὰ εἶναι βέβαια καὶ ἡ παραγωγή πνευματικῶν ἐργαλείων πού θὰ ἐνισχύσουν τὴν πολιτικὴ δραστηριότητα τῶν Ἡγεμόνων.

Ὁ Χρῦσανθος, λοιπὸν, συνέβαλε ἀποφαστικὰ στὴν ἐπιτυχία τοῦ προγράμματος αὐτοῦ ἀπὸ κάθε ἀποψη: καὶ στὸν τομέα τῆς ἐκπαίδευσης καὶ στὸν ἐκδοτικὸ τομέα. Μάλιστα, ἡ δράση του εἶναι σύντομη καὶ χρονικὰ καλύπτει πολλὲς δεκαετίες καθὼς θὰ συνεχιστεῖ καὶ μετὰ τὸν τραγικὸ θάνατο τοῦ Μπασαράμπα (1714) καὶ τὴν ἀλλαγὴ τοῦ ἡγεμονικοῦ πλαισίου· οὔτε, βέβαια, θὰ παρεμποδισθεῖ ἀπὸ τὸ γεγονὸς τῆς ἐκλογῆς του στὸν πατριαρχικὸ θρό-

15. Γιὰ τὰ ζητήματα αὐτὰ παραπέμπω πρόχειρα στὸ βιβλίο μου, Ὁ Ἀφορισμός. Ἡ προσαρμογὴ μιᾶς ποινῆς στὶς ἀναγκαιότητες τῆς Τουρκοκρατίας, Ἀθήνα 1997, σ. 389-390, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

νο Ίεροσολύμων (1707), όπως μάς φανερώνει ή έκδεδομένη αλλά και ή ανέκδοτη ακόμα πνευματική παραγωγή του, που έχει άμεση σχέση με τὰ πράγματα τῶν Ἡγεμονιῶν και ὡς χώρου που ἐνισχύει οικονομικά τὴν ὅλη προσπάθεια ἀλλὰ και ὡς χώρου που ἐξυπηρετεῖται ἀπὸ κάθε ἀποψη: ὀργανωτική, διοικητική, μορφωτική.

“Ὅσον ἀφορᾷ ἄμεσα τὸν Κωνσταντῖνο Μπασαράμπα και τὴν ἐμπλοκή του στὸ πρόγραμμα αὐτὸ σὲ συνάφεια με τὴν ὑποστήριξη του ἀπὸ τὶς διαθέσιμότητες και τὶς ἀναμφισβήτητες ικανότητες τοῦ Χρῦσανθου, τρία, κατὰ τὴ γνώμη μου, εἶναι τὰ ἔργα που τονίζουν ἔντονα τὴ συνάφεια αὐτή: α) Ἡ μεταγλωττισμένη στὴν «ἀπλὴν τῶν ῥωμαίων γλῶσσαν» ἔκδοση τῶν Κεφαλαίων «Βασιλείου Μακεδόνος Αὐτοκράτορος... πρὸς τὸν αὐτοῦ υἱὸν Λέοντα» που ἔγινε ἐπιτροπῇ τοῦ Μπασαράμπα τὸ 1691 στὸ Βουκουρέστι¹⁶ β) Ἡ *Κιτάϊα Δουλεύουσα...*, ἔργο που συντάχθηκε στὴ Μόσχα τὸ 1694, σώθηκε σὲ ἀρκετὰ χειρόγραφα ἀλλὰ ἐκδόθηκε μόλις τὸ 1881¹⁷ και γ) Ἡ πραγματεία περὶ ἀφορισμοῦ¹⁸.

Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὶς πολιτικὲς και πολιτιστικὲς σκοπιμότητες ή «παραγγελία» τοῦ Μπασαράμπα πρέπει νὰ δικαιολογεῖται και ἀπὸ ἄλλα αἰτήματα, περισσότερο πρακτικὰ ἀλλὰ γι' αὐτὸ και οὐσιώδη. Ἡ ποινὴ τοῦ ἀφορισμοῦ στὴ διάχυσή της κατὰ τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας και λόγω τῆς συχνῆς χρήσης της ἀσφαλῶς εἶναι ἀπὸ τὰ πράγματα που πρέπει νὰ γνωρίζει ἕνας ἡγεμόνας ἀφοῦ, ἄλλωστε, και ή δική του συνάφεια με τὴν ἐκκλη-

16. Legrand, *Ο.π.*, 17. 3, σ. 5-6, ἀρ. 643.

17. Legrand, *Bibliographie Grecque Vulgaire*, III, 337-441.

18. Στὴν ἴδια κατεύθυνση πρέπει νὰ ἐντάξουμε και τὸ αἶτημα τοῦ ἴδιου ἡγεμόνα πρὸς τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο γιὰ τὴ μεταγλώττιση τῆς Ἑρμηνείας τῶν τεσσάρων Εὐαγγελίων τοῦ Θεοφύλακτου Βουλγαρίας.

σιαστική έξουσία είναι άμεση και πολλές φορές άφορᾶ και τὸν ἴδιο. Αὐτὸ εἶναι τὸ ἕνα. Τὸ ἄλλο εἶναι πολὺ περισσότερο ἀπτό και συγκεκριμένο, καθὼς συγγενῆς τοῦ Μπασαράμπα, ὁ Σερμπάν Καντακουζηνός, εἶχε ἀφοριστεῖ ἀπὸ τὸν οἰκουμενικὸ πατριάρχη Ἰάκωβο (πατριάρχευσε τρεῖς φορές μεταξύ τῶν ἐτῶν 1679-1688). Ἡ ποινὴ αὐτῆ ἐξακολουθοῦσε νὰ ἰσχύει ἐπειδὴ ὁ διάδοχος τοῦ Ἰακώβου Καλλίνικος Β' ὁ Ἀκαρνὰν (πατριάρχευσε τρεῖς φορές, και αὐτός, μεταξύ τῶν ἐτῶν 1688-1702) δὲν συναινοῦσε στὴν ἄρση τῆς ποινῆς τοῦ νεκροῦ πλέον Καντακουζηνοῦ· και τοῦτο, γιατί τὴν ἄρση τῆς ποινῆς συνέδεε με τὴν παράλληλη ἀποκατάσταση τῆς οἰκονομικῆς ζημιᾶς ποὺ εἶχε ὑποστεῖ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, ἀπὸ τοὺς συγγενεῖς τοῦ ἀφορισθέντος¹⁹, πράγμα, ἄλλωστε, σύνομο πρὸς τὴν ἀφοριστικὴ διαδικασίαι και συγκεκριμένα με ὅ,τι προβλέπεται γιὰ τὴ μεταθανάτια ἄρση τοῦ ἐπιτιμίου.

Μὲ ἄλλα λόγια ὑποβόσκει πολὺχρονη ἔνταση στὶς σχέσεις Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου και ἡγεμονικῆς αὐλῆς· εἶναι λογικὸ λοιπὸν στὴν ἀντιπαράθεση αὐτῆ ὁ Μπασαράμπα νὰ ἐπιζητεῖ τὴν ἄμεση γνώση τῶν ὄπλων τοῦ «ἀντιπάλου», δηλαδὴ νὰ ἐπιζητεῖ τεκμηριωμένη πληροφόρηση γιὰ τὴν ἀποτελεσματικότηαι τῆς ποινῆς, τὸν τρόπο ἐπιβολῆς και ἄρσης της, τὰ ἀποτελέσματα ποὺ ἡ ἐπιβολὴ της ἐπιφέρει. Ἄλλωστε πρέπει νὰ τονίσουμε ὅτι ἡ θέση ποὺ στὸ ἔργο αὐτὸ διακηρύσσει ἀνοιχτὰ ὁ Χρῦσανθος, ὅτι δηλαδὴ ἡ Ἐκκλησία δὲν πρέπει νὰ ἐπιβάλλει ἀφορισμοὺς στοὺς ἄρχοντες ἐπειδὴ στὴν οὐσία βγαίνει χαμένη ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἀντιπαράθεση, ἔρχεται νὰ ἐνισχύσει τὴ θέση τῆς ἄμεσης γνώσης τῆς λει-

19. Βλ. τὰ σχετικὰ ἔγγραφα στὸ ἔργο τοῦ Hurmuzaki, *Documente private Românilor...*, τ. 14. 1, Βουκουρέστι 1915, σ. 305-311, τὰ ὁποῖα εἶναι κυρίως τὰ πατριαρχικὰ γράμματα τοῦ Καλλίνικου Β'.

τουργίας του επιτιμίου που πιθανόν επιζητεί ο Κωνσταντίνος Μπασαράμπας μέσω της αφοριστικής πραγματείας²⁰.

δ) Οί πηγές του Χρύσανθου

Ταῦτα τὰ εἶπαμεν ἕως τῶρα περὶ ἀφορισμοῦ, ἂν καλὰ καὶ δὲν εὐρίσκονται ὅλα ὁμοῦ ῥητῶς εἰς τινὰ διδάσκαλον σημειωμένα, σποράδην ὅμως περιέχονται εἰς τοὺς παλαιοὺς ἑρμηνεῖς τῶν ἱερῶν κανόνων, Ἰωάννην τὸν Σχολαστικόν, Βαλσαμών, Ἀριστηνὸν καὶ Ζωναρᾶν, εἰ δὲ καὶ τινὰ προσετέθησαν ἀλλὰ ὄχι χωρὶς θεμέλιον, τὸ ἓνα διατὶ συνάγονται κατὰ λόγον ἀπὸ τὴν φύσιν καὶ ιδιότητα τοῦ αὐτοῦ ἀφορισμοῦ, τὸ ἄλλο, ὅτι τὰ ἴδια λέγουσι καὶ ἄλλοι σοφοὶ διδάσκαλοι καὶ τὸ τρίτον, ὅτι ἐγράφησαν μὲ ἀκριβῆ ἔρευναν, ἐπικαλούμενοι αἰεὶ τὸ ἀληθὲς πανάγιον πνεῦμα, εἰς τὸ νὰ γένη ὁδηγὸς τῇ ἀληθείᾳ....

Μὲ αὐτὴ τὴ διατύπωση ὁ Χρύσανθος κλείνει τὴν πραγματεία του ἐπιζητώντας νὰ καταστήσει, μὲ τὴν ἀπαρίθμηση τῶν πηγῶν στὶς ὁποῖες προσέφυγε, ἀπολύτως σαφὲς ὅτι δὲν αὐτοσχέδιασε ἀλλὰ στηρίχτηκε στὰ πορίσματα καὶ στὶς γνώμες ἐγκύρων κειμένων καὶ καθολικὰ ἀποδεκτῶν διδασκάλων. Στὴν ἀπαρίθμηση αὐτὴ διαφαίνεται ταυτόχρονα ἡ μορφή τοῦ λογίου-ἱερωμένου πὺ συγκροτεῖ μεθοδικὰ τὶς μελέτες του: προσφεύγει συστηματικὰ ἀλλὰ ταυτόχρονα κατονομάζει τὶς πηγές του ἀποφεύγοντας τὶς

20. Γιὰ ὅλα αὐτὰ βλ. Π. Δ. Μιχαηλάκης, «Χρύσανθος Νοταρᾶς: ἡ θέση του γιὰ τὸν ἀφορισμὸ τῶν ἀρχόντων», στὸ *Νεοελληνικὴ Παιδεία καὶ Κοινωνία, Πρακτικὰ Διεθνοῦς Συμποσίου ἀφιερωμένου στὴ μνήμη Κ. Θ. Δημαρᾶ*, Ἀθήνα 1995, σ. 43-50.

άσφαφεις πού προκαλεῖ ἡ γενικόλογη μνεία καὶ ἡ ἀόριστη ἐπίκληση τῆς πατερικῆς αὐθεντίας.

Σύμφωνα λοιπὸν μὲ τὴ μεθόδευση αὐτὴ καὶ λόγω τῆς φύσεως τοῦ θέματος τὸ ὁποῖο πρώτη φορά ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενο συστηματικῆς προσέγγισης, ὁ Χρῦσανθος σπεύδει νὰ καλύψει τὴν ἀδυναμία προσφυγῆς στὴ βοήθεια τῆς *ad hoc* μελέτης μὲ τὴ μνεία ὅτι ὅσα ἀναφέρει περιλαμβάνονται («στοράδην») στὰ ἔργα ἄλλων μελετητῶν· ὡστόσο, τὴ γενικόλογη αὐτὴ ρῆση σπεύδει γρήγορα νὰ ἀποτινάξει ἀπὸ πάνω του ὀνοματίζοντας τοὺς μεγάλους ἐρμηνευτὲς τοῦ 12ου αἰώνα (Ζωναρᾶ, Βαλασαμῶνα καὶ Ἄριστην) ἀλλὰ καὶ τὸν Ἰωάννη τὸν Σχολαστικό. Αὐτοὶ βεβαίως συγκεντρῶνουν τὴ γενικὴ ἀναγνώριση καὶ ἐξαιτίας τῆς ποιότητος τῶν ἐρμηνειῶν τους ἀλλὰ ἐπιπλέον ἀποδίδεται σ' αὐτοὺς καὶ τὸ ἐπίθετο *παλαιοί*, πού τοὺς προσάπτει ὁ Χρῦσανθος τὸ ὁποῖο προσδίδει ἀκόμα μεγαλύτερη φερεγγυότητα στὶς ἀποφάνσεις τους μὲ τοὺς συνειρμούς πού ἡ παλαιότητα δημιουργεῖ.

Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἔχει περιβάλλει οὐσιαστικᾶ τὴν πραγματεία του μὲ τὴν ἐγκυρότητα τῶν νομικῶν καὶ κανονιστικῶν διατυπώσεων τῶν μεγάλων νομοκανονολόγων τὴν ὁποία καθιστᾶ ἐγκυρότερη ἢ ἀναφορά στὸν συστηματικὸ μελετητὴ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ καὶ κανονικοῦ δικαίου τοῦ θου αἰ. πατριάρχου Ἰωάννη Γ' Σχολαστικό²¹.

Αὐτὲς λοιπὸν εἶναι οἱ πηγές πού κρίνει ἀπαραίτητο νὰ κατονομάσει κλείνοντας τὸ ἔργο του ὁ Χρῦσανθος προκειμένου νὰ δια-

21. Γιὰ τὸν Σχολαστικό –πού διετέλεσε καὶ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως– τὸ ἔργο του καὶ τὴ συμβολὴ του στὴ διαμόρφωση καὶ μελέτῃ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ καὶ κανονικοῦ δικαίου παραπέμπω πρόχειρα στὸ περιεκτικὸ λῆμμα τοῦ *Βιογραφικοῦ Λεξικοῦ* τῆς Ἐκδοτικῆς Ἀθηνῶν πού ἔχει συντάξει ὁ καθηγητὴς Σπ. Τρωιάνος.

σφαλίσει τὴν ἐγκυρότητά του. Ὡστόσο στὴν πραγματεία του γίνεται συχνὴ ἢ ἀπαξ προσφυγὴ καὶ σὲ ἄλλες πηγές τις ὁποῖες στὸν ἐπίλογο ἀναφέρει μὲ τὴ γενικόλογη ρήση «σοφοὶ διδάσκαλοι». Ἄς δοῦμε λοιπὸν ποιους περιλαμβάνει ἡ ἀναφορὰ αὐτὴ καὶ σὲ ποιές κατηγορίες πηγῶν κατατάσσονται τὰ ἔργα τους.

Βεβαίως κατ' ἀρχὴν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀπουσιάζουν ἀπὸ τὸ κείμενο αὐτὸ οἱ ἀναφορές στὴν Παλαιὰ καὶ τὴν Καινὴ Διαθήκη: ὅσον ἀφορᾷ τὴν πρώτη ἔχουμε ρητὲς ἀναφορές καὶ ἀναγραφὴ αὐτολεξεί χωρίων ἀπὸ τὰ βιβλία: Ἀριθμοί, Βασιλειᾶι, Γένεσις, Δευτερονόμιον, Ἑξοδος, Ἰεζεκιήλ καὶ Λευιτικὸν ἐνῶ ἡ Καινὴ Διαθήκη ἐκπροσωπεῖται κυρίως ἀπὸ τὴν αὐθεντία τοῦ ἀποστόλου Παύλου (ἐπιστολές πρὸς Γαλάτας, Θεσσαλονικεῖς, Κορινθίους, Ρωμαίους καὶ Τιμόθεον), ἀναφορὰ ὅμως γίνεται καὶ σὲ ἐπιστολὴ τοῦ ἀποστόλου Πέτρου καθὼς καὶ στὰ κατὰ Ἰωάννην καὶ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγέλια. Τοὺς ἐκκλησιαστικὸς Πατέρες ἐκπροσωποῦν οἱ ἀναφορές στὸ ἔργο τοῦ Γρηγορίου Νύσσης καὶ τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, ἐνῶ ὑπάρχουν ἔμμεσες ἀναφορές— μέσω τῶν ἑρμηνευτικῶν σχολίων τῶν μεγάλων Ἑρμηνευτῶν— τῆς Α' οἰκουμένης συνόδου τῆς Νικαίας (325), τῆς Πρωτοδευτέρας (861), τῆς τοπικῆς συνόδου στὴν Καρθαγένη (418/419) καθὼς καὶ τῶν Κανόνων τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων. Ἄλλες ἀναφορές ἐξἄλλου γίνονται στοὺς Ἡσύχιο, Ἰώσηπο, Θεοδώρητο τὸν Κύρου, Θεοφύλακτο Βουλγαρίας καὶ βεβαίως ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς βρῖσκει τὸν τρόπο νὰ παρεμβάλει τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ του Δοσιθέου, πατριάρχῃ Ἱεροσολύμων, κάνοντας ἀναφορὰ στὸ κείμενο κάποιου Ἱερομνήμονα ποὺ περιλαμβάνεται στὸν *Τόμο Χαράς* τοῦ Δοσιθέου²². Ἄς σημειώσουμε ἐπίσης τὴ μοναδικὴ μνεία σὲ ἔργο τῆς κλασικῆς ἀρχαιότη-

22. Βλ. σελ. 109 ὅπου περισσότερες πληροφορίες γιὰ τὸ ἔργο αὐτό.

τας· πρόκειται για τὸν Ὁρέστη τοῦ Εὐριπίδη ποὺ ἀναφέρεται μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ ἀποτελέσει παραδειγματικὴ ἀναφορά: ἡ δολοφονία τῆς Κλυταμνήστρας ἀπὸ τὸν γιό της Ὁρέστη, πράξη ἢ ὁποῖα ὑπόκειται σὲ διττὴ ἀντιμετώπιση καθὼς σ' αὐτὴν συναντῶνται τὰ ἀδικήματα τῆς μοιχείας, τῆς συζυγοκτονίας, ἀλλὰ ταυτόχρονα καὶ τῆς μητροκτονίας.

Τέλος, πρέπει νὰ ἀναφέρουμε καὶ τὴ μνεῖα ὀρισμένων δυτικῶν συγγραφέων στοὺς ὁποίους καταφεύγει ὁ Χρῦσανθος. Ἡ ἀναφορὰ σ' αὐτοὺς γίνεται μὲ διπλὸ σκοπὸ: α) προκειμένου νὰ ἐνισχύσει κάποια ἀποψή του καὶ τότε ὁ ἱερός Αὐγουστίνος ἀλλὰ καὶ ὁ νεότερος δομινικανὸς Γόαρ²³ καθὼς καὶ ὁ Βουστρώνιος²⁴ ἀποτελοῦν ἀσφαλῆ δεκανίκια, καὶ β) προκειμένου νὰ στηλιτεύσει τὶς δοξασίες τῶν καθολικῶν καὶ τότε ἐπιλέγει τὸν «ἀνάισχυντο» Ἀρκούδιο²⁵. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν φανατικὸ καθολικὸ Ἀρκούδιο, ὁ Χρῦσανθος

23. Πρόκειται γιὰ τὸν γάλλο δομινικανὸ μοναχὸ I. Goar (1601-1654) ὁ ὁποῖος εἶναι κυρίως γνωστὸς γιὰ τὴ συγκρότηση τοῦ γνωστοῦ *Εὐχολογίου* τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ συνεχῶς ἀπὸ τὸ ἔτος τῆς πρώτης ἐκδοσῆς του (1647) μοναδικὴ πηγὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας ὅσον ἀφορᾷ τὴ λατρεία καὶ τὴν τελετουργία· βλ. καὶ σελ. 110.

24. Γεώργιος Βουστρώνιος (Βενετία 1586 - Ρώμη 1637). Κύριος Ἰησοῦιτης ποὺ ἔζησε καὶ ἔδρασε στὴ Ρώμη ὡς πνευματικὸς τῶν ἐλληνικῆς καταγωγῆς κατοίκων της. Γνώστης τῆς λατινικῆς, ἐλληνικῆς καὶ ἰταλικῆς γλώσσας διακρίθηκε καὶ στὰ γράμματα ὡς μεταφραστὴς ἔργων θεολογικοῦ περιεχομένου: βλ. Legrand, *Bibliographie Hellenique*, 17. 1, σ. 351-352, ἀρ. 260 καὶ σ. 412-413, ἀρ. 290· Πασχάλης Κυτρομηλίδης, *Κυπριακὴ Λογιοσύνη 1571-1878. Προσωπογραφικὴ Θεώρηση*, Λευκωσία 2002, σ. 107-108.

25. Πέτρος Ἀρκούδιος (Κέρκυρα 1562 - Ρώμη 1633). Θεολόγος, προσήλυτος στὸν καθολικισμό ὁ ὁποῖος ἔδρασε στὴν Ἰταλία ὅπου ἀνέπτυξε μεγάλη πνευματικὴ καὶ συγγραφικὴ δραστηριότητα συντάσσοντας ἔργα κυρίως δογματικῶ καὶ ἀντιρρητικῶ χαρακτήρα. Γιὰ περισσότερες πληροφορίες παρα-

θὰ «προσφύγει» μιὰ-δυὸ φορές ἀκόμα στὴ δυτικὴ ἱστορία προκειμένου νὰ ἀντλήσει ἀπαξιωτικὰ παραδείγματα τὰ ὁποῖα κρίνει ὅτι ἐνισχύουν τὰ ἐπιχειρήματά του· πρόκειται γιὰ τὸ γνωστὸ πολυγαμικὸ ἐπεισόδιο τοῦ βασιλιᾶ τῆς Ἀγγλίας Ἐρρίκου Η' ποὺ προκάλεσε τὸν ἀφορισμὸ του καὶ τὴν ἐν συνεχείᾳ διαμάχη τοῦ θρόνου μετὰ τὴν Ἀγγλικανικὴ ἐκκλησία, καθὼς καὶ γιὰ τὴν περίπτωση τοῦ πάπα Βενεδίktου ΙΓ' καὶ γενικὰ γιὰ τὶς ἐκκλησιαστικὲς περιπέτειες τῆς Καθολικῆς ἐκκλησίας στὶς ἀρχές τοῦ 15ου αἰ.²⁶

Αὐτὲς εἶναι οἱ πηγές τῆς ἀφοριστικῆς πραγματείας τὶς ὁποῖες ὁ Χρῦσανθος μετὰ τὸν ἕνα ἢ μετὰ τὸν ἄλλο τρόπο χρησιμοποιοεῖ· ὡστόσο ὁ συντάκτης τοῦ ἔργου συνθέτει ἔργο γιὰ τὸ ὁποῖο ἀπαιτεῖται καὶ ἡ ἄμεση ἐμπλοκὴ καὶ ἐκτίμηση τῶν πραγμάτων, πράγματα γιὰ τὰ ὁποῖα θὰ μιλήσουμε στὸ Τρίτο μέρος τῆς μελέτης αὐτῆς. Ἐδῶ πρέπει νὰ σημειώσουμε ὅτι ὁ λόγιος ἀρχιμανδρίτης τὴν προσωπικὴ του κατάθεση δὲν τὴν ἀφήνει ἀσχολίαστη ἀλλὰ τὴν στηρίζει α) στὴ φύση τοῦ θέματος τὸ ὁποῖο ἀπαιτεῖ καὶ τὴν πέρα ἀπὸ τὶς πηγές ἀνάλυση ποὺ γίνεται, ὅπως ἀναφέρει καὶ ὁ ἴδιος ὁ Χρῦσανθος, μετὰ ἀπὸ ἀκριβῆ ἔρευνα καὶ β) στὴν βοήθεια τοῦ ἁγίου πνεύματος τὸ ὁποῖο, ὡς συνεπῆς ἐκκλησιαστικὸς, κλείνοντας ἐπι-

πέμπω στὸ περιεκτικὸ λῆμμα γραμμμένο ἀπὸ τὸν Χρ. Πατρινέλη στὸν τρίτο τόμο τῆς *Θρησκευτικῆς καὶ Ἠθικῆς Ἐγκυκλοπαδείας* βλ. ἐπίσης Legrand, *Bibliographie Hellenique*, 17. 1, σ. 105, 173, 205-216 (ἀρ. 157), 257 (ἀρ. 179), 260, 262, 274-275 (ἀρ. 201), 300, 307 (ἀρ. 218), 342-346 (ἀρ. 254)· 17. 2, σ. 143· 17. 3, σ. 142-143 καὶ κυρίως σ. 209-232 ὅπου τὰ βιογραφικὰ στοιχεῖα (*Notice Biographique*) τοῦ Πέτρου Ἀρκοῦδιου· 17. 5, σ. 94, 100 (ἀρ. 149), 116 (ἀρ. 172), 227, 228, 249.

26. Βλ. περισσότερα ἐδῶ σελ. 110.

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

ΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ ΤΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑΣ

ΕΚΔΟΤΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Η έκδοση τοῦ κειμένου τῆς Πραγματείας ἀκολουθεῖ, ὅπως ἔχουμε ἤδη ἀναφέρει, τὸ χειρόγραφο τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων.

Τὸ κείμενο ἐκδίδεται μὲ ἐλάχιστες ἐπεμβάσεις. Συγκεκριμένα: σὲ παρένθεση σημειώνεται ἡ ἀνάλυση τῶν ἐλαχίστων βραχυγραφιῶν ἐνῶ μὲ διπλὴ μπάρα σημειώνεται ἡ ἀλλαγὴ τοῦ φύλλου· ἐπίσης, τὸ πρῶτο γράμμα τῶν κυρίων ὀνομάτων ἀποκαθίσταται σὲ κεφαλαῖο στὶς λίγες περιπτώσεις ποὺ δὲν βρίσκεται ἔτσι στὸ κείμενο, ἐνῶ χρησιμοποιοῦνται ἀραιὰ στοιχεῖα ὅταν ἐντὸς τοῦ κειμένου τοῦ Χρύσανθου παρατίθεται αὐτοῦσιο κείμενο ἀπὸ ἄλλη πηγὴ. Διορθώνονται σιωπηρὰ τὰ ἐλάχιστα ὀρθογραφικὰ λάθη, ὅπως τώρα, ἀντὶ τώρα κ.τ.δ.

Στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα σημειώνονται οἱ σπουδαιότερες διαφορὲς μεταξὺ τῶν τριῶν χειρογράφων γιὰ τὰ ὁποῖα χρησιμοποιοῦνται τὰ ἀρχικά: Β=χφ Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας· ΙΕΡ=χφ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων· ΜΠΤ=χφ Μετοχίου Παναγίου Τάφου Κωνσταντινουπόλεως 69 (ΕΒΕ 69).

Χρυσάνθου πρεσβυτέρου καὶ ἀρχιμανδρίτου
τοῦ ἀποστολικοῦ τῶν Ἱεροσολύμων ἀγιωτάτου
πατριαρχικοῦ θρόνου, περὶ ἀφορισμοῦ, κατ' αἴ-
τησιν τοῦ γαληνοτάτου, καὶ θεοσεβεστάτου ἀν-
θέντου καὶ ἡγεμόνος πάσης Οὐγγροβλαχίας κυ- 5
ρίου κυρίου Ἰωάννου Κωνσταντίνου Βασσαράβα
Μπραγκοβάνου βοεβόδα.

Τὸ ἀφορίζω, ἐξ οὗ καὶ ὁ ἀφορισμός, εἶναι φωνή
ὁμώνυμος καὶ σημαίνει κατὰ μὲν πρῶτον λόγον
ἓνα πράγμα ὅπου περιορίζεται καὶ περιγράφεται 10
μέσα εἰς ὠρισμένους τόπους, καὶ μάλιστα ἐλέγγο
ιδίως εἰς ἐκείνους τοὺς τόπους, ὅπου ἐξεχωρίζοντο
ἀπὸ τοὺς ἄλλους, καὶ ἀφιερώνοντο εἰς τιμὴν τοῦ
θεοῦ· ὅθεν ὁ Ἡσύχιος, τεμένη, ναοί, ἄλση, ἢ
τὰ ἀφιερωμένα κατὰ τιμὴν χωρία, καὶ ὁ 15
ἱερός Θεοφύλακτος εἰς τὸ δέκατον κεφάλαιον τοῦ
Ἰωά(ννου) ἅγια καλοῦνται καὶ τὰ ἀφοριζόμενα
εἰς θυσίαν θ(ε)ῶ καὶ εἰς τὸ κζ^{ον} κεφ. τοῦ Λευιτικοῦ
ἐδαφίω κα^ω λέγει ὁ θεός, ἔσται ἡ γῆ ἡ ἀφο-

5 Β Οὐγγροβλαχίας // 7 Β Πραγκωβάνου, βοε-
βόνδα // 9 Β ὁμόνυμος – σημαντική: προστίθεται –
α^{ον}, ἀντὶ πρῶτον // 19 Β εἰκοστὸν ε^{ον}, ἀντὶ κα^ω.

- 20 ρισμένη τῷ ἱερεῖ κατάσχεσις αὐτοῦ, ἐπειδὴ οἱ τοιοῦτοι τόποι δὲν ἦτον πλέον μῆτε εἰς κοινὴν χρῆσιν, μῆτε εἰς τὴν ἐξουσίαν ἐκείνων ὅπου τοὺς ἐκυρίεον πρότερον, ἀλλὰ ἐξέπιπτον ἀπὸ τὴν δεσποτείαν αὐτῶν, ὡσὰν ὅπου ἐκληροῦντο μόνο τῷ θ(ε)ῶ. Κατὰ δὲ μεταφορὰν σημαίνει ἡ λέξις καὶ τὸ ἀποβάλλειν, ὅθεν τὸ ἀφορίζειν ἐκ τοῦ βίου, θέλει νὰ εἰπῇ τὸ ἀπαλλάττεσθαι ἐκ τοῦ βίου καὶ ἀποθνήσκειν.

- Ἄφορισμένος λέγεται ἀκόμη ὁ ἐκλελεγμένος
 30 καὶ διακεκριμένος, κατὰ τὸ ὅποιον σημαίνοντες ἀποβλέπει καὶ ἐκεῖνο τὸ πρὸς Ῥωμαίους ῥητὸν ὅπου ὁ ἀπόστολος λέγει ἐν κεφ. α^ο ἀφορισμένος εἰς εὐαγγέλιον θεοῦ, ἦτοι ἀποκεκληρωμένος εἰς τὴν τοῦ εὐαγγελίου διακονίαν,
 35 καθὼς ὁ Θεοφύλακτος ἐρμηνεύει κατὰ ταύτην τὴν ἔννοιαν λοιπὸν τὸ ἀφορισμένος καὶ ὁ ἀφορισμὸς λαμβάνεται ἐπὶ καλοῦ, κατὰ ἄλλο δὲ σημαίνοντες λαμβάνεται τὸ ὄνομα τοῦ ἀφορισμοῦ ἐπὶ κακοῦ· καὶ τοῦτο διττῶς, ἢ κυρίως, ἢ καταχρηστικῶς· καὶ καταχρηστικῶς, ὅταν λαμβάνεται πλατύτερον καὶ ἔξω τῆς οἰκείας αὐτοῦ κυρίας σημασίας· ὅθεν κατὰ τοῦτο δηλοῖ πᾶσαν κατάραν ὅπου δίδεται ἀπὸ ἱερέως κᾶντε ἔχοντος ἐξουσίαν τοῦ ἀφορίζειν κᾶντε καὶ μῆ, ἀλλὰ μό-

20 B κατὰ σχέσιν // 23 B τοὺς: παραλείπει // 31 B καθ' ὅ: προσθέτει // 36-7 B καὶ ὁ ἀφορισμός: παραλείπει // 39 B διὰ τοῦτο // 40 B καὶ καταχρηστικῶς: παραλείπει – ΜΠΤ καταχρηστικῶς: στὴν ὠα.

νον ὁποῦ δύναται νὰ καλέση καὶ νὰ κράξῃ τὴν 45
 ὀργὴν τοῦ θεοῦ εἰς ἐκδίκησιν τοῦ εἰς αὐτὸν
 πταίσαντος. Κυρίως δὲ λαμβανόμενον, δηλοῖ τὸ
 ἀκοινωνήτον, τὸ ἀπόβλητον, τὸ ἀποσυνάγωγον
 καὶ κεχωρισμένον ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν, περὶ τοῦ
 ὁποίου καὶ μόνον εἶναι ὁ λόγος μας. 50

Λοιπὸν κατὰ ταύτην τὴν ἔννοιαν καὶ τὴν κυ-
 ρίαν του ιδιότητα ὁ ἀφορισμὸς σημαίνει ἐνέργειαν
 δικαιοδοτικὴν ἐκκλησιαστικῆς παιδείας καὶ ἄλλο
 δὲν εἶναι, παρὰ ἀποχωρισμὸς χριστιανοῦ ἀπὸ
 τῆς κοινωνίας τῆς ἐκκλησίας· βεβαιοῦται ὁ ὅρος, 55
 ὅτι ὁ ἀφορισμὸς δὲν γίνεται εἰς ἑκάστην ἄν-
 (θρωπ)ον, ἀλλὰ μόνον εἰς χριστιανόν, διότι οἱ ἔ-
 θνικοὶ καὶ ἀλλόφυλοι δὲν ἀφορίζονται, καθὼς λέ-
 γει ὁ διδάσκαλος τῶν ἐθνῶν ἐν τῇ πρὸς Κορινθί-
 οὺς ἐπιστολῇ κεφ. ε^ο, ἑδαφίω ιβ^ο καὶ τοὺς ἕξω 60
 κρίνειν; οὐχὶ τοὺς ἕσω ὑμεῖς κρίνετε; Ὅτι
 δὲ εἶναι ὁ ἀφορισμὸς καὶ ἀποχωρισμὸς ἀπὸ τῆς
 κοινωνίας τῆς ἐκκλησίας, εἶναι φανερόν ἐκ
 πολλῶν, καὶ μάλιστα ἐκ τῶν λόγων τοῦ σω-
 τῆρος, ὡς φησὶ Ματθαῖος κεφ. ιη^ο ἑδαφίω ιζ^ο: 65
 ἐὰν καὶ τῆς ἐκκλησίας παρακούσῃ, ἔστω
 σοὶ ὡσπερ ὁ ἐθνικὸς καὶ ὁ τελώνης, καὶ ἐκ
 τῆς τοῦ Παύλου β^ας πρὸς Θεσσαλονικεῖς ἐπι-
 στολῆς κεφ. γ^ο ἑδαφίω ιδ^ο λέγοντος, εἰ δὲ τις
 οὐχ ὑπακούει τῷ λόγῳ ὑμῶν διὰ τῆς ἐπι- 70
 στολῆς, τοῦτον σημειοῦσθε, καὶ μὴ συνανα-

57 B δι' ὅτι // 65 B κεφάλαιον ε, ἀντὶ κεφ. ιη^ο.

μίγνυσθε αὐτῶ, μέ τὰ ὅποια αὐτὰ λόγια, καθὼς παριστῶσι καὶ οἱ ἱεροὶ ἐρμηνεῖς, φανεροῦται ἡ ἀκοινωνησία τῶν ἀφορισμένων ἀπὸ τῆς
 75 ἐκκλησίας· ὅθεν ἐκ τούτου καὶ ὁ ἀφορισμὸς λέγεται ἀκοινωνησία καὶ ὁ ἀφορισμένος ἀκοινωνητος, καθὼς εἶναι φανερόν ἀπὸ τὸν ε^{ον} κανόνα τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου, ὅπου οἱ ἐρμηνεῖς ὁ, τε Βαλσαμών, ὁ Ζωναρᾶς καὶ ὁ Ἄριστηνός, τὸ ἀκοινωνητον ἐξέλαβον ἀντὶ τοῦ ἀφορισμένου. Τοῦτο
 80 εὐρίσκεται σαφέστερον καὶ ἐν τῷ κη^ο κεφ.^ο τοῦ β^{ον} βιβλίου τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τοῦ Θεοδωρήτου, ὅπου φανερὰ σημειώνεται ὅχι ἡ παραίτησις τῆς ἱερᾶς κοινωνίας ὅπου ἔχομεν ἐν
 85 τῇ ἱερᾷ εὐχαριστίᾳ, ἀλλὰ ἡ τελεία παραίτησις κάθε κοινωνίας.

Ἐπειδὴ λοιπὸν καὶ ὁ ἀφορισμὸς εἶναι ἀποχωρισμὸς τοῦ χριστιανοῦ ἀπὸ τῆς κοινωνίας τῆς ἐκκλησίας καὶ ἡ κοινωνία λαμβάνεται πολλα-
 90 χῶς, χρεῖα εἶναι νὰ γροικῆσωμεν ἀπὸ ποίαν κοινωνίαν κάμνει τὸν ἀποχωρισμὸν καὶ διὰ τοῦτο τυχαίνει νὰ ἰδοῦμεν ἐν πρώτοις ποσαχῶς ἡ κοινωνία.

Τριττὴ εἶναι ἡ κοινωνία τῶν πιστῶν· ἡ πρώτη
 95 εἶναι ἐσωτερικὴ, ἥτις καὶ λέγεται κοινωνία διὰ τῆς ἀγάπης, ἡ ὅποια ἐνώνει καὶ τὰ μέλη, ἥτοι

78 B ὅτε // 79 B Ἄριστινος // 82 B ἐκκλησίας, ἀντὶ Ἐκκλησιαστικῆς // 92 ΜΠΤ αὕτη: στὴν ὦα // 94 B Τρίτη, ἀντὶ Τριττῆ.

τοὺς χριστιανοὺς μὲ τὴν κεφαλὴν, τὸν Χ(ριστ)όν, καὶ τὰ μέλη αὐτὰ ἀνάμεσόν τους· ὅθεν αὐτὴ ἡ κοινωμία προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀγάπην, ἣτις ἄλλο δὲν εἶναι παρὰ μία διάθεσις τῆς ψυχῆς, κατὰ τὴν 100
ὅποیان ἀγαπᾶται ὁ θε(ο)ς καθ' ἑαυτόν, καὶ διὰ τὸν θε(ο)ν οἱ πλησίον, καθὼς διδάσκει ὁ Αὐγουστίνος ἐν τῷ περὶ Χριστιανικῆς διδασκαλίας κεφ^ω κβ^ω.

Δευτέρα κοινωμία εἶναι ἐξωτερικὴ, καὶ αὐτὴ προέρχεται καὶ συνίσταται ἀπὸ τοῦ νὰ προσεύχωνται 105
ἀνάμεσόν τους οἱ πιστοὶ εἰς τὰς ἐκκλησίας, εἰς τὰς λειτουργίας, εἰς τὰς ἀκο // λουθίας καὶ εἰς τὰς φ. 2^τ
συνάξεις, καὶ νὰ συμπολιτεύωνται μὲ ὁμιλίαι καὶ συναναστροφάς.

Τρίτη εἶναι μέση, κατὰ μέρος δηλαδὴ ἐσωτερικὴ καὶ κατὰ μέρος ἐξωτερικὴ, καὶ δι' αὐτῆς 110
μετέχουσιν οἱ πιστοὶ τῶν κοινῶν βοηθειῶν καὶ προσευχῶν καὶ μυστηρίων τῆς ἐκκλησίας, τὴν ὅποیان τὸ σύμβολον τῆς ἐν Νικαίᾳ τὴν ὀνομάζει κοινωμίαν τῶν ἀγίων. 115

Ταύτης οὖν τῆς τριπλῆς κοινωμίας προτεθείσης, ἃς ἰδοῦμεν ἀπὸ ποίαν τούτων χωρίζει ὁ ἀφορισμὸς τοὺς πιστοὺς.

Λέγομεν λοιπὸν ὅτι ὁ ἀφορισμὸς δὲν ξεχωρίζει τὸν ἀφορισμένον ἐκ τῆς πρώτης κοινωμίας καθ' 120
αὐτόν· διότι ταύτην τὴν πρώτην κοινωμίαν τὴν ἀφαιρεῖ μόνον τὸ θανάσιμον ἀμάρτημα, καθὼς

98 B αὐτῆ // 103 B χριστιανικοῖς // 110 B δηλ. // 120-1: B καθ' ἑαυτόν – δι' ὅτι.

εἶναι εὐκόλον νὰ τὸ παραστήσῃ τινὰς ἐκ τῆς Ἀ-
 γίας Γραφῆς, καὶ νὰ τὸ βεβαιώσῃ ἐκ τῶν ἀγίων διδα-
 125 σκάλων, οὐδενὸς ἐναντιουμένου· πλὴν ἂν καλὰ καὶ
 δὲν ξεχωρίζει τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὴν πρώτην κοι-
 νωνίαν ὁ ἀφορισμός, ὅμως ἐκ τῆς διαφορᾶς τῶν
 ἀφορισμῶν ὁ παντελής ἀφορισμός, ὡς θέλομεν
 130 ἰδῆ κατωτέρω, ὑποτίθησι τὴν στέρησιν τῆς πρώ-
 τῆς κοινωνίας, ὅταν ὁ ἀφορισμὸς γίνεται δικαί-
 ως· καθ' αὐτὸν δὲ ὁ ἀφορισμὸς ξεχωρίζει τὸν ἄν-
 (θρωπ)ον ἀπὸ τῆς δευτέρας καὶ τρίτης κοινωνίας,
 ὅταν εἶναι μέγας καὶ παντελής, διατὶ κάμνει νὰ
 μὴ προσεύχεται ὁ ἀφορισμένος μαζὶ με τοὺς λοι-
 135 πούς χριστιανούς εἰς τὴν ἐκκλησίαν, μήτε νὰ
 εἶναι παρῶν εἰς τὰς ἱεράς λειτουργίας, εἰς τὰς
 ἀκολουθίας, εἰς τὰς συνάξεις τῶν πιστῶν· καὶ νὰ
 μὴ δύναται ἢ αὐτὸς νὰ ὁμιλήσῃ με τοὺς χριστια-
 νούς, ἢ οἱ χριστιανοὶ νὰ ὁμιλήσουν με αὐτόν, ἢ
 140 νὰ ἔχωσι με λόγου του καμίαν συναναστροφὴν·
 καὶ σιμὰ εἰς αὐτὰ τὸν ξεχωρίζει ἀπὸ κάθε βοή-
 θειαν κοινήν καὶ προσευχήν ὅπου γίνεται παρὰ
 τῆς ἐκκλησίας πρὸς κοινήν ὠφέλειαν τῶν πιστῶν,
 καὶ ἀπὸ πάντων τῶν μυστηρίων, καὶ συντόμως
 145 ἐξῶθεϊ καὶ ἀποβάλλει τὸν ἀφορισμένον ἀπὸ ὅλα
 ἐκεῖνα ὅπου ἡμποροῦσι νὰ τὸν ἀποδείξωσι μέλος
 ἡνωμένον με τὴν ἐκκλησίαν.

125 B ἀγκαλὰ // 130 B ὅταν· παραλείπει // 133 B
 δι' ὅτι // 138 B μήτε, ἀντὶ ἢ // 139 B ὁμιλήσουν· πα-
 ραλείπει.

Εἶπαμεν δὲ ὅτι ὁ παντελής ἀφορισμὸς ἐνεργεῖ
 ταῦτα διότι ὁ ἀφορισμὸς εἶναι δύο λογίων, μέγας 150
 καὶ μικρὸς (δὲν λέγω ἐπὶ τοῦ παρόντος διὰ τὸ
 ἀνάθεμα, τὸ ὁποῖον εἶναι ὄχι μόνον ἀφορισμὸς,
 ἀλλὰ καὶ τὸ ἄκρον τοῦ ἀφορισμοῦ, διότι ὑπο-
 τίθησι καὶ αὐτὸ τὴν στέρησιν τῆς πρώτης κοινω-
 νίας, καὶ ξεχωρίζει τὸν ἀναθεματισμένον ἐκ τῆς
 δευτέρας καὶ τρίτης)· καὶ ὁ μὲν μέγας ἀφορισμὸς 155
 λέγεται παντελής ἀφορισμὸς παρὰ τοῦ ἀγίου
 Γρηγορίου τοῦ Νύσσης λέγοντος εἰς τὸν πέμπτον
 κανόνα τῶν ἐπιστολῶν του τῶν πρὸς Λητόϊον σε-
 λίδι 159 // τόμῳ β^ο ὥστε ἐν μὲν τῷ παντελεῖ
 ἀφορισμῷ ἐνναετῇ χρόνον διαγενέσθαι 160
 ἀπειργόμενον τῆς ἐκκλησίας, ἔνθα ὁ Βαλ-
 σαμῶν ἐρμηνεύων, παντελεῖ ἀφορισμὸν λέγει, τὸ
 ἔξω τῆς ἐκκλησίας ἴστασθαι τὸν ἀφορι-
 σθέντα καὶ προσκλαίειν· καὶ ὁ Ζωναρᾶς κα-
 νόνι ιδ' τῆς ἐν τῷ ναῶ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων συ- 165
 νόδου, ἀφοριζέσθωσαν παντελῶς τῆς ἐκ-
 κλησίας, ἀντὶ τοῦ ἐξωθείσθωσαν, ὥστε μηδέ
 εἰσιέναι εἰς τὴν ἐκκλησίαν· ἔστι γὰρ ἀφορισμὸς
 τὸ ἔξω τῆς ἐκκλησίας εἶναι, ὃν παντελεῖ ὠνόμα-
 σαν ὡς βαρύτερον· ὁ δὲ μικρὸς λέγεται εἰς δια- 170
 φορὰν τοῦ μείζονος, ὁ ὁποῖος ξεχωρίζει τὸν ἀφο-
 ρισμένον μόνον ἀπὸ τῆς τρίτης κοινωνίας, ἧγουν

148-149 B ἐνεργεῖ... ἀφορισμὸς· παραλείπει // 157 B
 τοῦ: παραλείπει // 158 B τῶν· παραλείπει // 160 B ἐν
 αὐτῇ, ἀντὶ ἐνναετῇ // 165 B ιγ', ἀντὶ ιδ' // 167 B τῆς
 τοῦ ἔξω τῆς ἐκκλησίας εἶναι, ἀντὶ ἐξωθείσθωσαν.

κάμνει τὸν οὕτως ἀφορισμένον νὰ μὴ δύναται νὰ ἀπολαύσῃ τὰ μυστήρια τῆς ἐκκλησίας, ἀλλὰ δὲν
 175 τὸν ὑστερεῖ τῆς λοιπῆς κοινωνίας· ὅθεν ὁ οὕτως ἀφορισμένος δύναται νὰ συνέλθῃ μὲ τοὺς πιστοὺς εἰς τὴν ἐκκλησίαν, νὰ προσεύχεται μὲ αὐτούς, καὶ νὰ ἔχῃ πᾶσαν συναναστροφὴν μὲ τοὺς χριστιανούς, καὶ λαμβάνει ὠφέλειαν ἀπὸ ταῖς
 180 κοιναῖς προσευχαῖς καὶ ταῖς βοήθειαις τῆς ἐκκλησίας.

Ταύτην τὴν διαφορὰν τῶν ἀφορισμῶν καθένας δύναται νὰ τὴν στοχασθῆ εἰς τοὺς κανόνας τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων καὶ τῶν ἱερῶν συνόδων
 185 καὶ τοὺς ἐξηγητάς τους· καὶ περὶ μὲν τοῦ μεγάλου ἀφορισμοῦ εἴρηται ἀνωτέρω. Περὶ δὲ τοῦ μικροῦ ὁ Ζωναρᾶς λέγει κανόνι ιζ' τῆς ἐν τῷ ναῶ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων συνόδου, ἔστιν ἀφορισμός καὶ τὸ μόνης εἶργεσθαι τῆς μεταλήψεως τῶν θείων μυστηρίων· καὶ ὁ Βαλσαμῶν κανόνι ιγ^ο τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, συνομιλεῖν δὲ μετὰ τοῦ ἀφορισθέντος οὐ κωλυόμεθα· καὶ ὁ Θεοδώρητος ἐπιστολῇ 77 πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Εὐλάλιον περὶ τοῦ τοιοῦτου εἵδους
 190 τοῦ μικροῦ ἀφορισμοῦ ταῦτα λέγει: κωλύεσθωσαν μὲν τῆς μεταλήψεως τῶν ἱερῶν μυστηρίων, μὴ κωλύεσθωσαν δὲ τῆς τῶν κατηχουμένων εὐχῆς, μήτε τῆς τῶν θεί-

187 B ιγ^ο, ἀντὶ ιζ' // 191 B ι^ο, ἀντὶ ιγ^ο // 192 B ἀφορισμένου, ἀντὶ ἀφορισθέντος.

ων γραφῶν ἀκροάσεως, μηδὲ τῆς τῶν δι- 200
 δασκάλων παραινέσεως, τῶν δὲ ἱερῶν
 κωλυέσθωσαν μυστηρίων μὴ μέχρι θα-
 νάτου, ἀλλὰ χρόνον τινὰ ῥητόν, ἕως ἂν
 ἐπιγνῶσι τὴν νόσον, ἕως τὴν ὑγείαν πο-
 θήσωσιν· ἀλλὰ καὶ ὁ Μέγας Βασίλειος κανόνι 205
 δ^ο πρὸς Ἀμφιλόχιον, τοὺς δὲ τριγάμους ἐν
 τρισὶ καὶ τέτταρσι ἔτεσιν πολλάκις ἀφο-
 ρίζουσιν· εἶτα ἐπιφέρει δεῖ δὲ μὴ πάντη
 αὐτοὺς ἀπείργειν τῆς ἐκκλησίας, ἀλλ'
 ἀκροάσεως αὐτοὺς ἀξιούν ἐν δύο που 210
 ἔτεσιν ἢ τρισὶ καὶ μετὰ ταῦτα ἐπιτρέ-
 πειν συνεστήκειν μέν, τῆς δὲ κοινωνίας
 τοῦ ἀγαθοῦ ἀπέχεσθαι, καὶ οὕτως ἐπιδει-
 ξαμένους καρπὸν τινὰ μετανοίας ἀπο-
 καθιστᾶν τῷ τόπῳ τῆς κοινωνίας. // Τὸ 215
 εἶδος δὲ τοῦ τοιοῦτου ἀφορισμοῦ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖ-
 στον παρίσταται μὲ τὸ ὄνομα τῆς ἀκοινωνησίας·
 ὅθεν ὁ Βαλσαμῶν λέγει κανόνι 10^ο τῶν Ἀγίων
 Ἀποστόλων τὸ ῥῆμα τὸ τῆς ἀκοινωνησίας
 ἀφορισμὸς ἐστίν.

Τοιοῦτοι οἱ δύο τρόποι τῶν ἀφορισμῶν ξεχω- 220
 ρίζονται κατὰ τὰ ἀποτελέσματα ὅπου ἐνεργού-
 σιν εἰς τὸν ἀφορισμένον, ἀλλ' οὐχὶ καὶ κατὰ τὸν

203 B ἐπιγνώση // 203-4 B ἀποθήσωσι // 205 B γ^ο,
 ἀντὶ δ^ο // 206-208 ΜΠΤ ἔτεσιν... ἐκκλησίας: παραλείπει
 // 213 B τινὰ: παραλείπει // 218 B κοινωνίας, ἀντὶ ἀκοι-
 νωνησίας // 220 B Τοῦτος, ἀντὶ Τοιοῦτοι.

τρόπον ὅπου ἐκφέρονται, διατὶ ὡς εἵπομεν ὁ μέ-
 γας ἀφορισμὸς ἀποστερεῖ τὸν ἀφορισμένον ἐκ
 225 τῆς β^{as} καὶ γ^{ns} κοινωνίας, ὁ δὲ μικρὸς μόνον ἐκ
 τῆς γ^{ns} ἂν θέλῃ ὅμως τινας νὰ ὀνομάσῃ καὶ τὸ
 ἀνάθεμα ἀφορισμὸν καὶ μάλιστα μέγιστον, ξε-
 χωρίζεται καὶ οὗτος ἀπὸ τὸν μέγαν ἀφορισμὸν
 230 κατὰ τὸν τρόπον ὅπου εἰσφέρχεται εἰς τὸν ἀφορι-
 σμένον, καὶ ὄχι κατὰ τὰ ἀποτελέσματα· μόνη
 γὰρ ἡ διαφορὰ στέκεται εἰς τοῦτο, ὅτι τὸ ἀνάθε-
 μα γίνεται πλέον δημοτικῶς καὶ παρῤῥησιαστι-
 κώτερον καὶ μὲ ἐπιβεβαίωσιν τοῦ κοινοῦ τῶν
 235 χριστιανῶν, ἐπιλεγόντων καὶ αὐτῶν μεγαλοφώ-
 νως τὸ ἀνάθεμα διὰ πλέον φόβον τῶν ἀμαρτω-
 λῶν, τὸ ὁποῖον δὲν γίνεται εἰς τὸν μέγαν ἀφο-
 ρισμόν.

Ἄπ' αὐτὰ ὅπου εἵπαμεν, ἔγινε δῆλον ποία
 εἶναι ἡ διαφορὰ τῶν ἀφορισμῶν· καὶ ἀκόμη σα-
 240 φηνίζεται, ὅτι οἱ ἀφορισμοὶ ὅπου συνηθίζονται
 τώρα νὰ γίνωνται εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ π(ατ)ριαρ-
 χικοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶναι ὅ-
 λοι μεγάλοι, λέγονται ὅμως μικροὶ καὶ μεγάλοι
 ἤτοι συνοδικοί, ὄχι κατὰ τὴν διαφορὰν τῶν ἀπο-
 245 τελεσμάτων, ἀλλὰ τοῦ τρόπου, καθ' ὅσον ὁ μὲν
 μέγας ἀφορισμὸς βεβαιοῦται καὶ ἀπὸ τῶν πα-
 ρευρεθέντων ἐκεῖσε ἀρχιερέων, ὁ δὲ μικρὸς παρὰ
 μόνου τοῦ π(ατ)ριάρχου· καὶ προσέτι ὁ μὲν με-
 γάλος ἔχει περισσοτέρας ἀράς, ὁ δὲ μικρὸς ὀλι-

236-7 B τὸ ὁποῖον... ἀφορισμόν· παραλείπει.

γωτέρας, ὅμως ἰσοδυναμεῖ με τὸν μέγαν, διαπὶ 250
 τόσον ὁ μέγας καὶ συνοδικὸς λεγόμενος, ὅσον
 καὶ οἱ μικροί, εἷς τινὰς ὑποθέσεις ἔχουσι τὸ ἔξω
 τῆς Χριστοῦ ἐκκλησίας ὅπου εἶναι ἢ ἐσχάτη καὶ
 μεγίστη παιδεία τῆς ἐκκλησίας· εἶπα εἷς τινὰς, 255
 ἐπειδὴ εἶναι καὶ ἄλλαι ὑποθέσεις αἱ ὅποια δὲν
 δέχονται τὸ ἔξω τῆς ἐκκλησίας, διὰ τὰς ὁποίας
 αὐτὰς γίνονται καὶ συνοδικοὶ καὶ μικροὶ ἀφορι-
 σμοί.

Εἶναι καὶ ἄλλο εἶδος ἀφορισμοῦ, τὸ ὅποιον δὲν 260
 χωρίζει τὸν πιστὸν μῆτε ἀπὸ τὴν τρίτην κοινω-
 νίαν, ἀλλὰ μόνον ἐκ τῆς κοινωνίας τῶν λοιπῶν
 ἀδελφῶν, τὸν ὅποιον ἀφορισμὸν ἀξίως ὁ Βαλ-
 σαμὼν τὸν ὀνομάζει καινότερον εἰς τὸν 79 κανό-
 να τῆς ἐν Κερθαγένῃ συνόδου λέγωντας: σὺ δὲ 265
 σημείωσαι καινότερον ἀφορισμὸν ἐκ τού-
 του ἄλλοι μὲν γὰρ κανόνες τὸν ἀφορι-
 σμὸν ἐκλαμβάνονται ὅσον τέως εἰς τοὺς
 ἐπισκόπους, εἰς τὸ μηδὲ ὅλως ἱερατικόν τι
 ἐνεργεῖν, ὁ δὲ παρῶν κανὼν οὐκ ἐμποδίζει 270
 τούτους ἐκ τῆς ἱεροτελεστίας, ἀλλ' ἐκ τῆς
 κοινωνίας χωρίζει τῆς τῶν λοιπῶν // φ. 3^v
 ἀδελφῶν.

Ἰδαμεν τὰ διάφορα σημαινόμενα τοῦ ἀφορι-
 σμοῦ· τώρα δὲ λέγομεν ὅτι ὁ λόγος μας ἐνταῦθα

250-1 B μέγαν... λεγόμενος: παραλείπει // 270 B
 οὐχ, ἀντὶ οὐκ.

275 εἶναι μόνον περὶ τοῦ τετάρτου σημαυνομένου εἰς
κατάληψιν τοῦ ὁποίου εἶναι χρεία νὰ μάθωμεν
ταῦτα.

Πρῶτον, ἂν ὁ ἀφορισμὸς ἐδόθη εἰς τὴν ἐκκλη-
σίαν κατὰ θεῖον νόμον καὶ δίκαιον·

280 δεύτερον, ἀπὸ ποίους δίδεται ὁ ἀφορισμὸς, ἤτοι
ποιοὶ ἔχουσιν ἐξουσίαν νὰ ἀφορίζωσι·

τρίτον, ποῖα εἶναι τὰ ἀποτελέσματα τοῦ ἀφο-
ρισμοῦ·

285 τέταρτον, παρὰ τίνων λύεται ὁ ἀφορισμένος καὶ
τυμπανιαῖος·

καὶ πέμπτον πλατυτέρως περὶ τῶν τυμπανιαίων.

Εἰς μὲν τὸ πρῶτον λοιπὸν λέγομεν ὅτι ὁ ἀφορι-
σμὸς προέρχεται ἀπὸ θεῖον νόμον καὶ εἶναι θεῖον
δίκαιον, ἐπειδὴ καὶ ἡ ἐξουσία τοῦ ἀφορίζειν ἐδό-
290 θη ἀπὸ τὸν Χ(ριστὸ)ν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἔστω
σοι ὡσπερ ὁ ἐθνικὸς καὶ ὁ τελώνης· καὶ ὁ
μακάριος Παῦλος, μὴ συναναμίγνυσθε αὐ-
τῷ καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Θεολόγος ἐπιστολῇ β^α ἐδα-
φίω ι^ο: εἴ τις ἔρχεται πρὸς ὑμᾶς, καὶ ταύ-
295 τὴν τὴν διδαχὴν οὐ φέρει, μὴ λαμβά-
νητε αὐτὸν εἰς οἰκίαν καὶ χαίρειν αὐτῷ,
μὴ λέγετε· ὁ γὰρ λέγων αὐτῷ χαίρειν,
κοινωνεῖ τοῖς ἔργοις αὐτοῦ τοῖς πο-
νηροῖς· καὶ πάλιν ὁ Παῦλος ἐν τῇ πρὸς Κοριν-

281 B ἀφορίζουσιν // 284-5 B ἀφορισμὸς καὶ τυ-
μπανιαῖος // 287 B λοιπὸν· παραλείπει.

θίους α^η ἐπιστολῇ κεφ. ε^ω ἔδαφ. ια^ω ἔάν τις ἀ- 300
 δελφὸς ὀνομαζόμενος ἢ πόρνος, ἢ πλεο-
 νέκτης, ἢ εἰδωλολάτρης, ἢ λοιδωρος, ἢ
 μέθυσος, ἢ ἄρπαξ, τῷ τοιούτῳ μηδέ συ-
 νεσθίειν. Ὡστε φανερόν εἶναι πὼς ἡ ἐξουσία
 τοῦ ἀφορίζειν ἐδόθη εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἀπὸ θεῖον 305
 νόμον· βέβαιον δὲ ἐκ τούτου εἶναι ὅτι καὶ τὸ
 ἀποτέλεσμα τοῦ ἀφορισμοῦ δηλαδὴ ὁ ἀποχωρι-
 σμὸς τῆς κοινωνίας, εἶναι δεδομένος κατὰ θεῖον
 νόμον· ὅθεν καὶ τὸ νὰ μὴ συγκοινωνῇ τινὰς με-
 τοὺς ἀφορισμένους, εἶναι διορισμένον με νόμον 310
 καὶ πρόσταγμα θεοῦ.

Πρέπει ὁμως νὰ ἡξεύρωμεν, ὅτι ἡ παραίτησις
 τῆς κοινωνίας καὶ συναναστροφῆς εἶναι διττή,
 ἱερά καὶ πολιτικὴ λοιπὸν ἂν καλὰ καὶ ὁ ἀφορι-
 σμὸς ἀποχωρίζει τὸν ἀφορισμένον καὶ ἀπὸ τὰς 315
 δύο αὐτὰς κοινωνίας, ὅμως ἀπὸ μὲν τὴν ἱεράν
 κατὰ νόμον θ(εο)ῦ καὶ θεῖω δικαίω, ἀπὸ δὲ τὴν
 πολιτικὴν κατὰ νόμον ἀνθρώπινον καὶ θετικὸν
 καὶ θετικῶ δικαίω διὰ τοῦτο νὰ συγκοινωνῇ τι-
 νὰς με τὸν ἀφορισμένον εἰς τὰ ἱερά καὶ ἐκκλη- 320
 σιαστικὰ ἐμποδίζεται ἀπὸ θεῖον νόμον, ἀμὴ νὰ
 συγκοινωνῇ καὶ εἰς τὰ πολιτικά, ἐμποδίζεται
 ἀπὸ νόμον τῆς ἐκκλησίας, ἢ κανονικὸν ἢ ἀπο-
 στολικόν. Τοῦτο εἶναι φανερόν, διότι ὁ Χ(ριστὸ)ς
 προστάττωντας ὅτι ἐκεῖνος ὅπου δὲν ὑπακούει 325

304 B ὅστε // 307 B δηλ., ἀντὶ δηλαδὴ // 318 B
 ἀνθρώπινον καὶ θετικόν: παραλείπει // 324 B δι' ὅτι.

τῆς ἐκκλησίας, νὰ εἶναι εἰς τὸν λόγον μας ὡς ὁ
 ἐθνικός, δὲν προστάττει διὰ τοῦτο νὰ μὴν ἔχωμεν
 καὶ μὲ λόγου του συναναστροφὴν πολιτικὴν, τὴν
 ὁποῖαν ἡμποροῦμεν νὰ τὴν ἔχωμεν καὶ μὲ τοὺς
 φ. 4^ε 330 ἐθνικούς, ἀλλὰ μόνον // συναναστροφὴν ἱεράν, ἣ
 ἐν τοῖς ἱεροῖς, τὴν ὁποῖαν δὲν ἡμποροῦμεν νὰ τὴν
 ἔχωμεν μὲ τοὺς ἐθνικούς· οἱ ἀπόστολοι ὁμως καὶ
 τοῦτο τὸ ἐμποδίζουσι καὶ ἀκολουθῶς καὶ οἱ πατέ-
 ρες καὶ τὰ συνοδικά· ὅθεν ἡ παραίτησις τῆς τοι-
 335 αὐτῆς πολιτικῆς κοινωνίας, δὲν εἶναι ἀπὸ θεῖον
 νόμον, ἀλλὰ ἀπὸ ἀποστολικὸν καὶ κανονικὸν
 καὶ ἀνθρώπινον.

Εἰς δὲ τὸ β^{ον} λέγομεν, ὅτι ὁ ἀφορισμὸς δίδεται
 ἀπὸ κανόνα καὶ ἀνθρώπινον, ὁμως ἀπὸ τοὺς δύο
 340 κατὰ διάφορον τρόπον· διατὶ ἄλλοτε μὲν ὁ κα-
 νὼν δὲν ἀφορίζει ἐνεργεῖα ἀλλὰ προστάττει εἰς
 ἐκείνους ὅπου ἔχουσι τὴν ἐξουσίαν νὰ ἀφορίσω-
 σι· ἄλλοτε πάλιν ἀφορίζει ἐνεργεῖα· γνωρίζεται
 δὲ εὐκολα τούτῃ ἡ διαφορὰ ἀπὸ τὸν τρόπον ὅπου
 345 ἐκφέρεται ὁ κανὼν, διατὶ ὅταν λέγη, “ὅποιος κά-
 μνει τοῦτο ἢ ἐκεῖνο ἀφορίζεσθω”, τότε ὁ κανὼν
 δὲν ἀφορίζει, ἀλλὰ ἀφίνει εἰς τοὺς προεστῶτας
 τὴν ἐνεργεῖαν τοῦ ἀφορισμοῦ· ὅθεν δὲν εἶναι
 εὐθύς ἀφορισμένος ἀπὸ τὸν κανόνα ἐκεῖνος ὅπου
 350 κάμνει τὸ παραιτούμενον καὶ ἐκεῖνο ὅπου ἔμπο-

326 B τοῦ λόγου // 330 B εἰς συναναστροφὴν //
 341-343 ΜΠΤ ἀλλά... ἐνεργεῖα: στήν ᾧα // 342-343 B
 ἀφορίζωσι // 347 B τοὺς: παραλείπει // 350-1 B παρα-
 τούμενον... τόν: παραλείπει.

δίξει ὁ κανὼν, ἀλλ' ὅταν τὸν ἀφορίση ὁ προεστώς· ὅταν δὲ λέγη ὁ κανὼν, “ὅποιος κάμνει τοῦτο ἢ ἐκεῖνο ἀνάθεμα, ἢ ἔστω ἀφορισμένος, ἢ ἔστω ἀκοινωνήτος”, τότε ἐνεργεῖα ἀφορίζει καὶ δὲν κάμνει χρεῖα νὰ ἐνεργήσῃ ὁ προεστώς, παρὰ μόνον ὅτι κάμνει χρεῖα νὰ φανερώσῃ τῇ ἐκκλησίᾳ, ὅτι ὁ δεῖνα ἔπεσεν εἰς τόνδε τὸν ἀφορισμόν, ἢ εἰς τὸ ἀνάθεμα. 355

Ὅμοιως ὅταν ὁ ἀφορισμὸς δίδεται ἀπὸ ἄνθρωπον, πάλιν ἢ τὸν ἀφορίζει ἐνεργεῖα, ὡς ὅταν ἀπλῶς ἐπιφέρηται εἰς τὸν ἀμαρτήσαντα, ἢ τὸν ἀφορίζει καθ' ὑπόθεσιν, ἢ καὶ κατὰ ἀπειλήν καθ' ὑπόθεσιν, ὡς ὅταν λέγῃ ἄν κάμνη τοῦτο, ἔστω ἀφορισμένος· κατὰ ἀπειλήν, ὡς ὅταν λέγῃ ἄν κάμνη τοῦτο, ἢ δὲν ἀφήσῃ ἐκεῖνο, θέλει ἀφορισθῆ. 360 365

Λοιπὸν ὅταν ὁ ἀφορισμὸς γίνεται καθ' ὑπόθεσιν, τεθείσης τῆς υποθέσεως, ἐνεργεῖ ὁ ἀφορισμὸς χωρὶς χρεῖαν ἄλλης νέας ἀποφάσεως· ὅταν δὲ γένη κατὰ ἀπειλήν, ἄν γένη καὶ τὸ ἔργον διὰ τὸ ὁποῖον ἔγινεν ἡ ἀπειλή· ὁ ἀφορισμὸς ὁμῶς τοῦτος δὲν ἐνεργεῖ, ἀλλὰ κάμνει χρεῖα νὰ ἀποφασισθῇ τὸ δὲ αἴτιον, ὅτι ὁ ἀφορισμὸς εἶναι ἀπόφασις ἐκκλησιαστικὴ εἰς κατάκριμα ἀμαρτίας, ἢ δὲ ἀπειλή δὲν εἶναι ἀπόφασις· ὅθεν ὅταν εἰπῇ ὁ προεστώς, ἄν κάμνη τοῦτο, ἢ δὲν ἀφήσῃ ἐκεῖνο θέλει ἀφορισθῆ, μετὰ τὸ ἔργον εἶναι χρεῖα 370 375

357 B ἔπαισεν, ἀντὶ ἔπεσεν – ὀδεῖνα, ἀντὶ τόνδε // 368 B ἄλλοις // 369 B κατ' ἔργον // 375 B εἶπη.

νά γένη ἀπόφασις ἀφορισμοῦ, ἀλλέως δέ δέν εἶ-
 ναι ἀφορισμός.

380 Ἴδαμεν πὼς ὁ ἀφορισμὸς δίδεται ἀπὸ τε τοῦ
 κανόνος καὶ τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' ὁ μὲν κανὼν
 εἶναι φανερός, ὡσὰν ὅπου εἶναι γραπτός· χρεία
 ὁμῶς εἶναι νὰ μάθωμεν καὶ περὶ τοῦ ἀνθρώπου,
 τίς καὶ ποῖος εἶναι ἐκεῖνος ὅπου δύναται νὰ ἀφο-
 ρίζη.

385 Εἴπομεν πὼς ὁ ἀφορισμὸς εἶναι ἐνέργεια καὶ
 ἀπόφασις δικαιοδοτική, ἢ ὅποια δέν κωλύει ἀ-
 πλῶς καὶ καθ' αὐτὸ τὴν ἐσωτερικὴν κοινωνίαν,
 ἀλλὰ τὴν ἐξωτερικὴν καὶ μέσην· ὅθεν ἔπεται ὅτι
 δέν δύναται νὰ ἀφορίση ἐκεῖνος ὅπου ἔχει μόνην
 φ. 4^v 390 ἐξουσίαν εἰς τὰ πνευματικά, εἰς τὰ ἐσωτερικά, //
 ἤγουν εἰς τὰς ἀμαρτίας, τουτέστιν ὁ ἐξομολογη-
 τῆς καὶ πνευματικὸς π(ατ)ήρ, ἂν δηλαδὴ ὁ τοιοῦ-
 τος πνευματικὸς ἢ δέν ἔχη ἐξουσίαν εἰς τὰ ἔξω
 καθ' αὐτόν, ἢ δέν τὴν ἔλαβεν ἀπὸ τὸν προεστῶ-
 395 τα χρεία εἶναι λοιπὸν ἐκεῖνος ὅπου ἀφορίζει νὰ
 ἔχη ἐξουσίαν δικαιοδοτικὴν καὶ νὰ εἶναι κριτῆς
 εἰς τὴν ἐκκλησίαν· διὰ τοῦτο οὐδέ οἱ ἐφημέριοι
 τῶν ἐκκλησιῶν, οὐδέ οἱ τυχόντες ἱερεῖς δύνανται
 νὰ ἀφορίσουν, ὅτι αὐτοὶ δέν ἔχουν κυρίως ἐξου-
 400 σίαν εἰς τὰ ἐξωτερικά καὶ δικαιοδοτικὴν καὶ ὄχι
 μόνον αὐτοί, ἀλλὰ καὶ ὅσοι ἄλλοι δέν ἔχουσι προ-

379 B δίδεται: παραλείπει – ὅποτε, ἀντὶ ἀπὸ τε //
 383-384 B ἀφορίση // 386 B οἱ ὅποιοι // 389 B δέν:
 παραλείπει // 397 ΜΠΤ οὐδέ: στὴν ῶα // 399-401
 ΜΠΤ κυρίως... ἔχουσι: στὴν ῶα.

νόμιον δικαιοδοσίας, ἢ ἐκ τοῦ κανόνος, ἢ ἐκ τῆς
 συνηθείας καὶ τοῦ ἔθους, δέν δύνονται νά ἀφορί-
 σουν.

Πρέπει δέ νά ἡξεύρωμεν, πὼς μόνος ὁ νόμος 405
 δίδει τὴν δικαιοδοσίαν καὶ τὴν αὐτῆς ἐξουσίαν
 εἰ δέ ὁ νόμος, καὶ ἡ συνήθεια ἀκολούθως, ἡ ὁ-
 ποία ἐξομοιοῦται καὶ ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸν νόμον,
 ἀπὸ δέ ἀνθρώπων δέν δίδεται ἡ τοιαύτη δικαιο-
 δοτικὴ ἐξουσία, ἔξω μόνον κατ' ἐπίτροπὴν ἢ κα- 410
 θόλου ἢ μερικῆν· καὶ τότε δέν λέγεται νά ἐνεργῇ
 ὁ ἐπίτροπος ἢ γενικῶς ἢ εἰδικῶς· καὶ μερικῶς μὲ
 ἰδίαν αὐτοῦ ἐξουσίαν, ἀλλὰ μὲ ἀλλότριον, ἡγουν
 μὲ τὴν ἐξουσίαν ἐκείνου ὅπου τοῦ τὴν ἔδωσε διὰ
 νά τὴν μεταχειρισθῇ ἐκ μέρους του καὶ εἰς τὸ 415
 ὄνομά του· ὅθεν ἡ ἐξουσία τοῦ ἐπιτρόπου δέν εἶ-
 ναι ἄλλη, παρὰ ἡ ἐξουσία ἐκείνου ὅπου τὸν ἐκα-
 τέστησεν ἐπίτροπον, καὶ λέγεται ὅτι εἰς τὸ αὐτὸ
 βῆμα κάθεται καὶ ὁ αὐθέντης καὶ ὁ ἐπίτροπος
 τοῦ αὐθέντου· ὅθεν δέν δίδεται ἔκκλητος εὐλογος 420
 ἀπὸ τὸν ἐπίτροπον εἰς τὸν αὐθέντην, ἀλλὰ καὶ ἀ-
 πὸ τῶν δύο εἰς τὸν ἀνώτερον αὐθέντην· διὰ τοῦτο
 ὅσοι ἀνατρέπουσι τὰς ἀποφάσεις τῶν ἐπιτρόπων
 αὐτῶν χωρὶς ἀναγκαίαν ὑπόθεσιν καὶ φανερόν
 ἄτοπον, κρίνονται καταγέλαστοι, διότι μεταβάλ- 425
 λουσι τὰς ἰδίας αὐτῶν ἀποφάσεις.

406 B αὐτὴν, ἀντὶ αὐτῆς // 409 B ἐπειδή, ἀντὶ ἀπὸ
 δέ // 412 B μερικῶς, ἀντὶ εἰδικῶς // 416 B νοῦν, ἀντὶ
 ὄνομα // 424 B αὐτῶν. παραλείπει.

Τοῦτα τὰ εἶπαμεν διὰ τὰ δείξωμεν ὅτι καλὰ ἐ-
 διωρίσαμεν πῶς ὅσοι δὲν ἔχουσι προνόμιον δι-
 καιοδοτικῆς ἐξουσίας, ἢ ἐκ τοῦ κανόνος ἢ ἐκ τῆς
 430 συνηθείας, δὲν δύνονται νὰ ἀφορίσουν· καὶ ἂν
 καλὰ οἱ ἐπίτροποι τῶν ἐπισκόπων δύνονται νὰ
 ἀφορίσουν, ὅμως ὁ ἀφορισμὸς δὲν προέρχεται
 ἀπὸ λόγου τους ὡς ἐξ αὐτῶν, ἀλλ' ὡς παρι-
 στῶντες καὶ ἐπιφέροντες τὸ πρόσωπον τοῦ ἐπι-
 435 σκόπου, τοῦ ὁποίου τὴν ἐξουσίαν μεταχειρί-
 ζονται· ποῖοι δὲ εἶναι ἐκεῖνοι ὅπου ἔχουσι προνό-
 μιον δικαιοδοτικῆς ἐξουσίας, λέγομεν συντόμως,
 ὅτι ὅπου εὐρίσκεται κριτήριον ἐξωτερικὸν καὶ
 ἐξουσία, καὶ ὅποιοι τὴν ἔχουσι, δύνονται νὰ ἀφο-
 440 ρίσουν, ἀμὴ ἐκεῖνοι ὅπου δὲν τὴν ἔχουσι δὲν δύ-
 νανται, ἢμπορεῖ ὅμως καὶ ὁ ἀφορισμὸς ἐκεῖνος
 νὰ ἐνεργήσῃ ὡς κατάρα. Πλὴν ὅταν ἀφορίζῃ καὶ
 ἐκεῖνος ὅπου ἔχει ταύτην τὴν ἐξουσίαν, δὲν δύνα-
 445 ται νὰ ἐνεργήσῃ τοῦτο, παρὰ μόνον εἰς τοὺς ὑπο-
 τεταγμένους αὐτῷ, ἔξω μόνον ἀπὸ τοὺς με-
 γίστους πατριάρχας οἱ ὅποιοι ἴσως δύνονται νὰ
 ἀφορίσουν καὶ τοὺς μὴ ὑποτεταγμένους αὐτοῖς·
 καὶ τοῦτο, ὅταν εἶναι σωματικῶς εἰς τὸν τόπον
 ἐκεῖνον ὅπου εὐρίσκεται ὁ ἅγιος ἀφορισμοῦ, ἀμὴ
 450 ὄχι καὶ νὰ στέλλουσιν ἀφοριστικὰ γράμματα εἰς
 τὰς διοικήσεις τῶν ἄλλων π(ατ)ριαρχῶν. // Ὑπο-
 τεταγμένος δὲ εἶναι καὶ λέγεται ὁ αἰ(θρωπος)
 διὰ τρεῖς αἰτίας, ἢ διὰ τὴν γέννησιν, ἢ διὰ τὴν

κατοίκησιν, ἢ διὰ τίποτε ἀμάρτημα· ὅθεν ὁ περιουσιολόγος ἀν δέν ἔβαλε σπῆτι παντοτινὸν εἰς κανένα τόπον καὶ χώραν, εἶναι ὑποτεταγμένος εἰς ἐκεῖνον τὸν προεστῶτα εἰς τοῦ ὁποίου τὴν ἐπαρχίαν ἢ διοίκησιν ἐγεννήθη, καὶ ἠμπορεῖ ἀπ' ἐκεῖνον νὰ ἀφορισθῇ.

Ἐπι ὁ γεννημένος χάριν λόγου εἰς τὴν Πελοπόννησον ἀλλὰ κατοικημένος εἰς τὴν Ἰ(ερουσα)λήμ, εἶναι ὑποτεταγμένος τῷ π(ατ)ριάρχῃ Ἱεροσολύμων διὰ τὴν κατοίκησιν καὶ χάνει τὴν ὑποταγὴν ὅπου ἔπεται ἀπὸ τὴν γέννησιν· ἀν ὁμως καὶ τινὰς δέν ἔβαλε τὴν κατοίκησίν του εἰς κανένα τόπον, ἀμαρτήση δὲ καὶ πταισῆ εἰς τὸν δεῖνα τόπον καὶ κατηγορηθῇ εἰς τὸν προεστῶτα τοῦ τόπου ἐκεῖνου, γίνεται ὑποτεταγμένος διὰ τὸ πταῖσμα εἰς τὸν προεστῶτα ὅπου ἐκατηγορήθη καὶ δύναται νὰ ἀφορισθῇ· ὅθεν ἐκεῖνον ὅπου κατ' οὐδένα τούτων τῶν τριῶν τρόπων δέν εἶναι ὑποτεταγμένος εἰς τοῦ λόγου του, δέν δύναται νὰ τὸν ἀφορίσῃ ὁ προεστῶς, διατὶ εἴπαμεν πῶς ὁ ἀφορισμὸς εἶναι ἐνέργεια δικαιοδοτικὴ, αἱ δὲ τοιαῦται ἐνέργεια δέν προτείνονται ἔξω τῆς σφαιράς καὶ τῶν ὀρίων τῆς δικαιοδοτικῆς ἐξουσίας, ἢ ὅποια πρὸς μόνους τοὺς ὑποτεταγμένους ἀναφέρεται, καὶ καθὼς ὁ προεστῶς ταύτης τῆς ἐκκλησίας δέν δύναται νὰ τιμωρήσῃ τοὺς ὑποτεταγμένους εἰς

454-455 B γράφει: τίποτας – σπίτι – παντοτεινὸν – χώραν // 465-466 B κανένα // 467-469 B τοῦ τόπου... ἐκατηγορήθη: παραλείπει // 471 B τόπων ἀν εἶναι.

480 ἄλλην ἐκκλησίαν ὅπου δὲν εἶναι ὑποτεταγμένοι
 εἰς τοῦ λόγου του, οὕτω μῆτε ἠμπορεῖ νὰ τοὺς ἀφο-
 ρίση, ἔστωντας καὶ νὰ εἶναι ὁ ἀφορισμὸς ποινη-
 τῆς ἐκκλησίας, καὶ μάλιστα τῶν ἐκκλησιαστι-
 κῶν ποινῶν ἢ μεγίστη, ἐπειδὴ καὶ ὡς σπαθίον
 485 δίστομον ξεχωρίζει τὸν χριστιανὸν ἀπὸ τὸ μυ-
 στικὸν σῶμα τῆς ἐκκλησίας.

Πάλιν ἐξεναντίας ὁ προεστὼς δύναται νὰ ἀφορί-
 ση καθένα ἀπὸ τοὺς ὑποτεταγμένους αὐτῷ εἶπα δέ
 καθένα, διότι τὸ σύνολον καὶ τὸ πλῆθος ὅλον ὁμοῦ
 490 δὲν ἀφορίζεται· πλὴν τοῦτο πρέπει νὰ ἐννοηθῆ,
 ὅταν ὁ ἀφορισμὸς γίνεται ἀπὸ ἄνθρωπον ὅπου
 ἔχει μερικὴν καὶ ὠρισμένην ἐξουσίαν, ἀμὴ ὄχι καὶ
 ὅταν δίδεται ὁ ἀφορισμὸς ἀπ' ἐκείνον ὅπου ἔχει ἀόρι-
 στον ἐξουσίαν, ὡς εἶναι ἡ δύναμις τῆς οἰκουμε-
 495 νικῆς συνόδου, ἴσως καὶ τῶν μεγίστων πατριαρχῶν
 εἰς τὰς παροικίας αὐτῶν, ἢ ὅποια δύναται νὰ ἀφο-
 ρίση καὶ πόλεις καὶ ἔθνη, καὶ τότε ὁ ἀφορισμὸς
 πίπτει εἰς τοὺς ἐνόχους ἐκείνου τοῦ πταιίσματος,
 διὰ τὸ ὅποιον ἀφορίζεται τὸ σύνολον καὶ ὄχι καὶ εἰς
 500 τοὺς ἀθῶους, ἂν καλὰ πρέπει καὶ οἱ ἀθῶοι νὰ
 ἀπέχουσιν ἀπὸ τὰ μυστήρια διὰ εὐλάβειαν ἐκείνου
 ὅπου ἀφόρισε τὸ σύνολον.

Τούτη ὁμως ἡ γνώμη, ὅτι δηλαδὴ ἡ ἀόριστος
 ἐξωτερικὴ ἐξουσία δύναται νὰ ἀφορίση τὸ σύνο-
 505 λον εἶναι δόκιμος καὶ πιθανή, ἀμὴ ὄχι καὶ βε-
 βαία, ἐπειδὴ καὶ πολλοὶ λέγουσι τὸ ἐναντίον, πῶς
 δὲν δίδεται καμία ἐξουσία νὰ ἀφορίση τὸ σύνο-
 λον, καὶ στερεώνουσι τὴν γνώμην τους ἐκ τοῦ ἔρ-

γου, ὅτι δὲν φαίνεται νὰ τὸ ἔκαμε τοῦτο ποτέ κα- 510
 μία σύνοδος· ὅθεν πιθανῶς συνάγουσι πὼς μήτε
 δύναται νὰ τὸ κάμη, δύναται ὅμως ὁ προεστὼς
 νὰ ἀφορίσῃ καὶ ἄρχοντας καὶ ἡγεμόνας καὶ
 βασιλεῖς // καὶ αὐτοκράτορας καὶ κάθε ἄκρον φ. 5^v
 κράτος λαϊκὸν τῆς οἰκουμένης, διότι καὶ αὐτοὶ
 εἶναι ὑποτεταγμένοι αὐτῷ εἰς τὰ ἱερά καὶ πνευ- 515
 ματικὰ καὶ εἶναι πρόβατα τῆς ποιίμνης αὐτοῦ·
 ὅθεν ὁ ἱερεὺς καὶ ἐκκλησιαστικὸς προεστὼς εἶναι
 κριτῆς αὐτῶν, κατὰ τὸν Παῦλον λέγοντα, οὐκ
 οἴδατε ὅτι ἀγγέλους κρινοῦμεν, μέτοιγε
 καὶ βιωτικά. 520

Ἐχουσι λοιπὸν ἐξουσίαν οἱ ἱεράρχαι ἐξωτε-
 ρικὴν καὶ κριτικὴν, ὅθεν καὶ δύνονται οἱ ἱεράρ-
 χαι νὰ τοὺς ἀφορίσουν· εἶναι ὅμως δίκαιον καὶ
 ἀναγκαῖον ὅσοι δύνανται νὰ ἀφορίσουν τοὺς ἄρ- 525
 χοντας, νὰ συλλογισθοῦν καὶ νὰ στοχασθοῦν
 καλά, πόσα κακὰ ἤμποροῦν νὰ ἔλθουν εἰς τὴν
 ἐκκλησίαν ἀπὸ τὸν ἀφορισμὸν τοῦτον, καὶ οὕτω
 νὰ μὴν εἶναι εὐκόλοι καὶ ἀσυλλόγιστοι εἰς τὸ νὰ
 ἐνεργοῦν ἐκεῖνο ὅπου δύνονται, ὀρῶντες τοὺς ἄρ-
 χοντας καταφρονητὰς τοῦ δικαίου, καὶ μᾶλλον 530
 σκληρνομένους ἢ φιλοῦντας τὴν διόρθωσιν αὐ-
 τῶν καὶ τὴν ψυχικὴν σωτηρίαν· διότι καὶ ὁ σοφὸς
 ἰατρός δὲν κόπτει τὰ ἄχρηστα μέλη ὅταν στο-
 χασθῇ πὼς ὁ μερισμὸς τοῦτος δὲν γίνεται χωρὶς
 μέγαν θόρυβον καὶ κίνδυνον τοῦ κορμίου, ἀλ- 535

524 ΜΠΤ-ΙΕΡ: Κορίνθ. 6-3: στὴν ὦα.

λά ἀνέχεται καὶ ὑπομένει καὶ κατὰ ἄλλον τρόπον δὲν ἔρχεται εἰς τὸ κόψιμον, παρὰ μόνον ὅταν τὸ μέλος ἐκεῖνο ὄχι μόνον εἶναι ἄχρηστον καὶ ἄξιον μερισμοῦ, ἀλλὰ εἶναι καὶ κίνδυνος νὰ μὴν
 540 τραβίξη τὸ λοιπὸν ἄλλο σῶμα εἰς σάπησιν καὶ φθοράν.

Ταύτην τὴν παρατήρησιν δὲν τὴν ἔχει ὁ κανὼν ὅταν ἀφορίζῃ, διατὶ αὐτὸς ἀφορίζει ἀορίστως ἐκεῖνον ὅπου πέση εἰς τὸ παράπτωμα, ἢ μὲ τὸ νὰ
 545 μὴν δύναται νὰ στοχασθῇ ὅλα τὰ περιστατικὰ τοῦ καιροῦ εἰς κάθε καιρόν, ἢ μὲ τὸ νὰ μὴν βασισταῖ δυνατωτέραν τὴν δικαιοσύνην καὶ ἀλήθειαν ἀπὸ αὐτᾶ· ὅθεν ἂν εἶναι καὶ ἄρχων καὶ βασιλεὺς ἔνοχος εἰς ἐκεῖνο τὸ ἀμάρτημα ὅπου ἐμποδίζει ὁ
 550 κανὼν, πίπτει εἰς τὸν ἀφορισμὸν τοῦ κανόνος· ἀλλ' ὅμως καὶ εἰς τοῦτο πρέπει νὰ φροντίσῃ καὶ νὰ στοχασθῇ ὁ φρόνιμος προεστὼς τὴν ὠφέλειαν τῆς ἐκκλησίας, καὶ νὰ μὴν ἀποκηρύξῃ ἀφορισμένον τὸν ἄρχοντα, ἂν καλὰ καὶ ἀπὸ τοῦ κανόνος
 555 εἶναι ἀφορισμένος, παρὰ ὅταν ἢ δύναται νὰ τὸ κάμῃ μὲ ἡσυχίαν καὶ χωρὶς σκάνδαλον, ἢ ἂν δὲν τὸ κάμῃ, εἶναι φανερὸς μέγας κίνδυνος, διότι λέγει καὶ ὁ οὐρανοφάντωρ Βασίλειος, πὼς ὁ προεστὼς τυχαίνει νὰ ἡξεύρῃ οὐ μόνον τὰ τῆς
 560 ἀκριβείας, ἀλλὰ καὶ τὰ τῆς οἰκονομίας. Ὅθεν πάλιν λέγομεν, ὅτι τυχαίνει ὁ προεστὼς νὰ μεταχειρίζεται τὴν ἐξουσίαν του μὲ φρονιμάδα, διὰ τοῦτο λέγεται παρὰ τοῦ Σωτῆρος ὄχι μόνον πιστὸς ἀλλὰ καὶ φρόνιμος οἰκονόμος· λοιπὸν ἄς στοχά-

ζεται τὰ ἀποτελέσματα ὁποῦ δύνονται νὰ ἔλθου- 565
 σιν ὅταν ἀφορίζονται οἱ ἡγεμόνες, καὶ ἄς μετα-
 χειρίζεται τὴν ἐξουσίαν του εἰς τούτους πολλὰ σπά-
 νια, καὶ εἰς ὑποθέσεις ὁποῦ ἀλλέως δὲν διορθώ-
 νονται, συλλογιζόμενος ὅτι ὁ ἀφορισμὸς καθὼς 570
 καὶ πᾶσα ἄλλη δικαιοδοτικὴ ἐνέργεια ἔχει
 σκοπὸν τὴν ὠφέλειαν ὅθεν ἂν καλὰ καὶ δίδεται
 ὡς τιμωρία ἢ ὁποῖα φέρνει τοὺς πιστοὺς εἰς φό-
 βον, πλὴν δὲν δίδεται ὡς τιμωρία μόνον τιμω-
 ροῦσα τὸν ἔνοχον, ἀλλὰ καὶ ὡς ἰατρεύουσα τὸν 575
 ἀμαρτωλὸν ὁποῦ τιμωρεῖ, (ὅθεν μὲ εὐλόγον τρόπον
 εἶναι δίκαιον νὰ ὀνομάζεται ὁ ἀφορισμὸς, ποινὴ
 καὶ τιμωρία ἰατρευτικὴ) ὡς λέγει καὶ ὁ // ἀπό- 580
 στολος Παῦλος α^η πρὸς Κορινθίους κεφ. ε^ω ἔδα-
 φίω ε^ω, παραδοῦναι τὸν τοιοῦτον τῶ σατα-
 νᾶ εἰς ὄλεθρον τῆς σαρκός, ἵνα τὸ πνεῦ-
 μα σωθῆ, καὶ α^η πρὸς Τιμόθεον κεφ. α^ω ἔδαφίω
 κ^ω, οὓς παρέδωκα τῶ σατανᾶ, ἵνα παι-
 δευθῶσι μὴ βλασφημεῖν.

Τοῦτο λοιπὸν φροντίζοντας ἄς στοχάζεται ὁ 585
 προεστῶς νὰ μὴν ἀφορίζῃ χωρὶς μεγάλην ἀνάγκη
 τὸν ἡγεμόνα, διὰ νὰ μὴν προξηνηθῆ μέγας
 ὄλεθρος εἰς τοὺς πιστοὺς καὶ τὴν ἐκκλησίαν· εἰ
 δὲ μὴ, θέλομεν πέσῃ εἰς μεγάλαις δυσκολίαις
 καὶ συμφοραῖς, ὡς ἔπαθον οἱ παπίσται μὲ τοὺς 590
 Ἄγκλους, οἱ ὁποῖοι ἤμποροῦντες διὰ τὸν ἄθε-
 σμον γάμον καὶ μοιχὸν τοῦ ὀγδόου Ἐνρίκου ῥη-
 γὸς τῆς Μεγάλης Βρετανίας νὰ ἀποφασίσουν
 μόνον ὅτι ὁ γάμος ἐκεῖνος ἦτον ἄθεσμος καὶ μοι-

χεία καὶ νὰ ἀφήσουν ἔτζη τὰ πράγματα, ἐπέρα-
 595 σαν εἰς τὸν ἀφορισμὸν ὅθεν ἔγινεν ἐπανάστασις
 καὶ σχίσμα καὶ ἀνοίχθη πύλη ἄλλης δεινοτέρας
 αἰρέσεως εἰς ἐκεῖνο τὸ βασιλεῖον, καθὼς εἶναι
 τώρα ὅμως αὐτὰ προσήκουσιν εἰς τὴν φρόνησιν
 ἐκείνου ὁποῦ ἔχει τὴν ἐξουσίαν νὰ ἀφορίζῃ, τὴν
 600 ὁποῖαν φροντίδα πρέπει νὰ ἔχῃ ὁ προεστῶς καὶ
 πρὸς τοὺς λοιποὺς ὑποτεταγμένους τε, διὰ νὰ κά-
 μνη νὰ εἶναι ἰατρευτικός ὁ ἀφορισμὸς· διὰ τοῦτο
 πρὸ τοῦ νὰ ἀφορίσῃ ἀναγκάζεται νὰ παραινέσῃ
 τὸν ἀμαρτωλὸν δύο καὶ τρεῖς φοραῖς· καὶ ἂν δὲν
 605 τὸν παραινέσῃ ἢ νὰ μὴν κάμῃ τὸ ἀμάρτημα, ἢ
 νὰ τὸ ἐπανορθώσῃ μὲ τὴν μετάνοιαν, ὁ ἀφορι-
 σμὸς ἂν καλὰ καὶ ἰσχύει, ὅμως εἶναι ἄδικος ὅτι ὁ
 Χ(ριστὸς) εἶπεν, ἐὰν μὴ ὑπακούσῃ ἔστω σοι
 ὡς ὁ ἐθνικός· ὅθεν φαίνεται πὼς ζητᾶ ὁ ἀφορι-
 610 σμὸς ἀπειθειαν ἐκ μέρους τοῦ ἀμαρτωλοῦ, διὰ νὰ
 γένη κατὰ τὸ δίκαιον διὰ τὴν ἀπειθειαν αὐτοῦ,
 τὴν ὁποῖαν τὴν τιμωρεῖ ὁ ἀφορισμὸς κατὰ τὴν
 οἰκείαν του φύσιν διδόμενος εἰς τὸν ἀπειθῆ χρι-
 στιανόν. Λοιπὸν καὶ διὰ τοῦτο, καὶ ὅτι εἶναι συ-
 615 νήθεια εὐλογος καὶ ἀρμόδιος εἰς τὴν φιλάνθρω-
 πον κρίσιν τῆς ἐκκλησίας καὶ τὴν κανονικὴν
 ἀκρίβειαν, χρεῖα εἶναι ἐκεῖνον ὁποῦ πέσῃ εἰς
 ἀμάρτημα ἄξιον ἀφορισμοῦ, πρῶτον νὰ τὸν πα-
 ραινέσῃ ὁ προεστῶς, καὶ ἂν παρακούσῃ τότε νὰ
 620 τὸν ἀφορίσῃ. Τυχαίνει λοιπὸν ὁ ἀφορισμὸς νὰ
 εἶναι δίκαιος, ἤγουν νὰ δίδεται μὲ ἀφορμὴν δι-
 καίαν, καὶ τὸ ὀλιγώτερον ὁ μέγας ἀφορισμὸς νὰ

προϋποθέτη θανάσιμον ἀμάρτημα· διὰ τοῦτο ὁ
 προεστῶς ὅποῦ διὰ παραμικρὰν ἀφορμὴν εἰσφέ- 625
 ρει τοιοῦτον ἀφορισμόν, ἀμαρτάνει πολλά κά-
 μνωντας καταγέλαστον τὸ μεγαλότατον σπα-
 θίον τῆς ἐκκλησίας, διατὶ τολμᾷ νὰ δώσῃ εἰς μι-
 κρὰ ἐγκλήματα τὴν μεγίστην ποινὴν τῆς ἐκκλη-
 σίας. Ἐξεύρω πὼς τοῦτο εἶναι συνηθισμένον εἰς 630
 τὴν ἐκκλησίαν μας, ἀλλὰ γνωρίζω πὼς εἶναι καὶ
 κακὰ καμωμένον ὡς εἶναι καὶ ἄλλα πολλά, τὰ
 ὅποια γίνονται ἀπὸ κατάχρησιν τῶν προεστῶ-
 των, καὶ ὄχι ἀπὸ σφάλμα τῆς ἐκκλησίας· μάλι-
 στα τὸ παλαιὸν ὁ μέγας ἀφορισμὸς ἐδίδετο
 διὰ ἐξαίρετα κρίματα, ὅθεν καὶ πολλά σπάνια 635
 ἐδίδετο, διὰ νὰ εἶναι φοβερός, ἐπειδὴ καὶ ἡ συνή-
 θεια ἀφαιρεῖ εἰς κάθε πρᾶγμα τὸν φόβον, ὡς
 εἶναι φανερόν· ὅθεν δὲν εἶναι ἐπαινετοὶ ἐκεῖνοι
 οἱ προεστῶτες ὅποῦ μὲ εὐκολίαν ἀφορίζουσι, // φ. 6^v
 διατὶ κάμνουσι νὰ μὴ λογίζεται ὡς εἶναι τὸ βά- 640
 ρος ταύτης τῆς ἐσχάτης τιμωρίας τῆς ἐκκλησίας·
 ὅθεν οἱ ἀρχιερεῖς ἂν ἐκρατοῦσαν τὸν ἀφορισμόν
 διὰ μεγάλας αἰτίας καὶ ἀμαρτίας, δὲν ἦτον τό-
 σον καταφρονεμένος, ἀμὴ διατὶ τὸν δίδουν εἰς
 κάθε παραμικρὰν αἰτίαν, δὲν τὸν πολυψηφοῦσιν, 645
 ἐπειδὴ καὶ τὸν ἐσυνήθισαν· ἔπειτα εἶναι χρεῖα οἱ
 τοιοῦτοι ἐκκλησιαστικοὶ προεστῶτες νὰ ἔχωσιν
 εἰς τὸν νοῦν τους πάντοτε, ὅτι ὁ ἀφορισμὸς καὶ τὸ
 ἐπιτίμιον εἶναι μία μάχαιρα δίστομος, ἕνας κε-

643 ΜΠΤ καὶ ἀμαρτίας: στὴν ὤα.

- 650 ραυνὸς πολλὰ δραστικός, ἓνα μέγαλον ἀστροπε-
λέκι καὶ τόσον δύναται νὰ βλάβῃ τὸν ἀφορίζομε-
νον, ὅσον καὶ ἐκεῖνον ὅπου ἀφορίζει καὶ ἂν δι-
καίως γίνεται, πίπτει εἰς τὸν ἀφορίζομενον· ἂν
δὲ ἀδίκως, εἰς τὸν ἀφορίζοντα διατὶ τὸ σπαθὶ τοῦ
655 θ(εο)ῦ ὅταν τὸ μεταχειρίζεται τινὰς ἀναιτίως, δὲν
ἐκδικεῖ τὸν ἀθῶον, ἀλλὰ τὸν καταχρώμενον αὐτὸ
ἀλογίστως· ὅποιος ἀφορίζεται μὲ δίκαιον τρό-
πον, εὐθύς παραδίδεται εἰς χεῖρας τοῦ σατανᾶ νὰ
τὸν ἐξουσιάζῃ· λοιπὸν καὶ ἐκεῖνος ὅπου πέρνει
660 τὸν ἀφορισμὸν καὶ ἐκεῖνος ὅπου τὸν δίδει, πρέ-
πει νὰ ἀνοίγωσι καλὰ τοὺς ὀφθαλμούς των, διατὶ
ὁ θ(εὸς) οὐ μυκτηρίζεται, ἀλλὰ εἶναι θ(εὸς) ἐκδι-
κῆσεως καὶ τὸ ἐμπεσεῖν εἰς χεῖρας θεοῦ
ζῶντος, εἶναι τῶν φοβερωτάτων τὸ φοβερῶτατον
665 καὶ καθένας πρέπει νὰ τὸ συλλογίζεται κάθε
ἡμέραν καὶ ὦραν.

- Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ προεστῶτες μὲ κάθε τρό-
πον πρέπει νὰ φροντίζωσι νὰ διορθώνουσιν τοὺς
πταίοντας καὶ ἁμαρτάνοντας μὲ τὸ εἰρηνικόν·
670 ἐὰν καὶ προσληφθῇ ἄν(θρωπος) ἐντινι
παραπτώματι, ὑμεῖς οἱ πνευματικοὶ κα-
ταρτίζετε τὸν τοιοῦτον ἐν πν(εύματι)
πραότητος, γράφει ὁ μακάριος Ἀπόστολος
πρὸς Γαλάτας, ὁ ὁποῖος μὲ ὄλον ὅπου ἦτον καὶ
675 κῆρυξ τῶν ἐθνῶν καὶ διὰ τοῦτο εἶχε καὶ διαφό-
ρους αἰτίας σκανδάλου καὶ ὀργῆς, πλην ὀλίγαις

φοραῖς ἐμεταχειρίσθη τὸν ἀφορισμὸν καὶ εἰς με-
γάλας αἰτίας, διὰ τὴν αἰμομιξίαν δηλαδή, ὡς
φαίνεται εἰς τὴν α^η πρὸς Κορινθίους κεφ. ε^ω καὶ
διὰ τὴν αἵρεσιν καὶ τὴν βλασφημίαν, ὡς φαίνε- 680
ται εἰς τὴν α^η πρὸς Τιμόθεον κεφ. α^ω. Ὁ κορυ-
φαῖος τῶν ἀποστόλων Πέτρος εἰς τὴν α^η του ἐπι-
στολὴν κεφ. α^ω [=ε^ω] λέγει, ποιμάνετε τὸ ἐν
ὑμῖν ποιμνιον τοῦ θ(εο)ῦ, ἐπισκοποῦντες
μὴ ἀναγκαστικῶς ἀλλ' ἐκουσίως, μηδὲ 685
αἰσχροκερδῶς ἀλλὰ προθύμως, μηδὲ ὡς
κατακυριεύοντες τῶν κλήρων, ἀλλὰ τύ-
ποι γενόμενοι τοῦ ποιμνίου. Οἱ υἱοὶ τοῦ Ζε-
βεδαίου ὅταν ἐπαρακίνησαν τὸν Χ(ριστὸ)ν εἰς
ἐκδίκησιν τῶν Σαμαρειτῶν, στραφεῖς ἐπετίμη- 690
σεν αὐτοῖς καὶ εἶπεν, οὐκ οἶδατε ὕλη πνεύ-
ματος ἐστὲ ὑμεῖς, ὁ γὰρ υἱὸς τοῦ ἀν-
(θρώπου) οὐκ ἤλθε ψυχὰς ἀν(θρώπων)
ἀπολέσαι, ἀλλὰ σῶσαι.

Τοῦτα τὰ εἶπε διὰ τὸ ἐπιεικές καὶ φρόνιμον 695
τοῦ ἱεροῦ κριτοῦ· διότι κατὰ τὴν νομικὴν δεινό-
τητα, σώνει πρὸς τὸν ἀφορισμὸν τὸ θανάσιμον
ἀμάρτημα· ἀμὴ δὲν τὰ εἶπε διὰ τὸ καταφρονῶσι
τὸν ἀφορισμὸν καὶ ὅσοι πέφτουν εἰς τὴν ποινὴν
αὐτοῦ, προφασιζόμενοι τάχα πῶς δὲν ἔκαμαν θα- 700
νάσιμον ἢ ἄλλο μέγα ἀμάρτημα, διότι ἐκεῖνα τὰ
ἀμαρτήματα ὅπου εἶναι καθ' αὐτὰ λεπτὰ καὶ // φ. 7^τ
συγγνωστά, γίνονται μεγάλα καὶ φοβερὰ διὰ τὰς

περιστάσεις καὶ τὰ συνεπόμενα, ἡγουν τὰ σκάν-
 705 δαλα καὶ ἄλλό τι ὅμοιον ὄθεν καὶ ἐκεῖνοι ὅπου
 ἀφορίζονται παρὰ τοῦ προεστῶτος, κἄν καὶ διὰ
 παραμικρὸν ἀμάρτημα, ἢ καὶ χωρὶς ἀμάρτημα,
 εἶναι χρεῖα νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς τὴν ἀπόφασίν
 710 του καὶ νὰ λάβωσι συγχώρησιν, ἀλλοτρόπως πί-
 πτουσιν εἰς τὸ ἔγκλημα τῆς ἀνυποταξίας καὶ
 ἀκολούθως τῆς ὑπερηφανείας καὶ τῆς καταφρο-
 νήσεως τοῦ προεστῶτος, καὶ ἔτζη αὐτοὶ οἱ ἀδίκως
 ἀφορισθέντες τὸ πρότερον, ἀφορίζονται δικαίως
 715 τὸ ὕστερον. Πῶς δὲ ἐκ τῶν διαφόρων περιστα-
 τικῶν τὰ θανάσιμα ἀμαρτήματα γίνονται συγ-
 γνωστὰ καὶ ἰάσιμα καὶ μάλιστα μήτε νομίζο-
 νται ἀμαρτήματα, καὶ πάλιν τὰ συγγνωστὰ καὶ
 ἰάσιμα γίνονται θανάσιμα καὶ ἀσύγνωστα, δὲν
 720 εἶναι τῆς παρούσης ὑποθέσεως ἔργον νὰ τὸ σα-
 φηνίσωμεν, ὅτι εἶναι τὸ ζήτημα δύσκολον, δυσ-
 διάκριτον καὶ μακρὸν καὶ χρειάζεται ξεχωριστὴν
 πραγματείαν.

Λεπτὸν ἀμάρτημα ἦτον ἡ βρῶσις τοῦ μήλου
 ἐν τῷ παραδείσῳ, ἀλλὰ διὰ τὴν παράβασιν τῆς
 725 ἐντολῆς ἐστάθη τὸ πλεόν μεγαλύτερον καὶ θανά-
 σιμον· θανάσιμον ἀμάρτημα· εἶναι ὁ φόνος καθ'
 αὐτόν, ἀλλὰ ἔσφαλε θανασίμως ὁ Σαοὺλ μὲ τὸ
 νὰ εὐσπλαγχνισθῆ τὸν Ἄγαζ βασιλέα Ἀμαλῆκ,
 καὶ νὰ μὴν τὸν φονεύσῃ ὡς ἐπροστάχθη ὑπὸ
 730 θ(εο)ῦ. Λοιπὸν ἂν ὁ προεστὼς ἀφορίσῃ τινὰ καὶ
 διὰ μικρὸν ἀμάρτημα, ὁ ἀφορισμένος εἶναι χρεῖα
 νὰ ὑποταχθῆ εἰς τὴν ἀπόφασίν του καὶ νὰ ζη-

τήση συγχώρησιν ὅμως ἄς γινώσκη καὶ τοῦτο ὁ
 ἱερός προεστώς, ὅτι διὰ βαρὺ ἀμάρτημα κατὰ
 περίστασιν, ὁ κριτῆς ὡς κριτῆς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ 735
 δὲν δύναται νὰ ἀφορίσῃ, ἀλλὰ μόνον οἱ νόμοι
 καὶ ὁ κανὼν, καὶ τότε ὁ προεστώς δύναται νὰ κη-
 ρύξῃ τὸν ἔνοχον ἀφορισμένον, ἀμὴ αὐτὸς δὲν
 ἤμπορεῖ διὰ μικρὸν καὶ λεπτὸν ἀμάρτημα ὅπου
 κατὰ περίστασιν ἔγινε βαρὺ πρὸ τοῦ νὰ γένη νό- 740
 μος καὶ κανὼν νὰ ἀφορίσῃ, ἔξω μόνον ὡς ὄργα-
 νον, ἂν δὲν δύναται νὰ γένη διάταγμα, νόμος καὶ
 κανὼν διὰ καιρικὰ κωλύματα· μακρὰν εἶναι
 λοιπὸν ἀπὸ τὸν ὀρθὸν λόγον ἐκεῖνοι ὅπου ἀφορί-
 ζουσι διὰ κλοπὴν μιᾶς ὄρνιθος, ἢ εἴκοσι καὶ τριά- 745
 ντα ἄσπρων.

Ἐκ τούτων ἔγινε φανερόν, ὅτι μόνον τὸ θανά-
 σιμον ἀμάρτημα τιμωρεῖται μὲ δίκαιον ἀφορι-
 σμόν· πλὴν τούτῃ εἶναι ἢ κατ' ἀξίαν δικαιοσύνη
 τοῦ ἀφορισμοῦ. Τώρα ἄς ἰδοῦμεν καὶ τὴν κατὰ 750
 τάξιν καὶ τοῦτο διὰ νὰ γροικηθῇ εἶναι χρεῖα νὰ
 ἠξεύρωμεν ὅτι κάθε ἐνέργεια δικαιοδοτικὴ ἔχει
 δύο δικαιοσύνας· ἢ μία προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀ-
 ξίαν τοῦ ἀντικειμένου εἰς τὸ ὅποῖον φέρεται καὶ
 ἐνεργεῖ, καὶ ἀπὸ τὰς αἰτίας διὰ τὰς ὁποίας δίδε- 755
 ται, τὰ ὅποια ἂν εἶναι ἄξια τῆς ποινῆς, λέγεται ἢ
 ἐνέργεια ἐκεῖνη καὶ ἀπόφασις δικαία κατ' ἀξίαν.

Ἡ ἄλλη προέρχεται ἀπὸ τὸν τρόπον κατὰ τὸν
 ὅποῖον γίνεται ἢ ἐνέργεια καὶ δίδεται ἢ ποινὴ, ὁ
 ὅποῖος τρόπος ἂν εἶναι κατὰ τοὺς νόμους, κατὰ 760
 τὸ δίκαιον καὶ κατὰ τὴν τάξιν τοῦ δικαίου καὶ

τοῦ νόμου, ἡ ἐνέργεια λέγεται δικαία κατὰ τὴν τάξιν.

φ. 7^v

Τούτων τιθεμένων, // δύναται ἡ ἐνέργεια νὰ
 765 εἶναι ἄδικος κατ' ἀξίαν καὶ δικαία κατὰ τάξιν, ἢ
 καὶ τὸ ἐναντίον, δικαία κατὰ ἀξίαν καὶ ἄδικος
 κατὰ τὴν τάξιν. Ἐσ σαφηνισθῆ τὸ λεγόμενον μέ
 ἓνα παράδειγμα ἐξωτερικόν· ἐφόνευσεν ἡ Κλυ-
 ταιμνήστρα τὸν ἄνδρα τῆς Ἀγαμέμνονα ἄδικα
 770 βλέπωντας δὲ ὁ υἱὸς τῆς Ὀρέστης τὸν θάνατον
 τοῦ πατρὸς του, εἰς ἐκδίκησιν ἐφόνευσε τὴν
 μητέρα του ἐδῶ ὁ φόνος τῆς Κλυταιμνήστρας
 ἐστάθη δίκαιος κατ' ἀξίαν, ὅτι ἀξίως καὶ δικαίως
 775 πρέπει νὰ φονεύονται οἱ φονεῖς καὶ οἱ μοιχαλί-
 des, πλὴν ἐστάθη ἄδικος κατὰ τάξιν, ὅπου ἐφο-
 νεύθη ἀπὸ τὸν υἱὸν τῆς, ὡσὰν ὅπου εἶναι τὸ
 ἄκρον κακὸν νὰ φονεύσουν τὰ τέκνα τοὺς γονεῖς·
 ὅθεν λέγει καὶ ὁ Εὐριπίδης εἰς τὸν ἴδιον Ὀρέ-
 στην:

780 τὸ καλὸν οὐ καλὸν – καὶ ἰ
 τίς νόσος ἢ τίνα δάκρυα
 καὶ τίς ἔλεος μείζων κατὰ γᾶν,
 ἢ ματροκτόνον αἷμα χειρὶ θέσθαι;

Οὕτω λοιπὸν ἂν ἓνας ὅπου δὲν ἔχει ἐξουσίαν
 785 ἀφορισμοῦ, ἀφορίσῃ τινὰ ἀξίον ἀφορισμοῦ, αὐτὴ
 ἡ ἐνέργεια εἶναι δικαία κατ' ἀξίαν ἀλλὰ εἶναι
 ἄδικος κατὰ τὴν τάξιν, διατὶ ἡ τάξις τοῦ δικαίου
 δὲν θέλει νὰ ἀφορίζεται καὶ ἐκεῖνος ὅπου εἶναι

ἄξιος ἀφορισμοῦ ἀπὸ ἐκεῖνον ὅπου δὲν ἔχει ἐξουσίαν νὰ ἀφορίσῃ. 790

Πάλιν, ἂν ἐκεῖνος ὅπου ἔχει ἐξουσίαν ἀφορισμοῦ ἀφορίσῃ ἄξιον ἀφορισμοῦ, ἀλλ' ἐκ ψευδομαρτυριῶν, ἢ ὅπου εἶναι ὑποπτοι καὶ δὲν ἔχουσι τὸ ἀξιόπιστον μῆτε ἰσχυρὰν βεβαίωσιν, ἢ ἐνέργεια εἶναι κατ' ἀξίαν δικαία, ἀμὴ ὄχι καὶ κατὰ τάξιν, ὅτι τὸ δίκαιον θέλει νὰ μὴν τιμωρεῖται τινὰς παρὰ μὲ ἰσχυρὰς βεβαιώσεις τῆς ἀμαρτίας καὶ ὅπου νὰ συμπεραίνουν φανερὰ τὸ ἀμάρτημα. 795

Ἐξ ἐναντίας δύναται νὰ εἶναι ἡ δικαιοδοτικὴ ἐνέργεια δικαία κατὰ τάξιν, ὅμως ἄδικος κατ' ἀξίαν. Χάριν λόγου, ἂν ἓνας ὅπου παιδεύεται ἀπὸ τὴν δικαιοσύνην εἶναι πραγματικὸς ἀθῶς, πλὴν φαίνεται ἐνοχος εἰς τὸν κριτὴν ὅπου ἔχει τὴν ἐξουσίαν διὰ ἀξιολόγων βεβαιώσεων καὶ ἀποδείξεων, ἐρευνώντας τὴν ἀλήθειαν κατὰ τὴν τάξιν τοῦ δικαίου, εἰς τοῦτον ἡ παιδεία εἶναι δικαία κατὰ τάξιν, πλὴν ἄδικος κατ' ἀξίαν. 800

Λοιπὸν κατὰ τούτους τοὺς τρόπους ὁ ἀφορισμὸς νὰ εἶναι καὶ δίκαιος καὶ ἄδικος, τουτέστιν ἢ δίκαιος κατ' ἀξίαν καὶ ἄδικος κατὰ τάξιν, ἢ δίκαιος κατὰ τάξιν καὶ ἄδικος κατ' ἀξίαν, ἢ καὶ κατὰ τὰ δύο μέρη δίκαιος, ἢ καὶ κατὰ τὰ δύο ἄδικος. 810

Πρέπει ὅμως νὰ ἠξεύρωμεν, ὅτι ὅταν ὁ ἀφορι- 815

802-808 ΜΠΤ Χάριν... κατ' ἀξίαν: στὴν ὠα.

φ. 8^τ

σμός είναι ἄδικος κατὰ τὴν τάξιν, τότε τελείως
 δὲν ἰσχύει, μῆτε νομίζεται ὀλοτέλα ἀφορισμός·
 820 ὅταν ὁμως εἶναι ἄδικος κατ' ἀξίαν, ἂν καλὰ //
 καὶ δὲν ἐνεργεῖ εἰς τὸ ἐνδοτερικὸν κριτήριον τῆς
 ψυχῆς, εἰς τὸ ὁποῖον δὲν κατακρίνεται τινὰς ὅπου
 δὲν εἶναι ἔνοχος ἀμαρτίας, ὁμως ἰσχύει εἰς τὸ
 ἐξωτερικὸν κριτήριον τῆς ἐκκλησίας, ἔξω μόνον
 ἂν ἡ ἀπόφασις τοῦ ἀφορισμοῦ συμπεραίνει φα-
 νεράν ἀδικίαν. Χάριν λόγου, “σὲ ἀφορίζω ἂν δὲν
 825 πιστεύσης εἰς ταύτην τὴν αἴρεσιν,” ἢ “ἂν δὲν
 κλέψῃς” καὶ τὰ ὅμοια ἔξω ἀπ' αὐτὰ ὁ κατ' ἀξίαν
 ἀφορισμός ἰσχύει καὶ τυχαίνει ἐκεῖνος ὅπου ἀ-
 φορίζεται ἄδικα, ἢ νὰ ὑπακούσῃ, ἢ νὰ κάμῃ ἔκ-
 κλητον πρὸς τὸ ἀνώτερον βῆμα, καὶ οἱ λοιποὶ
 830 χριστιανοὶ πρέπει νὰ μὴν συναναστρέφονται,
 μῆτε νὰ συνομιλοῦσι μὲ λόγου του.

Μὲ ταύτην τὴν διδασκαλίαν συμφωνοῦμεν
 τὴν ἀντιλογίαν ἀνάμεσον εἰς ὅσους λέγουν ὅτι ὁ
 ἄδικος ἀφορισμός δὲν ἰσχύει, δὲν δένει παρά ἐ-
 835 κείνον ὅπου ἀφορίζει, δὲν εἶναι ἄξιος φόβου, δὲν
 ζημιοῖ καὶ ἄλλα παρόμοια καὶ ἐκείνους ὅπου λέ-
 γουν τὸ ἐναντίον, ὅτι ὁ ἄδικος ἀφορισμός ἰσχύει,
 δένει καὶ ἐκεῖνον ὅπου ἀφορισθῆ ἄδικα ζημιοῖ,
 καὶ τυχαίνει νὰ τὸν φοβούμεθα καὶ νὰ ὑποτα-
 840 θῶμεν τῷ προεστῶτι καὶ ἄλλα ὅμοια, τὰ ὅποια
 γίνονται σύμφωνα ἂν εἰποῦμεν ὅτι ὁ ἄδικος κα-
 τὰ τάξιν δὲν ἰσχύει, ὁ δὲ ἄδικος κατ' ἀξίαν ἰσχύει.
 Εἶπαμεν ὅτι ὁ ἄδικος ἀφορισμός κατ' ἀξίαν
 δὲν ἰσχύει, ὅταν ἡ ἀπόφασις τοῦ ἀφορισμοῦ πε-

ριέχη φανεράν ἀδικίαν καὶ αἰτίαν ἄθεσμον· τὸ 845
 αὐτὸ λέγομεν καὶ εἰς τὴν ἐντολὴν ὅπου ἀπειλεῖ
 ἀφορισμόν, δηλαδὴ μήτε ἐκεῖνος ὁ ἀφορισμὸς ὅ-
 που γίνεται κατὰ ἀπειλὴν ἰσχύει, ἂν ἡ ἐντολὴ
 ἐκείνη εἶναι ἄθεσμος· χάριν λόγου, ὡς ὅταν λέγη
 ὁ προεστώς, “εἰπέ μοι τὸ μυστικὸν τοῦ δεινός, εἰ- 850
 δὲ μὴ σέ ἀφορίζω” ἀλλ’ ὅμως διὰ τὰ σαφηνια-
 σθῆ καὶ τοῦτο εἶναι χρεῖα νὰ εἰποῦμεν τίποτε πε-
 ρὶ τοῦ μυστικοῦ.

Κατὰ τρεῖς τρόπους λέγεται καὶ εἶναι τὸ μυσ- 855
 τικόν, διότι ἄλλο εἶναι κοινῶς μυστικόν, τὸ ὁποῖον
 καὶ πολιτικόν λέγεται, ἄλλο φυσικῶς μυστικόν ἢ
 μυστικὸν φυσικῶ δικαίῳ, καὶ τρίτον μυστικὸν θεῖον
 δικαίῳ ἢ ἐκ θεοῦ.

Τὸ πρῶτον εἶναι, ὅταν ἡξεύρομεν κανένα κρυ- 860
 φόν, ὄχι πῶς μᾶς τὸ εἶπεν ἐκεῖνος ὅπου τὸ ἔκα-
 μεν, ἀλλ’ ὅτι ἡμεῖς τὸ ἴδαμεν μὲ τὰ ὄμματα μᾶς,
 ἢ μᾶς τὸ εἶπε τινὰς ἄλλος. Τὸ δεύτερον εἶναι
 ἐκεῖνο ὅπου μᾶς τὸ εἶπεν αὐτὸς ὁ πράξας, ἢ ὅπου
 γυρεύει συμβουλήν μὲ ζήτησιν καὶ ὑπόσχεσιν 865
 φιλικὴν ὅτι νὰ φυλαχθῆ μυστικόν καὶ ἀπόρ-
 ρητον, καὶ τοῦ δίδομεν τὴν ὑπόσχεσιν. Τὸ τρίτον
 εἶναι τὸ ἀπόρρητον τῆς θείας μετανοίας, τὸ ὁποῖον
 εἶναι κρατημένος νὰ τὸ φυλάττη ὄχι μόνον ὁ
 πι(ευματ)ικός, ἀλλὰ καὶ ὅσοι τὸ ἤκουσαν ἢ ἀπὸ 870
 τὸν ἀσεβῆ πι(ευματ)ικόν, ἢ ἀπὸ τὸν ἐξαγορευό-
 μενον ὅταν ἐξαγορεύετο.

Τὸ α^{ον} λέγεται κοινόν, διότι κοινῶς συμβαίνει
 καὶ εἶναι συνηθισμένον εἰς τὸν πολιτικὸν βίον·

- φ. 8^v 875 τὸ β^{ον} λέγεται φυσικόν, διότι ἡ αὐτὴ φύσις καὶ ἡ ἐνοχοποίησις τῆς χρεωστικῆς ἀναμεταξύ μας // πίστεως μᾶς ἀναγκάζει νὰ σιωπῶμεν ἐκεῖνα ὅπου μᾶς ἐφανερώθησαν ἢ διὰ ἀνάγκην συμβουλῆς, ἢ μὲ συμφωνίαν σιωπῆς. Τὸ γ^{ον} λέγεται θεῖον, ὅτι ὁ θεός διὰ τῆς ἐκκλησίας μᾶς τὸ προστάττει.
- 880 Κατὰ ταύτην τὴν κοινὴν καὶ ἀληθεστάτην διαίρεσιν τοῦ μυστικοῦ συμπεραίνομεν ὅτι, ἐπειδὴ καὶ τοῦ πρώτου μυστικοῦ ὁ δεσμὸς εἶναι πολιτικός, δύναται νὰ λυθῆ ἀπὸ τὸν προεστῶτα ὅπου ἔχει δικαιοδοτικὴν ἢ πολιτικὴν ἐξουσίαν, διατι
- 885 καθὼς ἡ πολιτεία κάμει τοῦτον τὸν δεσμόν, ἔτζη καὶ τὸν λύει. Ἦμπορεῖ λοιπὸν ὁ προεστῶς νὰ λύσῃ τὸ χρέος τοῦτο, καὶ νὰ ἀναγκάσῃ ἐκεῖνον ὅπου ἤξεύρει τέτοιον μυστικὸν νὰ τὸ εἰπῆ, βιάζωντάς τον μὲ τὸν ἀφορισμὸν ἂν δὲν θέλῃ νὰ τὸ
- 890 εἰπῆ καὶ ἀκόμη ἡμπορεῖ νὰ τὸν ἀφορίσῃ, διὰ νὰ μὴν εἰπῆ ἐναντία εἰς ἐκεῖνα ὅπου ἤξεύρει καὶ τοῦτο ὄχι μόνον εἰς τὴν θεωρίαν εἶναι εὐλογον, ἀλλὰ καὶ συνηθισμένον εἰς πολλὰς καθημερινὰς πράξεις.
- 895 Πρέπει ὁμως νὰ εἶναι γνωστὸν καὶ τοῦτο, ὅτι διὰ νὰ ἔχῃ τούτην τὴν δύναμιν ὁ προεστῶς, νὰ προστάτῃ δηλαδὴ εἰς τὸ νὰ ἀποκαλυφθῆ τὸ πολιτικὸν μυστικόν, χρειά εἶναι νὰ ἔχῃ καὶ εὐλογον αἰτίαν, ἥτοι νὰ παρακινᾶται ἀπὸ τὸν σκοπὸν τῆς
- 900 πολιτικῆς καὶ κοινῆς ἐξουσίας, ὅπου δὲν εἶναι

ἄλλο, παρὰ ἢ κοινή ὠφέλεια καὶ τὸ κοινὸν κα-
 λόν. Λοιπὸν ὅταν εἶναι τέτοια αἰτία εἰς τὸ μέσον,
 δύναται ὁ προεστὼς νὰ εἰπῇ, “εἰπέ μοι τὸ μυστι-
 κὸν τοῦ δεῖνος, εἰ δὲ μὴ σέ ἀφορίζω,” καὶ εἶναι
 κρατημένος νὰ τὸ εἰπῇ, καὶ ἂν δὲν ὑπακούσῃ εἶ- 905
 ναι ἀφορισμένος.

Τούτῃ ἢ διδασκαλία δὲν ἔχει δύναμιν εἰς τὸ
 β^{ον} μυστικόν, τὸ ὅποῖον δὲν δύναται νὰ τὸ λύσῃ ὁ
 ἄνθρωπος, διατὶ εἶναι δεσμὸς τῆς φύσεως καὶ
 δὲν λύεται ἀπὸ ἄλλον, παρὰ μόνον πάλιν ἀπὸ 910
 αὐτὴν τὴν φύσιν.

Λύει δὲ ἢ φύσις τὸν δεσμὸν τοῦτον, ἢ νὰ εἰπῶ
 καλλίτερα, δείχνει ὅτι δὲν εἶναι δεσμὸς, κατὰ δύο
 τρόπους· ὁ ἓνας εἶναι ὅταν εἰς τὸ μυστικὸν ἐκεῖνο
 περιέχεται καὶ κρύπτεται κανένα πρᾶγμα, ἀπὸ τὸ 915
 ὅποῖον ἐπικρέματα καὶ ἀκολουθεῖ ὄλεθρος μέ-
 γας εἰς τὸ κοινὸν καὶ τὴν πολιτείαν, ἢ εἰς ἄρχο-
 ντα καὶ βασιλέα· ὁ β^{ος} εἶναι ὅταν ἐκεῖνη ἢ ὑπό-
 σχεσις ὅπου γίνεται νὰ φυλαχθῇ τὸ τοιοῦτον μυσ-
 τικόν, φέρει καὶ προξενεῖ θανάσιμον ἀμάρτη- 920
 μα.

Ὁ α^{ος} βεβαιοῦται, ἐπειδὴ καὶ ἢ φύσις περισσό-
 τερον φροντίζει διὰ τὰ κοινὰ ὡς παντοτινά, παρὰ
 διὰ τὰ καθ’ ἕκαστα ὡς φθαρτά· λοιπὸν δὲν ὑπο-
 μένει νὰ εἶναι μὲ τὸν νόμον τὸν κρυφὸν ἐκεῖνο 925
 ὅπου εἰσφέρει καὶ προξενεῖ πλησίον ὄλεθρον εἰς
 τὸ κοινόν· εἶναι φανερὸς καὶ ὁ β^{ος}, ὅτι αἱ συνθή-
 καις ἐκεῖναις ὅπου φέρουσι θανάσιμον ἀμάρτη-
 μα, ὡς ἄθεσμοι, παράνομοι καὶ ἀσεβεῖς, τελείως

- 930 δὲν λέγονται συνθήκαι, ἀλλὰ συγκροτισμὸς ἀσεβείας καὶ ἀπιστίας· καὶ ὄχι μόνον δὲν ἰσχύουσι κατὰ τὴν φύσιν, ἀλλὰ καὶ κατακρίνονται ἀπ' αὐτὴν καὶ παραιτοῦνται ἀπὸ τὴν ἰδίαν φύσιν, κἄν γίνονται καὶ μὲ ὄρκον, ἢ καὶ κάθε ἄλλον δεσμόν·
- φ. 9^r 935 διὰ τοῦτο ἐκεῖνος ὁποῦ ἤξεύρει κανένα // μυστικόν, τὸ ὅποῖον εἰσφέρει ὄλεθρον εἰς τὸ κοινόν, ὄχι μόνον δὲν εἶναι κρατημένος νὰ τὸ βαστᾷ ἀλλὰ ἐξ ἐναντίας εἶναι κρατημένος καὶ ἀναγκασμένος νὰ τὸ φανερώσῃ εἰς τὸν προεστῶτα διὰ νὰ ἐμπο-
- 940 δισθῆ· καὶ ἂν δὲν τὸ φανερώσῃ, πίπτει εἰς ἀμάρτημα ἀποστασίας πολιτικῆς, καὶ ἐπομένως δύναται μὲ ἀφορισμὸν νὰ ἀναγκασθῆ νὰ τὸ εἰπῆ.
- Πάλιν ἐκεῖνος ὁποῦ ἔκαμε συνθήκην εἰς τὸ νὰ κρύπτῃ κανένα μυστικόν ὁποῦ φέρει θανάσιμον
- 945 ἀμάρτημα, ἂν καλὰ καὶ δὲν εἶναι ἀπὸ λόγου του κρατημένος νὰ τὸ εἰπῆ εἰς τὸν προεστῶτα, ὅταν εἶναι εἰδικὸν πρᾶγμα καὶ δὲν φέρνῃ πλησίον ὄλεθρον εἰς τὸ κοινόν, δύναται ὅμως μὲ ἀφορισμὸν νὰ ἀναγκασθῆ ἀπὸ τὸν προεστῶτα νὰ τὸ
- 950 φανερώσῃ, καὶ εἶναι κρατημένος νὰ ὑπακούσῃ εἰς ἐκείνην τὴν ἐντολήν, ἀλλέως εἶναι ἀφορισμένος. Πρέπει ὅμως νὰ στοχάζεται ἐκεῖνος ὁποῦ ἔχει νὰ ἀποκαλύψῃ τὸ μυστικόν, τὴν φρόνησιν τοῦ προεστοῦ· ὥστε ἂν ἀληθινὰ γίνεται διόρθω-
- 955 σις, ἢ κἄν τὸ ὀλιγώτερον νὰ μὴν ἀκολουθήσῃ βλάβη μὲ τὴν φανέρωσιν ἐκείνου τοῦ μυστικοῦ, νὰ τὸ ἀποκαλύψῃ, ἂν γνωρίζῃ ὅτι ὁ προεστῶς εἶναι φιλοτάραχος καὶ γυρεύει ἀπὸ τοιαύτας αἰ-

τίας νὰ κάμη σύγχυσι, ἢ εἰς ἐκεῖνο τὸ πρόσωπον φανεράν ἀτιμίαν, εἶναι κρατημένος νὰ μὴν τὸ ἀποκαλύψῃ τελείως, κἄν καὶ μυριάκις ἀφορισθῇ· διατι τὸ ἀμάρτημα ὄντας μερικὸν καὶ μὴ φέροντας βλάβην εἰς τὸ κοινὸν ἂν κρατῆται μυστικόν, δύναται πολλάκις ὅταν φανερωθῇ νὰ γένη αἷτιον μεγάλων κακῶν.

Ἐξω λοιπὸν ἀπ' αὐτὰ δὲν δύναται νὰ φανερωθῇ τὸ μυστικὸν κατὰ φύσιν, μήτε ἰσχύει ἡ ἐντολὴ τοῦ προεστῶτος, ὅταν προστάσῃ τὴν φανέρωσιν, καὶ ἀκολουθῶς μήτε ὁ ἀφορισμὸς· μάλιστα δὲ ἂν ὑπακούσῃ καὶ φανερώσῃ τίποτα, ἀμαρτάνει μέγα ἀμάρτημα, καθὼς ἀμαρτάνει καὶ ὁ προεστῶς ὅπου προστάσσει, ὡσὰν ὅπου δὲν ἔχει καμίαν ἐξουσίαν εἰς τοὺς νόμους καὶ τὰ δίκαια τῆς φύσεως.

Ὁ δεσμὸς τοῦ τρίτου μυστικοῦ με κανένα τρόπον δὲν δύναται νὰ λυθῇ ἀπὸ αἰ(θρωπ)ον, ἔξω μόνον ἂν δώσῃ θέλημα αὐτὸς ὁ ἀμαρτωλὸς ὅπου ἐξωμολογήθῃ, νὰ φανερωθοῦν τὰ μυστικά του ἀμαρτήματα· ὅθεν κἄν ἀκολουθῇ ὄλεθρος καὶ ἀφανισμὸς εἰς τὴν πολιτείαν, κἄν εἶναι συνθήκη ἢ ὅποια φέρνει κάθε θανάσιμον ἀμάρτημα, κἄν κινδυνεύει καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ πι(ευματ)ικὸς ἀκόμη καὶ εἰς θάνατον, ὄχι μόνον δὲν δύναται νὰ εἰπῇ καὶ νὰ φανερώσῃ κανένα ἀπὸ τὰ μυστικά αὐτά, ἀλλὰ εἶναι κρατημένος νὰ μὴν δώσῃ μήτε με ἔργον, μήτε με νεῦμα, μήτε με κάθε ἄλλον τρόπον, κἄν ψιλὴν καὶ λεπτοτάτην ὑπόληψιν εἰς

- φανέρωσίν τους· ὅθεν εἰς οὐδεμίαν κατάστασιν
καὶ περίστασιν ἢ τόπου ἢ πράγματος ἢ χρόνου
990 δύναται ὁ πι(ευμα)τικός νὰ ἀναγκασθῆ εἰς τοι-
αύτην φανέρωσιν, μήτε ὑποτάσσεται εἰς καμίαν
ἐντολήν ὅπου νὰ τὸν ἀναγκάζῃ εἰς τοῦτο, καὶ δὲν
ἰσχύει ὁ ἀφορισμὸς ὅπου νὰ δοθῆ διὰ τοιαύτην
ὑπόθεσιν· μάλιστα δέ, ἂν ὁ πι(ευμα)τικός διὰ
995 ὅποιαν ὑπόθεσιν θέλει φανερώσῃ τὰ μυστικά τῆς
μυστηριώδους ἐξομολογήσεως, εἶναι νόμῳ καὶ
φ. 9^v ἔργῳ ἀφορισμένος καὶ καθηρημένος // ὡσὰν προ-
δότης τῶν μυστηρίων· τὸ περισσότερον δέ, ὅτι ἂν
τύχῃ ὁ πι(ευμα)τικός νὰ βιασθῆ καὶ μὲ ὄρκον διὰ
1000 νὰ ὁμολογήσῃ ἐκεῖνα ὅπου ἤξεύρει ὡς πι(ευ-
μα)τικός, ἢ μπορεῖ νὰ εἰπῆ πὼς δὲν τὰ ἤξεύρει καὶ
μὲ ὄρκον καὶ δὲν ψεύδεται· καὶ τὸ αἴτιον εἶναι ὅτι
ἐκεῖνον ὅπου ἐρωτοῦν εἰς τίποτα, εἶναι χρεῖα νὰ
ἀποκριθῆ κατ' ἐκείνην τὴν ἔννοιαν ὅπου ἐρωτᾶ-
1005 ται· ὅθεν μὴ δυνάμενος νὰ ἐρωτηθῆ κατ' ἄλλον
τρόπον, παρὰ μόνον εἰς ἐκεῖνον ὅπου ἤξεύρει ὡς
ἄν(θρωπος), καὶ ἀκολούθως νὰ ἀποκριθῆ εἰς ἐκεῖνα
ὅπου ἤξεύρει πάλιν ὡς ἄν(θρωπος), δὲν δύναται
νὰ ὁμολογήσῃ τὸ μυστικὸ τῆς ἐξομολογήσεως,
1010 διατὶ δὲν τὸ ἤξεύρει ὡς ἄν(θρωπος), ἀλλ' ὡς θεός
ἐν τῷ μυστηρίῳ· καὶ λοιπόν, ὡς εἶπαμεν, ἐρωτώ-
μενος ἢ μπορεῖ νὰ εἰπῆ ἀπλῶς “δὲν ἤξεύρω τίπο-
τα,” καὶ ἀκόμη μὲ ὄρκον, καὶ δὲν ψεύδεται.
- Συμπεραίνομεν τέλος, ὅτι ἂν ὁ προεστὼς εἰπῆ,
1015 “εἰπέ μοι τὸ μυστικὸν τοῦ δαίμονος ὅπου ἤξεύρεις
ἀπὸ τὴν ἐξομολόγησιν εἰ δὲ μὴ σὲ ἀφορίζω,” ὁ ἀφο-

ρισμός δὲν πιάνει, ὄχι μόνον ὅτι δὲν δύναται ὁ
 προστώως νὰ προστάξῃ αὐτὴν τὴν φανέρωσιν,
 ἀλλὰ διότι αὐτὴ ἢ ἀπόφασις τοῦ ἀφορισμοῦ ἔχει
 εἰς τοῦ λόγου τῆς φανεράν ἀθεσμίαν καὶ παρα- 1020
 νομίαν· ὅθεν, ὡς εἶπαμεν, δὲν ἰσχύει, διότι ἂν
 καλὰ καὶ ὁ ἄδικος ἀφορισμός κατ' ἀξίαν εἰς τὰ
 ἔξω ἰσχύει, ἀλλὰ ὄχι ἐκεῖνος ὅπου ἔχει μὲ λόγου
 του φανεράν ἀδικίαν καὶ ἀνομίαν, καὶ ἀνατρέπει
 τὰ τῆς ἐκκλησίας μυστήρια. 1025

Ἔως τώρα ἴδαμεν τὴν φύσιν καὶ τὴν κατάστα-
 σιν τοῦ ἀφορισμοῦ· ἐπειδὴ ὅμως καὶ ὡς ἐν παρέρ-
 γῳ ἐσημειώθησαν τὰ ἀποτελέσματα του, εἶναι
 χρεῖα νὰ τὰ ἐξηγήσωμεν φανερώτερον.

Τὰ ἀποτελέσματα τοῦ ἀφορισμοῦ εἶναι δύο 1030
 λογικῶν, διατὶ ἄλλα προέρχονται ἀπὸ τὸν ἀφορι-
 σμὸν εἰς τοὺς ζῶντας ἀφορισμένους καὶ ἄλλα εἰς
 τοὺς ἀφορισμένους, ἀφ' οὗ ἀποθάνουσιν. Ἐκεῖνα
 ὅπου προέρχονται εἰς τοὺς ζῶντας ἀφορισμένους
 εἶναι ταῦτα: 1035

α^{ον}: ἡ στέρησις τῶν βοηθειῶν τῆς ἐκκλησίας,
 διατὶ κατὰ τὸν σκοπὸν τῆς ἐκκλησίας ὑστερεῖται
 ἀπ' αὐτὰ ὁ ἀφορισμένος, καὶ προστάττονται οἱ
 ἱεροὶ ὑπηρεταὶ νὰ μὴν προσεύχονται δι' αὐτὸν δη-
 μοσίᾳ· εἶπον δημοσίᾳ, ὅτι ἂν μυστικὰ προσεύχο- 1040
 νται διὰ τῆς ἐπιστροφῆς καὶ διορθώσεως τοῦ ἀ-
 φορισμένου, δὲν ἁμαρτάνουσιν·

β^{ον}: ἡ παραίτησις τῆς μετοχῆς τῶν μυστηρίων,
 διατὶ οἱ ἀφορισμένοι δὲν δύνονται νὰ μεθέξωσι

- 1045 τῶν μυστηρίων, ἔξω μόνον ἂν προφασισθοῦν τὴν
 λεγομένην ἀθεράπευτον ἢ ἀήττητον ἄγνοιαν, τό-
 τε ἡμποροῦν νὰ γένουν μέτοχοι τῶν μυστηρίων.
 Πρέπει ὁμως νὰ ἡξεύρωμεν καὶ τοῦτο ὅτι ἂν οἱ
 ἀφορισμένοι μεθέξωσι τῶν μυστηρίων, ἂν καλὰ
 1050 καὶ ἀμαρτάνουσι θανασίμως, ὁμως βέβαια λαμ-
 βάνουσι τὰ μυστήρια, διατὶ ὁ ἀφορισμὸς δὲν ἀ-
 φαιρεῖ ἀπλῶς τὸ δεκτικὸν τῶν μυστηρίων, ἀλλὰ
 τὸ ἀναμαρτήτως δεκτικόν. Διὰ τοῦτο ὁ ἀφορισμέ-
 νος ἂν μετανοήσῃ καὶ ἔχη σκοπὸν νὰ ζητήσῃ
 1055 ἀπόλυσιν ἀπὸ τὸν δεσμὸν μὲ ἱκανοποίησιν τῆς
 ἐκκλησίας, δέχεται καὶ τὸ μυστήριον τῆς μετα-
 νοίας ὄντας ἀκόμη ἀφορισμένος, καὶ δὲν ἀμαρ-
 τάνει· ὅτι ἂν ἡμάρτανε, δὲν ἦτον δυνατὸν // νὰ
 φ. 10^Γ λάβῃ τοῦτο τὸ μυστήριον τῆς μετανοίας· οἱ ὑπη-
 1060 ρέται ὁμως τῆς ἐκκλησίας ἂν δώσωσι τὰ μυστή-
 ρια εἰς τὸν φανερὸν ἀφορισμένον, ἀμαρτάνουσι
 θανάσιμα.
- Εἶπομεν ὅτι οἱ ἀφορισμένοι ἂν προφασισθοῦν
 τὴν ἀθεράπευτον ἄγνοιαν, ἡμποροῦν νὰ γένουν
 1065 μέτοχοι τῶν μυστηρίων· καὶ διὰ νὰ γροικηθῇ τοῦτο
 εἶναι χρεῖα νὰ ἡξεύρωμεν ὅτι ἡ ἄγνοια εἶναι τριῶν
 λογιῶν: ἀνεκτὴ ἢ δόκιμος, παχεῖα καὶ ἀθεράπευ-
 τος. Ἄνεκτὴ ἄγνοια λέγεται ἐκείνη, ὅταν τινὰς
 δὲν ἡξεύρῃ ἓνα πρᾶγμα καὶ μῆτε ἔχει χρέος νὰ
 1070 τὸ ἡξεύρῃ χάριν λόγου ὅταν ἓνας ἰδιώτης χρι-
 στιανὸς μὴν ἡξεύρωντας τὸν σκοπὸν κάθε μυ-
 στηρίου, λέγεται πῶς νὰ ἔχῃ ἀνεκτὴν ἄγνοιαν. Πα-
 χεῖα ἄγνοια λέγεται ἐκείνη, ὅταν τινὰς δὲν ἡξεύ-

ρει ἓνα πρᾶγμα τὸ ὁποῖον καὶ πρέπει καὶ εἶναι
 κρατημένος νὰ τὸ ἡξέυρη χάριν λόγου, ὅταν οἱ 1075
 ἱερεῖς δὲν ἡξέυρουσι τὸν σκοπὸν καὶ τὸ ἀπο-
 τέλεσμα καὶ τοὺς ποιητικούς λόγους κάθε μυστη-
 ρίου. Ἄθεράπευτος εἶναι ἐκείνη, ὅταν τινὰς δὲν
 ἡξέυρη ἓνα πρᾶγμα καὶ μήτε ἔχη χρέος νὰ τὸ
 ἡξέυρη, μήτε εἶναι κρατημένος νὰ τὸ ἡξέυρη χάριν 1080
 λόγου, ὅταν ἓνας ἀγράμματος ἀνθρώπος δὲν
 ἡξέυρη ἂν τὰ προσιόντα τῷ θεῷ δὲν εἶναι μήτε
 οὐσία, μήτε συμβεβηκός, ἔχει ἀθεράπευτον ἄ-
 γνοιαν διατὶ μήτε ἔχει χρέος νὰ τὸ ἡξέυρη, μήτε
 δύναται νὰ ἔλθῃ εἰς κατανόησιν τοιαύτης ὑψη- 1085
 λῆς ὑποθέσεως.

Ἡ ἀνεκτὴ ἀγνοια εἶναι συγγνωστή, καθὼς πε-
 ρισσότερον ἢ γ^η, διατὶ σώνει ἓνας ἰδιώτης χρι-
 στιανὸς νὰ ἡξέυρη μόνον τὰ κύρια ἄρθρα τῆς
 ἐκκλησίας καὶ νὰ πιστεύῃ ἀπλῶς εἰς εἴτι φρονεῖ 1090
 ἢ καθολικὴ ἐκκλησία, ἐπειδὴ καὶ δὲν εἶναι κρα-
 τημένος ἠθικῶς νὰ ἡξέυρη ἔξω ἀπὸ τοῦτα καὶ ἄλ-
 λα περισσότερα διὰ τὴν σ(ωτη)ρίαν του, ἂν καλὰ
 καὶ φυσικῶς ἠμποροῦσε νὰ τὰ ἡξέυρη.

Ἡ ἀθεράπευτος εἶναι καὶ αὐτὴ κατὰ πάντα 1095
 τρόπον συγγνωστή, ἀμὴ ἢ β^α δηλαδὴ ἢ παχεῖα,
 εἶναι ἀσύγνωστος διατὶ δὲν ἠμπορεῖ ὁ ἱερεὺς νὰ
 προφασισθῇ ὅτι δὲν ἡξέυρει τὸν σκοπὸν ξεχωριστὰ
 καθενὸς μυστηρίου καὶ τοὺς ποιητικούς αὐτῶν
 λόγους, μήτε ὁ πι(νευματ)ικὸς πι(ατ)ήρ, ὅτι δὲν ἡ- 1100
 ξέυρει τὴν διαφορὰν τῶν συγγνωστῶν καὶ θανα-
 σίμων ἀμαρτημάτων, διατὶ εἶναι κρατημένοι νὰ

τὰ ἡξεύρωσιν· ὅθεν μὴ ἡξεύροντές τα ἀμαρτάνουσι
θανασίμως.

- 1105 Ἐκ τούτων ἔγινε φανερόν ἐκεῖνο ὅπου εἶπα-
μεν, ὅτι οἱ ἀφορισμένοι ὅταν προφασισθοῦν ἀθε-
ράπευτον ἄγνοιαν, δηλαδή ὅτι δὲν ἡξεύρουσι
πὼς εἶναι ἀφορισμένοι, καὶ μήτε ἔχουσι χρέος
νὰ τὸ ἡξεύρωσι μήτε ἐδύναντο νὰ τὸ ἡξεύρουσι
1110 διὰ διάστασιν τοῦ τόπου καὶ ἄλλο κανένα περι-
στατικόν, ἡμποροῦν νὰ γένουν μέτοχοι τῶν μυστηρίων

- γ^{ον} ἀποτέλεσμα εἶναι ἡ παραίτησις τῆς κατ'
ἐνέργειαν μετοχῆς τῶν μυστηρίων ὅθεν ὁ ἀφορι-
1115 σμένος ἱερεὺς δὲν δύναται νὰ δώσῃ τὰ μυστήρια
εἰς τοὺς πιστοὺς, ἔξω μόνον ὅτι εἰς ἐσχάτην ἀνά-
γκην τοῦ θανάτου ἡμπορεῖ νὰ βαπτίσῃ καθὼς
καὶ κάθε ἄλλος χριστιανός· ἀλλὰ μήτε ἐκεῖνοι
ὅπου δὲν εἶναι ἀφορισμένοι ἡμποροῦν νὰ ζητή-
1120 σουν ἀπὸ τὸν οὕτω φανερά καὶ δημοσίως // ἀφο-
ρισμένον τὰ μυστήρια·

φ. 10^V 1120

- δ^{ον} ἀποτέλεσμα εἶναι ἡ στέρησις τῶν θείων τῶν
χριστιανῶν καθηκόντων, δηλαδή ἀπὸ τὴν λει-
τουργίαν, ἀπὸ τὰς κοινὰς ἀκολουθίας, ἀπὸ τὰς
δημοσίας λιτανείας καὶ κάθε ἄλλης κοινῆς προ-
1125 σευχῆς ὅπου ἐνομοθετήθη ἢ ἀπ' αὐτὸν τὸν σω-
τῆρα, ἢ ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν. Λοιπὸν ὁ ἀφορισμὸς
ἐμποδίζει τὸν ἀφορισμένον νὰ μὴν εἶναι παρὼν
εἰς τὰς ἱεράς λειτουργίας, νὰ μὴν λειτουργῇ αὐ-
τὸς ὁ ἀφορισμένος ἱερεὺς, νὰ μὴν ἀκούσῃ λει-
1130 τουργίαν με ἀφορισμένον ἐκεῖνος ὅπου δὲν εἶναι

ἀφορισμένος, νὰ ὑστεροῦνται τάφου ἐκκλησιαστικοῦ ἐκεῖνοι ὅπου εἶναι φανερά ἀφορισμένοι, καθὼς καὶ ἐκεῖνοι ὅπου θάπτουσι τοὺς τοιοῦτους εἰς κοιμητήρια καὶ τόπους ἱερούς, ἀφορίζονται. 1135

Εἶπαμεν ὅτι ὁ ἀφορισμένος εἶναι κρατημένος ἀπὸ τὰς κοινὰς ἀκολουθίας, ἀμὴ ὄχι καὶ τὰς ἰδίας, ἐπειδὴ καὶ κατ' ἰδίαν οἱ ἀφορισμένοι ἡμποροῦν καὶ νὰ προσεύχωνται καὶ νὰ ψάλλωσι καὶ ἔσπερινόν καὶ ὄρθρον καὶ ὥρας καὶ τὰς λοιπὰς 1140
...θισμένας ἀκολουθίας, πλὴν τῆς λειτουργίας, ἂν εἶναι ὁ ἀφορισμένος ἱερεύς·

εἶναι ὅτι ὑστερεῖ τὸν ἀφορισμένον κληρικὸν ἀπὸ κάθε προνόμιον, εἰσόδημα καὶ εὐεργεσίαν ἐκκλησιαστικὴν καὶ ἀπὸ ὅλους 1145
τοὺς καρποὺς καὶ τὰ ἐφόδια ὅπου νομίζονται ἐκκλησιαστικά· καὶ ἀκόμη ἐνεργεῖ ὁ ἀφορισμὸς εἰς τὸ νὰ μὴν δύναται νὰ λάβῃ τίποτα ἀπὸ αὐτὰ ὁ ἀφορισμένος κληρικός, καὶ ἂν δοθῶσιν εἰς τὸν καιρὸν τοῦ ἀφορισμοῦ, νὰ μὴν ἰσχύῃ ἢ δόσις, ἂν 1150
δὲν ξαναβεβαιωθῶσιν, ἀφ' οὗ λάβῃ ὁ ἀφορισμένος τὴν λύσιν· καὶ μάλιστα ἐκ τούτου ἔπεται ὅτι τόσον ἀμαρτάνει θανάσιμα ἐκεῖνος ὅπου δίδει εἰς τὸν ἀφορισμένον τοῦτα, ὅσον καὶ ὁ ἀφορισμένος ὅπου τὰ δέχεται· στερεῖται πρὸς τούτους ὁ 1155
ἀφορισμένος καὶ ἀπὸ κάθε διοίκησιν τῶν πραγμάτων τῆς ἐκκλησίας καὶ ὅσα γίνονται ἀπ' αὐτὸν τίποτα δὲν ἰσχύουσιν, ἤγουν πούλησες,

1141: ΜΠΤ *συνθησιμένας* – ΙΕΡ *συν*, παραλείπει ἀφήνοντας κενὸ διάστημα.

- 1160 ἀγόρασες, χαρίσματα, μεταλλαγαῖς καὶ ὅσα ἄλ-
 λα. Πρὸς τούτοις μένωντας ὁ ἀφορισμένος εἰς
 τὴν ἀπειθειάν του, ὁ προεστῶς δὲν εἶναι κρατη-
 μένος νὰ τὸν τρέφῃ μὲ τὰ εἰσοδήματα τῆς ἐκ-
 κλησίας, ἂν καλὰ καὶ νὰ εἶναι καὶ πτωχός, ἔξω
 1165 μόνον ἂν ἔχῃ ἐσχάτην ἀνάγκην· ἂν μετανοήσῃ
 ὁμως, καὶ ζητήσῃ τὴν λύσιν τοῦ ἀφορισμοῦ, καὶ
 προτιήτερα ἀπὸ τὴν λύσιν ἡμπορεῖ ὁ προεστῶς
 νὰ τοῦ δώσῃ τροφήν ἀπὸ τὰ εἰσοδήματα ὅπου
 εἶχε πρὸ τοῦ ἀφορισμοῦ, μετὰ δὲ τὴν ἀπόλυσιν,
 1170 ἂν καλὰ καὶ ἀναλαμβάνει τὴν ἐξουσίαν του καὶ
 τὰ προνόμια καὶ τὴν διοίκησίν του, ὁμως δὲν ἀνα-
 λαμβάνει τὸ σύμφερον ἐκεῖνο ὅπου ἔχασεν εἰς
 ὅσον καιρὸν ἦτον ἀφορισμένος, ἂν ἦτον ὁ ἀ-
 φορισμὸς δίκαιος, ἔξω μόνον, ἂν ἡ ἐκκλησία καὶ ὁ
 1175 προεστῶς θελήσωσι νὰ τὸν εὐεργετήσωσι κατὰ
 χάριν καὶ νὰ τὸν δώσωσι καὶ ἐκεῖνο τὸ συμ-
 φέρον· ἂν ὁμως ὁ ἀφορισμὸς ἦτον ἄδικος, ἀνα-
 λαμβάνει τὸ συμφέρον του κατὰ τὸ μέτρον τῆς
 ἀδικίας ὀλόκληρον, ὄχι κατὰ χάριν, ἀλλὰ κατὰ
 χρέος.
- φ. 11^r 1180 //ζ^{ov} ἀποτέλεσμα εἶναι ἡ στέρησις τῆς ἐν ἀγο-
 ρᾷ κοινωνίας, ἡγουν τῆς πραγματείας τῶν δικα-
 στηρίων λοιπὸν πᾶσα ἀγωγή εἶναι ἐμποδισμέ-
 νη ἀπὸ τὸν ἀφορισμένον, καθὼς καὶ ἐκεῖνοι ὅπου
 δὲν εἶναι ἀφορισμένοι δὲν δύνανται νὰ ἔχωσι
 1185 κοινωνίαν εἰς τὰς ἀγωγὰς τῶν ἀφορισμένων. Διὰ
 νὰ σαφηνισθῇ τοῦτο, πρέπει νὰ ἡξεύρωμεν, ὅτι
 κάθε κρίσις συνίσταται κατ' οὐσίαν ἀπὸ τρία

πρόσωπα, ἔχει δὲ καὶ ἐπουσιώδη καὶ παρεπόμε-
 να πολλά. Τὰ τρία εἶναι ὁ κριτής, ὁ ἐνάγων καὶ ὁ
 ἐναγόμενος. Τὰ ἐπουσιώδη εἶναι, οἱ μάρτυρες, οἱ 1190
 γραμματεῖς, ὁ συνήγορος, ὁ ἐπίτροπος, οἱ κηδε-
 μόνες καὶ ἄλλοι. Λέγομεν λοιπὸν ὅτι ὁ ἀφορι-
 σμένος ἂν λάβῃ πρόσωπον κριτοῦ καὶ μάλιστα
 ἂν εἶναι καὶ φανερὰ ἀφορισμένος, ἀμαρτάνει ἂν
 ὅμως ἰσχύουσι καὶ αἱ ἀποφάσεις καὶ αἱ πράξεις 1195
 του, τοῦτο ἄς εἶναι ἐκ τῶν ζητουμένων καὶ ἔτι ὁ
 ἀφορισμένος ἂν δύναται νὰ εἶναι ἐνάγων εἰς κρι-
 τήριον, καὶ τοῦτο εἶναι ἐκ τῶν ζητουμένων ἡμ-
 πορεῖ ὅμως εἰς τὴν ὑπόθεσιν τοῦ ἀφορισμοῦ του
 νὰ κατηγορηῖ ἐκεῖνον ὅπου τὸν ἀφώρισεν ὡς ἄδι- 1200
 κων, ἂν καλὰ καὶ κατὰ τὴν νομικὴν ἀκρίβειαν, ἢ
 ὅποια πάντοτε ἀποβλέπει εἰς τὸν ὀρθὸν λόγον,
 ἂν εἶναι φανερὸς ἀφορισμένος, τυχαίνει νὰ τὸν
 διώξῃ ὁ κριτής· ἂν δὲ εἶναι κρυφός, δὲν εἶναι
 κρατημένος νὰ τὸν διώξῃ ἀπὸ τὴν ἀγωγὴν ἔτι οἱ 1205
 φανεροὶ ἀφορισμένοι δὲν δύναται νὰ εἶναι γραμ-
 ματεῖς ἢ νὰ γένουν ἐπίτροποι, ἢ συνήγοροι ἢ κη-
 δεμόνες καὶ μάρτυρες, πλὴν γενόμενοι, ἂν ἰσχύ-
 ουσιν αἱ πράξεις αὐτῶν, καὶ τοῦτο εἶναι ἐκ τῶν
 ζητουμένων 1210

ζ^{ον} ἀποτέλεσμα εἶναι ἡ στέρησις τῆς δικαιοδο-
 τικῆς ἐξουσίας· τούτῃ ἢ στέρησις δύναται νὰ ἐμ-
 ποδίσῃ ἢ μόνον τὴν χρῆσιν τῆς ἐξουσίας, ἢ καὶ
 αὐτὸ τὸ δίκαιον τῆς ἐξουσίας· καὶ ὅταν ἐμποδίσῃ 1215
 μόνον τὴν χρῆσιν, ἐκεῖνος ὅπου ἐνεργεῖ ἀμαρτάνει,
 ἐκεῖνο ὅμως ὅπου κάμνει εἶναι βέβαιον, ὅταν δὲ

ἐμποδίζῃ καὶ αὐτὸ τὸ δίκαιον τῆς ἐξουσίας, ὄχι μόνον ἀμαρτάνει ἐκεῖνος ὅπου ἐνεργεῖ, ὅταν ἐνεργῇ, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνο ὅπου κάμνει εἶναι μάταιον.

1220 Λοιπὸν αὐτὴ ἡ στέρησις τῆς δικαιοδοτικῆς ἐξουσίας εἰς ἐκείνους ὅπου εἶναι ἀφορισμένοι κρυφὰ ἐμποδίζει τὴν χρῆσιν, ὥστε ὅπου ἀμαρτάνει καὶ ὁ κρυφὰ ἀφορισμένος μεταχειριζόμενος τὴν ἐξουσίαν του, πλὴν ἐκεῖνα ὅπου κάμνει μέ-

1225 νουσι βέβαια· ὅταν ὁμως ὁ ἀφορισμένος εἶναι φανερός, χάνει καὶ τὴν ἐξουσίαν του καὶ δέν δύναται νὰ τὴν μεταχειρισθῇ χάριν λόγου ὁ πνευματικὸς ἂν εἶναι ἀφορισμένος, πλὴν ὄχι φανερά, ἀλλὰ κρυφὰ, καὶ δώση συγχώρησιν καὶ λύ-

1230 σιν τῶν ἡμαρτημένων, ἀμαρτάνει, ὁμως λύει τὸν ἐξομολογούμενον ἀπὸ τὰ ἡμαρτημένα ἂν εἶναι ὁμως φανερὰ ἀφορισμένος, δέν τὸν λύει. Τοῦτο τὸ ἀποτέλεσμα ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς προσώ-

1235 ποις ἔχει τὸ βέβαιον· εἶναι ὁμως ἀμφίβολον ἂν τὸ λαμβάνουσι καὶ οἱ κοσμικοὶ ἡγεμόνες, κριταὶ καὶ οἱ ὅμοιοι, ὄντες ἀφορισμένοι· καὶ ἡ ἀμφιβολία λύεται, ὅταν τεθῇ νόμος, ἂν καλὰ καὶ ὁ λόγος
φ. 11^ν // ζητεῖ ὅτι καὶ αὐτοὶ νὰ ὑστεροῦνται τὴν χρῆσιν καὶ ὄχι τὸ δίκαιον τῆς ἐξουσίας·

1240 ἡ^{ον} ἀποτέλεσμα εἶναι ἡ στέρησις τῆς πολιτικῆς κοινωνίας· διὰ νὰ ἐξηγηθῇ τοῦτο τὸ ἰδίωμα, πρέπει νὰ ἔχωμεν εἰς τὸν νοῦν μας τοῦτον τὸν στίχον.

1245 ῥῆμα, τράπεζαν, ἀπείργει, κοινόν, χαῖρε, καὶ εὐχὴν.

Τό, ῥῆμα, σημαίνει ὅτι δέν πρέπει νά συνομι-
 λοῦμεν μέ τούς ἀφορισμένους, νά γράφωμεν
 πρὸς αὐτούς, νά στέλλωμεν δῶρα ἢ ἀγγελίας καί
 τὰ ὅμοια, τὰ ὅποια ἐμποδίζονται καί ἐκ μέρους
 τῶν ἀφορισμένων πρὸς τούς ἄλλους. Τό, τράπε- 1250
 ζαν, σημαίνει παραίτησιν κάθε κοινωνίας εἰς
 βρῶσιν καί πόσιν μέ τούς ἀφορισμένους. Τό, κοι-
 νόν, φανερώνει κάθε λογῆς συναναστροφῆν, ἄ-
 σκησιν καί πραγματείαν λόγου χάριν, συγκατοί-
 κησιν, συστάσεις, συμπεριπάτησιν, συντροφίαν 1255
 εἰς τὰ ταξίδια καί τὰ ὅμοια. Τό, χαίρε, κωλύει κά-
 θε ἔντιμον χαιρετισμόν ἢ μέ λόγον, ἢ μέ γράμ-
 μα, ἢ μέ ἄλλο κανένα ἐξωτερικόν σημεῖον. Τό,
 εὐχήν, ἐμποδίζει πᾶσαν κοινωνίαν εἰς τὰς προ-
 σευχάς, εἰς τὰ μυστήρια καί εἰς τὰς ἀκολουθίας. 1260
 Πρέπει ὅμως νά ἡξεύρωμεν, ὅτι ἐκεῖνος ὁποῦ κοι-
 νωνεῖ μέ τόν ἀφορισμένον, καί ὁ ἀφορισμένος
 ὁποῦ κοινωνεῖ μέ τούς ἄλλους εἰς τοῦτα ὁποῦ
 εἵπομεν ἐδῶ, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δέν ἀμαρτάνει
 θανάσιμα, ἔξω μόνον ἂν κοινωνῆ εἰς τὰς ἱεράς 1265
 προσευχάς, καί ἂν τὸ κάμνη διὰ καταφρόνησιν
 τῆς ἐξουσίας τῆς ἐκκλησίας καί μέ διάθεσιν δια-
 μονῆς εἰς τόν ἀφορισμόν, καί ἂν ἐκεῖνος ὁποῦ
 ἀφορίζει εἶπη πῶς ἀφορίζει καί ἐκεῖνους ὁποῦ
 κοινωνοῦσι μέ τόν ἀφορισμένον. 1270

Τοῦτος εἶναι ὁ κανὼν τοῦ παρόντος ἀποτελέ-
 σματος, ἔχει ὅμως καί ἐξαιρέσεις, εἰς τὰς ὁποίας
 ὁποῖος κοινωνεῖ μέ τόν ἀφορισμένον δέν ἀμαρτά-
 νει τίποτα, καί περιέχονται εἰς τοῦτον τὸν στίχον.

1275 ὑποταγή, γάμος ἐξαιρεῖ, ὄφελος, ἄγνοιά τ' ἀνάγκη.

Α^{ον}, ἡ ὑποταγή, δηλαδή, ἐξαιρεῖ τὸν αἰ(θρωπ)ον ἀπὸ τὴν ἐνοχήν ὅπου ἔχει νὰ μὴν κοινωνῆ με τὸν ἀφορισμένον ὅθεν ὅλοι οἱ ὑποτεταγμένοι εἰς τὸν ἀφορισμένον, υἱοί, δοῦλοι, ὑπηρέται καὶ ὅσοι εἶναι ὑποκείμενοι κοσμικῶς εἰς τὸν βασιλέα καὶ ἡγεμόνας αὐτῶν καὶ ὅσοι εἰδικῶς εἰς τοὺς προεστῶτας αὐτῶν, ἐξαιροῦνται ἀπὸ αὐτὸν τὸν κανόνα·

1285 β^{ον} ὁ γάμος, ἐξαιρεῖ τὸν αἰ(θρωπ)ον ἀπὸ τὴν τοιαύτην ἐνοχήν· λοιπὸν τόσον ἡ γυναῖκα ἔχει ἄδειαν νὰ συγκατοικῆ με τὸν ἰδιόν της ἄνδρα, ἂν εἶναι ἀφορισμένος, ὅσον καὶ ὁ ἄνδρας με τὴν ἰδιάν του γυναῖκα ἂν εἶναι ἀφορισμένη, καὶ ἀναζητοῦνται ἀναμεταξὺ αὐτῶν τὰ νομικὰ δίκαια, καὶ ἀνταποδίδονται·

1295 γ^{ον} ἡ ἀληθινὴ ὠφέλεια καὶ ὄχι ἡ πεπλασμένη, τόσον ἡ πνευματικὴ ὅσον καὶ ἡ κοσμικὴ, τόσον ἐκείνη ὅπου ἀποβλέπει πρὸς τὸν κοινωνοῦντα με τὸν ἀφορισμένον, ὅσον καὶ ἡ ἀποβλέπουσα πρὸς αὐτὸν τὸν ἀφορισμένον, ἐξαιρεῖ τὸν αἰ(θρωπ)ον ἀπὸ τὴν ἐνοχήν αὐτήν, διατί εἰς τοιαύτην ὑπόθεσιν δύναται // καὶ ἐκεῖνος ὅπου δέν εἶναι ἀφορισμένος νὰ κοινωνῆ με τὸν ἀφορισμένον καὶ ὁ ἀφορισμένος νὰ κοινωνῆ με τοὺς ἄλλους·

φ. 12^ρ

1300 δ^{ον} ἡ ἀνεκτὴ ἄγνοια ἢ αὐτοῦ τοῦ ἔργου διὰ τὸ ὅποιον τινὰς ἀφορίζεται, ἢ τοῦ αὐτοῦ ἀφορισμοῦ, μὴν ἡξεύρωντας ὅτι εἶναι ἀφορισμένος, ἢ τοῦ δι-

καίου τὸ ὁποῖον μεταχειρίζεται ὁ ἀφορίζων.

Τελευταῖον, ἡ ἀνάγκη ἐξαιρεῖ τὸν ἀν(θρωπ)ον 1305
ἀπὸ τὴν τοιαύτην ἐνοχήν, ἐπειδὴ καὶ κατὰ τὴν
νομικὴν ἀπόφασιν τῇ ἀνάγκῃ νόμος οὐδεῖς.

Ταῦτα ὁποῦ εἶπαμεν ἕως ἐνταῦθα, εἶναι τὰ
ἀποτελέσματα τὰ ὁποῖα προέρχονται εἰς τοὺς 1310
ζῶντας ἀφορισμένους ἐκεῖνο δὲ ὁποῦ συνακο-

λουθεῖ καὶ ἔπεται ἀπὸ τὸν ἀφορισμὸν ἀφ' οὗ
ἀποθάνουσιν οἱ ἀφορισμένοι, εἶναι ἓνα καὶ μόνον 1315
ἀλλ' ὅμως τὸ πλεόν φοβερόν καὶ τρομερόν
ἦτοι ὁ τυμπανίας, δηλαδὴ τὸ ἀποτέλεσμα τῶν
τυμπανιαίων ἢ τυμπανιῶν, τὸ ὁποῖον ἐπειδὴ 1315

καὶ φανεροῦται μετὰ θάνατον, γίνεται διὰ θαύματος,
καὶ θαυματουργῶν ὁ Κ(ύριος) δείκνυσιν ἐν
τῇ καθ' ἡμᾶς ἐκκλησίᾳ ἐπὶ τοὺς ἀπειθεῖς αὐτῇ
φανέντας κατὰ τι, ὡς λέγει καὶ ὁ Ἱερομνήμων 1320
σελίδι 621 ἐν τῷ Τόμῳ τῆς Χαράς καὶ εἶναι θαῦ-

μα, καὶ μάλιστα ἀπὸ τὰ πλεόν παράδοξα, καὶ
ἀκόμη ἂν θέλῃ νὰ τὸ εἰπῇ τινὰς καὶ σωρὸν θαυμάτων,
δὲν σφάλλει, ἐπειδὴ καὶ διαπερνᾷ ὄχι
μόνον εἰς τοὺς ἐνόχους, ἀλλὰ καμίαν φορὰν καὶ 1325
εἰς τοὺς μὴ ἐνόχους, δηλαδὴ εἰς τὰς γυναῖκας, εἰς

τοὺς δούλους καὶ εἰς τὰ κτήνη τῶν ἀφορισμένων·
ὅθεν καὶ ἐκ τούτου ἄς αἰσχύνονται οἱ ῥωμανιόλοι
παπίσται, ἢ κάλλιον εἰπεῖν τὰ παπίδια, ὁποῦ λέ-
γουσιν ὅτι τῶρα δὲν γίνονται θαύματα εἰς τὴν ἀ-
νατολικὴν ἐκκλησίαν, ἐπειδὴ καὶ τοῦτο τὸ θαῦμα 1330
τῶν τυμπανιαίων τοὺς ἀποστομίζει, τὸ ὁποῖον

ἄς μὴν τὸ νομίζουσι ψεῦδος καὶ ἀπάτην, ὡς τὸ

- λέγει ὁ ἀναίσχυντος Ἀρκούδιος, κολακεύοντας
 καὶ εἰς τοῦτο ὡς καὶ εἰς ἄλλα πολλὰ τὴν αὐτὴν
 1335 τῆς Ῥώμης καὶ καταψευδόμενος· ἀλλὰ ἄς τὸ
 κρατοῦσιν ἀληθινὸν καὶ βέβαιον, καθὼς λέγουσι
 καὶ ἄλλοι πολλοὶ δυτικοί, ἀναγκαζόμενοι ἀπ'
 αὐτὴν τὴν βίαν τῆς αἰσθήσεως καὶ ὁ ἱησουΐτης
 Βουστρώμιος Κύπριος, διαυθεντεύωντας τοῦτο τὸ
 1340 πρᾶγμα ἐναντίον τοῦ ῥηθέντος Ἀρκουδίου καὶ ὁ
 Γόαρ Δομενικάνος ἐν τῷ Μεγάλῳ Εὐχολογίῳ, σε-
 λίδι 688 καὶ 689, ὁ ὁποῖος τόσον τὸ ἔχει διὰ βέ-
 βαιον, ὥστε λέγει ὅτι τοῦτο νὰ ἐστάθῃ καὶ εἰς τὴν
 δυτικὴν ἐκκλησίαν, καὶ μάλιστα νὰ εὐρέθῃ τυ-
 1345 μπανιαῖος ὁ ιγ^{ος} Βενέδικτος πάπας, ἧ, ὡς αὐτὸς
 λέγει, ἀντίπαπας, ἀφορισθεῖς παρὰ τῆς ἐν Κων-
 σταντία συνόδου.

- Εἶπαμεν ὅτι ἀφορισμὸς εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς
 ἐξωτερικῆς ἐξουσίας τῆς ἐκκλησίας· ὅθεν δὲν ἡμ-
 1350 πορεῖ κάθε ἱερεὺς νὰ ἀφωρίζῃ, παρὰ ἐκεῖνος ὁποῦ
 ἔχει τὴν δικαιοδοτικὴν εἰς τοῦτο ἐξουσίαν· πλὴν
 τὸ ἀποτέλεσμα τῶν τυμπανιαίων πολλάκις συμ-
 βαίνει καὶ ἀπὸ ἀφορισμὸν καὶ κατάραν κάθε ἱε-
 ρέως καὶ τοῦτο γίνεται ὄχι χωρὶς θεῖαν πρόνοιαν,
 1355 ἀλλὰ διὰ νὰ χαλινώνεται ἡ προπέτεια τῶν κακῶν
 χριστιανῶν, καὶ νὰ τοὺς διορθῶνῃ μὲ τοῦτον τὸν
 τρόπον ὁποῦ νὰ μὴν καταφρονῶσι τὴν ἱερατικὴν
 ἀξίαν. // Συμβαίνει τὸ ἀποτέλεσμα τῶν τυμπαν-
 1360 νιαίων πολλαῖς φοραῖς καὶ ἀπὸ λεπτὸν ἀμάρτη-
 μα, ἐπειδὴ καὶ δὲν εἶναι καμία τιμωρία τόσον
 μεγάλη τοῦ αἰῶνος τούτου, καὶ σωματικῆ, τῆς

ὅποιας νὰ μὴν εἶναι ἄξιον κάθε παραμικρὸν ἀμάρ-
 τημα, καὶ μάλιστα ὅταν μετρῆται ἀπὸ τὸν θεὸν
 εἰς ἄλλον σκοπὸν, ὡς εἵπομεν περὶ ταύτης ὅπου
 ἀναλαμβάνεται, εἰς τὸ νὰ κάμη ἀκόμη φόβον εἰς 1365
 τοὺς πιστοὺς νὰ τιμῶσι τοὺς ἱερεῖς, ὡς φαίνεται
 καὶ ἐν τῷ ζ^ο κεφ. τῆς β' τῶν Βασιλειῶν ἔδαφίῳ ζ^ο,
 ὅταν ὁ Ὁζὰ ἐξέτεινε τὴν χεῖραν του διὰ νὰ στη-
 ρίξη τὴν κιβωτὸν ὅπου ἔνευεν εἰς πτῶσιν, καὶ δὲν
 ἦτον μέγα τὸ σφάλμα του, μήτε ἔπταισε θανάσι- 1370
 μα, ὡς νομίζουσι πολλοὶ ἐξηγηταὶ τῆς ἱερᾶς
 γραφῆς, ἀλλ' ὅμως τὸν ἐπάταξεν ὁ θεὸς μέ θά-
 νατον, διὰ νὰ φοβήσῃ τοὺς λοιποὺς νὰ μὴν κατα-
 φρονοῦσι τοὺς ἱερεῖς, καθὼς ἔκαμεν αὐτός, ὅπου,
 μὴ ὄντας ἱερεὺς, ἠθέλησε νὰ ἐγγίξῃ τῆς κιβωτοῦ, 1375
 τὸ ὅποιον ἦτον ἔργον μόνον τῶν ἱερέων. Καὶ ὅτι
 τοῦτο εἶναι ἀληθές, τὸ μαρθάνομεν ἀπὸ τὸν Ἰω-
 σηπον ἐν τῇ Ἰουδαϊκῇ Ἀρχαιολογίᾳ βιβλ. 7 κεφ.
 4 τοιαῦτα λέγοντα: τελευτᾶ ὁ Ζὰν κατ' ὀρ-
 γὴν τοῦ θεοῦ τῶν βοῶν γὰρ ἐπινευσά- 1380
 ντων τὴν κιβωτόν, ἐκτείναντα τὴν χεῖρα
 καὶ κατασχεῖν θελήσαντα, ὅτι μὴ ὄν ἱε-
 ρεὺς ἤψατο ταύτης, ἀποθανεῖν ἐποίησε.
 Καὶ εἶναι καὶ ἄλλα παραδείγματα εἰς τὴν Ἀγίαν
 Γραφήν περὶ τούτου. 1385

Λοιπὸν πρέπει οἱ χριστιανοὶ νὰ τιμῶσι τοὺς
 ἱερεῖς καὶ νὰ μὴν τοὺς καταφρονοῦν εἰς τὸ νὰ
 μὴν τραβίξωσι πρὸς τοῦ λόγου τους τὴν θεῖαν
 ἀγανάκτησιν καὶ ἄς μὴν προφασίζονται τινές
 λέγοντες, ὅτι δὲν ἔλκεται ὁ θεὸς εἰς τοὺς παρα- 1390

λόγους ἀφορισμούς καὶ ἀτάκτους ὀρμὰς τῶν ἱερέων, διατὶ ἀλήθεια ὁ θεὸς εἰς τὸ παράλογον δὲν ἔλκεται ἐπειδὴ μήτε τοὺς ἀμαρτωλοὺς ἀκούει, καθὼς μαρτυρεῖ ὁ Χ(ριστός), καὶ ἀκολούθως
 1395 δὲν ἔλκεται εἰς τὰς παραλόγους ὀρμὰς τῶν ἱερέων, ὅπου διὰ τοῦτο αὐτὸ ἀμαρτάνουσιν· εἶναι ὁμῶς ἀκόμη καὶ τοῦτο ἀληθινόν, ὅτι καὶ τὰς παραλόγους ὀρμὰς τῶν ἱερέων δὲν πρέπει νὰ τὰς καταφρονουῖμεν μὲ προπέτειαν καὶ τόλμην, διατὶ
 1400 ὁ θεὸς ὅπου δὲν ἔλκεται ἀπὸ τὰς παραλόγους ὀρμὰς, ἔλκεται ἀπὸ τὴν αὐθάδειαν, κακοθήειαν καὶ κακοπραγίαν τοῦ ὑποτεταγμένου καὶ ἀφορισμένου ὅθεν καθὼς εἶπαμεν ὅτι τυχαίνει νὰ ὑποτάσσεται καὶ ἐκεῖνος ὅπου εἶναι κατ' ἀξίαν ἀδίκως ἀφορισμένος, ἔτζη λέγομεν τυχαίνει νὰ εὐλαβῆται τοὺς ἱερεῖς καὶ ἐκεῖνος κατὰ τοῦ ὁποίου μὲ
 1405 ἄτακτον καὶ παράλογον ὀρμὴν κινουῦνται αὐτοὶ οἱ ρηθέντες ἱερεῖς.

Ἐπειδὴ καὶ ἐπλατύναμεν τὸν λόγον μας περὶ
 1410 τοῦ ἀφορισμοῦ, ἀκόμη ἄς εἰποῦμεν διατὶ συχνὰ καὶ τὰ παιδιά τῶν ἀφορισμένων καὶ μάλιστα τὰ νήπια γίνονται τυμπανιαῖα, καὶ πολλάκις τοῦτο γίνεται ὄχι μόνον εἰς τὰ παιδιά, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς δούλους καὶ γυναῖκας τῶν τυμπανιαίων καὶ
 1415 λέγομεν ὅτι τοῦτο γίνεται διὰ νὰ ἐξεγερθῇ μεγαλίτερος φόβος εἰς τοὺς πιστοὺς, βλέποντες πῶς ἡ εἰς αὐτοὺς ποινὴ περνᾷ καὶ εἰς τὰ πράγματα αὐτῶν τὰ μᾶλλον ἡγαπημένα, καὶ ὅτι εἶναι δραστηκὰ τόσοσιν ὁ ἀφορισμὸς καὶ ἡ κατάρα τῶν ἱερέ-

ων, ὥστε ὁποῦ // διήκει καὶ εἰς τὰ ἀθῶα τέκνα διὰ 1420 φ. 13^τ
 ἔνδειξιν τῆς τιμωρίας τῶν γονέων, καὶ εἰς τὰς γυ-
 ναϊκὰς ἢ δούλους αὐτῶν δι' αὐτὸ τοῦτο. Πῶς ὁμως
 ἢ τιμωρία τῶν ἀμαρτωλῶν δύναται νὰ ἀπέλθῃ
 καὶ εἰς τὸν ἀθῶον εἶναι δύσκολον νὰ ἐξηγηθῇ,
 πλὴν κατὰ τὸ δυνατὸν μας λέγομεν τοῦτο εἰς 1425
 πληροφορίαν τῆς παρουσίας ὑποθέσεως.

Εἶναι βέβαιον ὅτι ἂν καλὰ καὶ ἡ ποινὴ κάποι-
 αὶς φοραῖς δίδεται καὶ χωρὶς ἀμάρτημα, καθὼς
 βλέπομεν εἰς τὸ Λευιτικὸν κεφ. κ^ο, ἔδαφίω ις^ο ἔν-
 θα τὸ κτῆνος ὁποῦ ἔχει νὰ κάμῃ μὲ γυναῖκα θα 1430
 νατώνεται, καὶ ὁμως τὸ κτῆνος μὴ ὄν ἐλεύθερον
 δὲν ἀμαρτάνει καὶ εἰς τὴν Ἑξοδον κεφ. 21 ἔδαφίω
 κη^ο, ἔνθα ἐὰν κερατίσῃ ἄνδρα ἢ γυναῖκα
 καὶ ἀποθάνῃ, λίθοις λιθοβολήσεται ὁ ταῦ-
 ρος· ὁμως ὁ ταῦρος δὲν ἀμαρτάνει. Κάποιαις 1435
 φοραῖς λοιπὸν ἢ ποινὴ δίδεται χωρὶς ἀμάρτημα,
 διὰ παράδειγμα καὶ φόβον τῶν ἀνθρώπων, εἰς
 τὸ νὰ λείπουσι δηλονότι ἀπὸ φόβους καὶ μεγάλα
 κακὰ τοῦτο ὁμως ἔχει χώραν καὶ εἶναι ἀληθινὸν
 εἰς τὰ ἄλογα ζῶα, ἀμὴ εἰς τοὺς ἀνθρώπους ὁποῦ 1440
 εἶναι λογικοί, χρεῖα εἶναι νὰ διαιρέσωμεν λέγο-
 ντες, ὅτι ἢ ἀνθρωπίνῃ ἐξουσίᾳ ἢμπορεῖ νὰ δώσῃ
 ποινὴν ζημιούσαν τὴν τιμὴν καὶ τὴν οὐσίαν τοῦ
 ἀθῶου εἰς τιμωρίαν ἄλλον· καὶ ἂν τοῦτο δύναται
 ὁ ἀνθρώπος, πολλῶ μᾶλλον ὁ θεός. Κατὰ τοῦ- 1445

1429 ΜΠΤ ιβ^ο, ἀντὶ ις^ο // 1433 ΜΠΤ ἄνδρα: στὴν
 ὡα.

- τον τὸν τρόπον ὁ ἀποστάτης, ὁ αἰρετικὸς καὶ οἱ ὅμοιοι τιμωροῦνται ἐν τοῖς παισὶν αὐτῶν, οἱ ὅποιοι διὰ τὸ ἀμάρτημα τῶν πατέρων τους χάνουσι τὰ πράγματά τους καὶ τὴν τιμὴν τους· ὁ
- 1450 ἄν(θρωπ)ος ὅμως δὲν ἠμπορεῖ νὰ τιμωρήσῃ ἀθῶον ἐν τῷ σώματι, ὅθεν δὲν δύναται ἡ πολιτεία διὰ τὴν ἀποστασίαν τοῦ πατρὸς νὰ δείρῃ ἢ νὰ φονεύσῃ τοὺς υἱοὺς κατὰ τὸν εἰπόντα· ἀθῶον καὶ δίκαιον οὐκ ἀποκτενεῖς καὶ ἐν τῷ Δευ-
- 1455 τερονομίῳ, οὐκ ἀποθανοῦνται πατέρες ὑπὲρ τέκνων καὶ υἱοὶ ὑπὲρ πατέρων, ἕκαστος τῇ ἑαυτοῦ ἀμαρτία ἀποθανεῖται· πλὴν ὁ θεός, ἂν καλὰ καὶ ὡς δίκαιος δὲν ἠμπορεῖ νὰ κατακρίνῃ κανένα μὲ τιμωρίαν πνευματικὴν ἢ
- 1460 αἰῶνιον διὰ τὸ ἀλλότριον ἀμάρτημα, ὅμως δύναται νὰ κατακρίνῃ αὐτὸν εἰς τιμωρίαν σωματικὴν καὶ εἰς θάνατον ὅθεν διὰ τὴν πνευματικὴν τιμωρίαν λέγει διὰ τοῦ Ἰεζεκιήλ κεφ. 18 ἑδαφίῳ 20^ο υἱὸς οὐ λήψεται τὴν ἀδικίαν τοῦ
- 1465 πατρὸς αὐτοῦ, οὐδέ πατήρ λήψεται τὴν ἀνομίαν τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ δικαιοσύνη δικαίου ἐπ' αὐτὸν ἔσται· καὶ ἀνομία ἀνόμου ἐπ' αὐτὸν ἔσται, ἡ δὲ ψυχὴ ἢ ἀμαρτάνουσα αὐτὴ ἀποθανεῖται. Διὰ δὲ τὴν σωματικὴν
- 1470 λέγει ἐν Ἐξόδῳ κεφ. κ^ο ἑδαφίῳ ε^ο ἐγὼ εἰμὶ κ(ύρι)ος ὁ θεός σου, θεός ζηλωτής, ἀποδιδούς ἀμαρτίας πατέρων ἐπὶ τέκνα, ἕως τρίτης καὶ τετάρτης γενεᾶς τοῖς μισοῦσί με. Τοῦτο βεβαιοῦται ἀπὸ ταῖς θείαις γραφαῖς,

- διατι ἀφηρέθη ἡ ζωὴ τοῦ μειρακίου καὶ ἀθώου 1475
 παιδὸς τοῦ Δα(βί)δ διὰ τὸ ἀμάρτημα τοῦ
 π(ατ)ρός, ὡς φαίνεται ἐν τῇ β^α τῶν Βασιλειῶν
 κεφ. ιβ^ο ἔδαφίω ιδ^ο καὶ τὰ νήπια τῶν Σοδο-
 μητῶν καίονται μέ τοὺς π(ατέ)ρας αὐ-
 τῶν, ὡς ἡ Γένεσις δίδωσιν ἡμῖν ἐννοεῖν κεφ. 19^ο 1480
 τοὺς δὲ υἱοὺς τοῦ Δαθὰν καὶ Ἀβειρῶν
 ἐκατάπτε ζωντανοὺς ἡ γῆ διὰ τὴν ἱερο-
 συλίαν τῶν πατέρων, ὡς φαίνεται ἐν τῷ βι-
 βλίῳ τῶν Ἀριθμῶν // κεφ. ις^ο ἔδαφίω λβ^ο. φ. 13^ν
- εἶναι καὶ ἄλλα πολλὰ παραδείγματα, τὰ ὁ- 1485
 ποῖα διδάσκουσιν ὅτι καὶ ἡ ποινὴ τῶν π(ατέ)ρων
 περνᾷ εἰς τὰ παιδιά, καὶ ποῖα ποινὴ δύναται νὰ
 περάσῃ· ὅθεν διὰ διδασκαλίαν ὀλικὴν μανθάνο-
 μεν πὼς ὅταν ἐκεῖνο ὁποῦ δίδεται εἰς τιμωρίαν
 εἶναι ἀδιάφορον πρὸς τὸν λόγον τῆς τιμωρίας, 1490
 ἤγουν ἐκεῖνο ὁποῦ δύναται νὰ δοθῇ δίχως νὰ δι-
 δεται ὡς τιμωρία, τότε δύναται νὰ περάσῃ καὶ
 εἰς τὸν ἀθῶον. Ἐπειδὴ λοιπὸν καὶ μήτε ὁ θάνα-
 τος μήτε καμία τιμωρία σωματικὴ ἡμπορεῖ νὰ
 δοθῇ ἀπὸ ἄν(θρωπ)ον εἰς τινά, παρὰ μόνον ὡς τι- 1495
 μωρία καὶ ἡμπορεῖ νὰ δοθῇ ἡ ζημία τῶν οὐσιῶν
 καὶ ἡ ἀτιμία μὴ ὡς τιμωρία (ἀλλ' ὡς συμφέρον
 δηλοῦσι εἰς τὴν πολιτείαν, ἢ διὰ σωφρονισμὸν τῶν
 ἄλλων, ἢ διὰ χρεῖαν πολέμου, ἢ δι' ἄλλο πρᾶγμα
 τοιοῦτον) ἔπεται ὅτι δύναται ἡ πολιτεία νὰ ἐπι- 1500
 φέρῃ ταύτας τὰς τιμωρίας εἰς τοὺς ἀθῶους διὰ τὸ

1483 ΜΠΤ ιβ^ο, ἀντὶ ις^ο.

- ἀλλότριον κρίμα, καὶ δὲν δύναται ἐκείνας· ὡσαύ-
 τως ἡμπορώντας ὁ θεὸς νὰ θανατώσῃ καὶ νὰ
 1505 ζημιώσῃ σωματικῶς τὸν ἄνθρωπον καὶ ὄχι ὡς
 τιμωρίαν (ἀλλὰ δι' ἄλλας αἰτίας ὡς ὄντας κύριος
 ἐλευθέρως ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου) δὲν ἡμπορώ-
 ντας ὅμως ὡς δίκαιος νὰ ζημιώσῃ σωματικῶς ἢ
 νὰ κατακρίνῃ εἰς αἰώνιον κόλασιν, παρὰ μόνον
 1510 ἐκείνον ὅπου εἶναι ἔνοχος εἰς ἰδίαν του ἀμαρ-
 τίαν, διὰ τοῦτο δὲν δύναται νὰ τιμωρήσῃ κατὰ
 τὸν δεῦτερον τρόπον τὸ ἀλλότριον πταῖσμα ἐν
 ἄλλῳ, δύναται ὅμως κατὰ τὸν πρῶτον. Ἔστωντας
 λοιπὸν καὶ νὰ δύναται ὁ θεὸς νὰ κατακρίνῃ τὸν
 1515 ἄνθρωπον εἰς τιμωρίαν σωματικὴν, δύναται νὰ
 διαπεράσῃ τοῦτο τὸ ἀποτέλεσμα τῶν τυμπανιαί-
 ων καὶ εἰς τὰ παιδιά τῶν ἀφορισμένων καὶ κατη-
 ραμένων καὶ μάλιστα τὰ νήπια, διὰ νὰ φοβοῦν-
 ται οἱ πιστοὶ τοὺς ἱερεῖς βλέπωντες ὅτι πιάνει καὶ
 τοὺς ἀθώους.
 1520 Ὅτι δὲ εἰς μόνον τὸ σῶμα διαπερνᾷ τοῦτο τὸ
 ἀποτέλεσμα εἰς τὰ νήπια καὶ τοὺς ἀθώους, εἶναι
 δυνατὸν, διατὶ δὲν δύναται τινὰς νὰ ἀφορίσῃ ἕνα
 διὰ τὸ κρίμα τοῦ ἄλλου, οὐδ' αὐτὸς ὁ θεός, διατὶ ὁ
 ἀφορισμὸς εἶναι πνευματικὴ τιμωρία καὶ δένει
 1525 τὴν ψυχὴν εἶπαμεν ὅμως ὅτι ὁ θεός διὰ τὸ ἀλ-
 λότριον πταῖσμα δὲν τιμωρεῖ τὴν ψυχὴν κανενός·
 γίνεται δὲ τοῦτο ἀπὸ μόνην τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ
 τοῦ θεοῦ, διατὶ ἐπειδὴ καὶ ὁ ἀφορισμὸς εἶναι δι-

1504 ΜΠΤ πνευματικῶς, ἀντὶ σωματικῶς.

καιοδοτική ενέργεια τῆς ἐξουσίας τῆς ἐκκλησίας
καὶ αὐτὴ ὄντας ἀνθρώπινος, δὲν δύναται νὰ τι- 1530
μωρήσῃ σῶμα ἀλλότριον διὰ ἄλλου ἀμαρτίαν.

Εἰπόντες περὶ τῶν τυμπανιαίων, καιρὸς εἶναι
νὰ μάθωμεν καὶ παρὰ τίνων λύεται ὁ ἀφορισμένος
καὶ ὁ τυμπανιαῖος· καὶ εἰς τοῦτο λέγομεν πῶς ὁ 1535
ἀφορισμένος δὲν πρέπει νὰ λύεται ποτέ ἀπὸ ἄλ-
λον, παρὰ μόνον ἢ ἀπ' ἐκεῖνον ὅπου τὸν ἀφώρι-
σεν, ἢ ἀπὸ ἄλλον ὅπου νὰ ἔχη ἀνώτερον κριτή-
ριον εἰς τὸ νὰ δύναται νὰ ἀναψηλαφᾷ τὴν ἀπό-
φασιν ἐκεῖνου ὅπου τὸν ἀφόρισε· διατὶ τοῦτο 1540
εἶναι ἴδιον τῶν δικαιοδοτικῶν ἐνεργειῶν, ὡς εἶναι
ἀφορισμός. Βεβαιοῦται τὸ λεγόμενον, διατὶ ὁ Χ(ρι-
στός) λέγει: ὅσα ἂν λύσητε καὶ δήσητε, ἦγουν
ὅσοι δύνονται νὰ δέσουν, δύνονται καὶ νὰ λύσουν
καὶ ἀντιστρόφως· ὅθεν καὶ τὸ ἀνώτερον κριτή-
ριον κάμνοντας ἀναψηλάφησιν εἰς τὴν ἀπόφα- 1545
σιν ἐκεῖνου ὅπου τὸν ἀφόρισε, δὲν λυεῖ ἀπλῶς,
ἀλλὰ μόνον δείχνει ὅτι // δὲν ἦτον δεδεμένος καὶ
διὰ τοῦτο ὅταν βεβαιωθῇ πῶς ὁ ἀφορισμένος
ἦτον ἀδίκως κατὰ τάξιν ἀφορισμένος, κηρύττε-
ται μόνον πῶς δὲν ἐστάθη ποτέ ἀφορισμένος· 1550
ὅταν δὲ γνωρίσῃ ὅτι ἦτον ἄδικα ἀφορισμένος κατ'
ἀξίαν, αὐτὸ δὲν τὸν ἀπολύει, ἀλλὰ πρέπει νὰ τὸν
πέμψῃ εἰς ἐκεῖνον ὅπου τὸν ἀφώρισε, προστάσ-
σωντας νὰ τὸν λύσῃ.

Ἐπειδὴ λοιπὸν καὶ ὁ ἀφορισμένος δὲν λύεται 1555

1531 ΜΠΤ σῶμα: παραλείπει.

- παρὰ μόνον ἀπ' ἐκείνων ὁποῦ τὸν ἀφώρισε, τὰ δὲ
 πράγματα καθ' ἐκάστην μᾶς δείχνουσιν ὅτι ὁ τυ-
 μπανιαῖος λύεται μὲ ταῖς εὐχαῖς πολλῶν ψιλῶν
 ἱερέων καὶ ἐπισκόπων ἔξω τῆς ἐπαρχίας αὐτῶν,
 1560 ἐκεῖ ὁποῦ δὲν ἔχουσι καμίαν ἐξουσίαν, εἶναι φα-
 νερόν ὅτι ὡς ἡ λύσις δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα ἐξου-
 σίας, ἔτζη οὐδὲ ὁ τυμπανιαῖος εἶναι ἀπλῶς ἀπο-
 τέλεσμα ἀφορισμοῦ, ἀλλὰ συνδεδεμένος μὲ θαῦ-
 μα. Ὅθεν εὐκόλον εἶναι νὰ εἰποῦμεν, διατὶ ἀπὸ τι-
 1565 νὰς ἱερεῖς καὶ ἀρχιερεῖς λύονται οἱ τυμπανιαῖοι,
 ἀπὸ δὲ τινὰς δὲν λύονται, καὶ λύονται ποτὲ μὲν
 ἀπ' ἐκείνους ὁποῦ τοὺς ἀφώρισαν, ποτὲ δὲ ὄχι,
 ἀλλ' ἀπὸ ἄλλους εἰς τοὺς ὁποίους δὲν ἦτον ζῶντες
 καὶ ἀποθαμένοι δὲν εἶναι ὑποτεταγμένοι.
- 1570 Λέγομεν λοιπὸν ὅτι, ἐπειδὴ καὶ αὐτὸ τὸ ἀπο-
 τέλεσμα δὲν εἶναι ἀπλῶς προσῆκον τῆς ἐξου-
 σίας, ὅτι ἀλλέως ἐτύχαινε κάθε ἀφορισμένος νὰ
 εἶναι καὶ τυμπανιαῖος, ἀλλὰ εἶναι μὲ θαῦμα, τὸ ὁ-
 ποῖον ἐνεργεῖ ὁ θε(ε)ὸς διὰ μέσου ἐκείνου ὁποῦ
 1575 ἀφορίζει καὶ ἡμπορεῖ νὰ γένη ἀπὸ κάθε ἱερέα
 καὶ ἀρχιερέα τὸν ὁποῖον ὁ θε(ε)ὸς ἀκούει εὐχόμε-
 νον, ἢ διὰ τὴν ἀγιωσύνην του, ἢ διὰ τὴν πίστιν
 του, ἢ δι' ἄλλον σκοπὸν τῆς θείας προνοίας. Καὶ
 ὅτι διὰ τῆς ἀγιωσύνης τοῦ εὐχομένου συγκλίνει ὁ
 1580 θε(ε)ὸς πρὸς τὴν λύσιν τοῦ τυμπανιαίου, εἶναι φα-
 νερόν καὶ δὲν χρειάζεται ἄλλης βεβαιώσεως· διό-
 τι αἱ προσευχαὶ λαμβάνουσιν ἰσχὺν ἀπὸ τὴν
 πρὸς θε(ε)ὸν ἀξίαν τοῦ προσευχομένου ὅθεν λέγο-
 νται ἐνεργεῖν ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ ἐνεργοῦντος, καὶ ἡ

ἀγλωσύνη καθ' αὐτήν εἶναι ἀντάξιος νὰ ὑπακούεται ἀπὸ τὸν θεόν, διατι οὕτως ἠθέλησε νὰ δώση τοιαύτην ἰσχὺν εἰς τὴν ἀγλωσύνην τοῦ εὐχομένου.

1585

Ὅτι δὲ καὶ ἡ πίστις τοῦ εὐχομένου δύναται νὰ ἐνεργήσῃ δραστηκώτατα εἰς τὸ νὰ λυθῇ ὁ τυμπα-
 νιαῖος, ἂν καλὰ καὶ νὰ μὴν εἶναι ὁ εὐχόμενος
 ἅγιος, οὐδὲ πολλὰ καλός, εἶναι βέβαιον ἀπὸ τὴν
 ὑπόσχεσιν τοῦ Χ(ριστοῦ), ὅπου ὑποτάσσει εἰς τὴν
 πίστιν τὴν ἐνέργειαν τῶν θαυμάτων καὶ τῆς θαυ-
 ματουργίας, καὶ μᾶς βεβαιώνει ὅτι ὅσα αἰτήσο-
 μεν τῷ π(ατ)ρὶ ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Χ(ριστοῦ) πι-
 στεύοντες, λήψομεν, καὶ φανεροῦνται ἐκ τῶν ἐνερ-
 γουμένων ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἐκβάλλονται τὰ ἀκά-
 θαρτα πνεύματα μετὰ τὸν ἐξορκισμόν καὶ ἀμαρτω-
 λῶν ἀνθρώπων, ἔχοντες ἄκραν ταπεινοφροσύ-
 νην εἰς τοῦτο πῶς δὲν προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀξίαν
 καὶ ἀρετὴν τους, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν χάριν τοῦ θεοῦ
 καὶ πιστεύοντες εἰς τὸν Χ(ριστόν) χωρὶς καμίας
 ἀμφιβολίας ὅπου ἔδωκεν εἰς τοὺς ἱερεῖς ταύτην
 τὴν ἐξουσίαν κατὰ δαιμόνων.

1590

1595

1600

1605

Πολλαῖς φοραῖς ὁ θεὸς γυρεύει τίποτα ἄλλο
 ὑπέριον ἐκ τῆς λύσεως ταύτης, ὅθεν // χαρίζει
 αὐτὴν τὴν θαυματουργίαν εἰς κάποιους ὅπου δὲν
 ἔχουσι μήτε ἀγλωσύνην, μήτε πίστιν καὶ μετὰ ἓνα
 λόγον νὰ εἰποῦμεν εἰς τοὺς παντελῶς ἀναξίους, ἀ-
 νάγωντας τὴν χάριν εἰς ἄλλον σκοπὸν τῆς θείας
 του προνοίας. Φέρω εἰς τὸ μέσον μίαν ἱστορίαν
 παρμένην ἀπὸ ἐχθρὸν τῆς Ἀνατολικῆς ἐκκλησίας,

φ. 14^v

1610

ὅσον εἰς τὰ ἄλλα καὶ διὰ τοῦτο πλέον βεβαίαν.

- 1615 Ἰστορεῖ λοιπὸν ὁ Βουστρώνιος Κύπριος γε-
ζουβίτης εἰς τὸ βιβλίον τὸ ὁποῖον ὀνομάζει Περὶ
καινῶν θαυμάτων βεβαιούντων τὴν χριστιανικὴν
πίστιν, ὅτι κάποιος ἱερεὺς κρητικὸς ἀφώρισε καὶ
ἐκατηράσθη τινὰ ἄν(θρωπ)ον, ὁ ὁποῖος μετὰ τὸν
1620 θάνατόν του εὐγῆκε τυμπανιαῖος, αὐτὸς δὲ ἔγι-
νεν ἀγαρηνός. Οἱ συγγενεῖς τοῦ τυμπανιαίου ἔ-
καμαν δεήσεις μὲ ἱερεῖς καὶ ἀρχιερεῖς, ἀλλὰ καὶ
αὐτὸς ὁ ἀγιώτατος π(ατ)ριάρχης Ἀλεξανδρείας
Μελέτιος, συγγενῆς ὄντας τοῦ τυμπανιαίου, ἔκα-
1625 μεν ἱερουργίαν, εἶπε τὰς συνήθεις εὐχάς, ἔκαμε
τὴν ἀπόλυσιν, ἀλλὰ ὁ τυμπανιαῖος δὲν ἶδε κα-
μίαν ὠφέλειαν, ἀλλ' ἔμεινεν ὡς καὶ τὸ πρότερον
τυμπανιαῖος. Κάποιος δὲ ἀπὸ τοὺς συγγενεῖς
ἐπῆγε καὶ ἀντάμωσε τὸν ἀποστάτην ἐκείνον ἱε-
1630 ρέα, καὶ τὸν ἐπαρακάλεσε τόσον ὥστε ὅπου τὸν
ἐκατάπεισε καὶ ἐπῆγε κρυφὰ εἰς τὸν τόπον ὅπου
ἦτον ὁ τυμπανιαῖος, καὶ ἐκεῖ ἐκδυσάμενος τὰ
σαρακινὰ του φορέματα, ἐνεδύθη τὴν ἱερατικὴν
στολήν, καὶ κάμνωντας προσευχὴν ἐπάνω εἰς
1635 τὸν νεκρόν, ὃ τοῦ θαύματος, ἐκείνος ὅπου ἔμεινεν
ἄλυτος εἰς πᾶσαν εὐχὴν πιστῶν καὶ εὐσεβῶν ἱε-
ρέων, ἐλύθη εἰς τὴν εὐχὴν τοῦ παραβάτου ὁ
ὁποῖος ὁμως ἐρχόμενος εἰς κατάνυξιν διὰ τὸ πα-
ράδοξον τοῦ θαύματος, ὄχι μόνον ἐμετάστρεψεν
1640 εἰς τὴν πίστιν τοῦ Χ(ριστο)ῦ, ὄχι μόνον ἔφθασεν
εἰς μετάνοιαν τοῦ φοβεροῦ ἐκείνου ἀμαρτήμα-
τος, ἀλλὰ καὶ γενόμενος κῆρυξ καὶ τῆς πίστεως

καὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ Χ(ριστο)ῦ, δεινῶς στρεβλούμενος ἀγίως ἐμαρτύρησε. Καὶ λοιπὸν τοῦτος ἦτον ὁ τῆς προνοίας σκοπὸς εἰς τὴν δυσκολίαν τῆς λύσεως ἐν ταῖς εὐχαῖς τῶν ἀγαθῶν καὶ πιστῶν ἱερέων, καὶ εἰς τὴν εὐκολίαν τῆς αὐτῆς ἐν τῇ εὐχῇ τοῦ ἀπίστου ὅθεν εὐλόγως εἶπαμεν ὅτι νὰ λύωνται οἱ τυμπανιαῖοι ἀπὸ τινος, καὶ νὰ μὴ λύωνται ἀπὸ ἄλλους, ἔξω ἀπὸ τὰς ἄλλας αἰτίας, δύναται νὰ εἶναι ἕκ τινος εἰδικῆς τοῦ θε(ο)ῦ προνοίας, ὅπου ἀναλαμβάνει τὰ παράδοξα τοῦ θαύματος εἰς σκοπὸν ὑπέρτερον καὶ γνωστὸν τῇ ἀρρήτῳ σοφίᾳ αὐτῆς.

1654

1650

// Ἐμειναν ἀκόμη νὰ εἰποῦμεν δύο ὑποθέσεις διὰ τοὺς τυμπανιαῖους, ἔπειτα νὰ λάβῃ τέλος ἡ περὶ τοῦ ἀφορισμοῦ ἐξέτασις.

1655 φ. 15^τ

Ἡ μία εἶναι, ἂν οἱ τυμπανιαῖοι εἶναι κυρίως ἀποτέλεσμα τοῦ ἀφορισμοῦ καὶ εἰς τοῦτο λέγομεν ὅτι τὸ ἀποτέλεσμα τῶν τυμπανιαίων δὲν εἶναι κυρίως ἀποτέλεσμα τοῦ ἀφορισμοῦ, ἀλλὰ θαῦμα, τὸ ὅποῖον ὁ θε(ο)ς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐνεργεῖ διὰ τὴν κατάραν ὅπου δίδουσι οἱ ἱερεῖς, λέγεται ὁμως ἀπλῶς μόνον ἀποτέλεσμα τοῦ ἀφορισμοῦ, ὅτι οἱ πολλοὶ ἀνεξετάστως συγχέουσι τὸν ἀφορισμὸν μὲ τὴν κατάραν.

1660

1665

1649-1651 ΜΠΤ καὶ νὰ μὴ... νὰ εἶναι: παραλείπει
// 1655 ΙΕΡ στίχοι διαγραμμένοι ποὺ δὲν ὑπάρχουν οὔτε
στὸ ΜΠΤ.

- Τοῦτο εἶναι φανερόν, α^{ον}, διότι κάθε ἱερέως ἀφορισμός δέν εἶναι ἀφορισμός, ἐπειδὴ καὶ ὅλοι δέν ἔχουσι ἐξουσίαν νὰ ἀφορίζωσι, παρὰ μόνον
- 1670 ὅσοι λαμβάνουσι τὸ ἐνδόσιμον ἀπ' ἐκείνους ὁποῦ ἔχουσι τὴν δικαιοδοτικὴν ἐξουσίαν νὰ ἀφορίζωσι, κάθε ἱερεὺς δέν δύναται νὰ κάμη τυμπανιαῖον, τὸ λοιπὸν δέν εἶναι ἀποτέλεσμα κυρίως ἀφορισμοῦ, ἀλλὰ καὶ ἀπλῶς κατάρως ἱερέως
- 1675 β^{ον} κανένα θαῦμα δέν εἶναι ἀποτέλεσμα κυρίως τῆς ἐξωτερικῆς ἐξουσίας τῆς ἐκκλησίας διότι τὰ ἀποτελέσματα τούτων εἶναι βέβαια, τὰ δὲ θαύματα, ὡς λέγουσι οἱ θεολόγοι, εἶναι χάριτος θείας, δωρεὰ δεδομένη, ὅθεν δίδονται καὶ γίνονται κατὰ τὴν θέλησιν τοῦ θεοῦ, τὸ δὲ ἀποτέλεσμα τῶν τυμπανιαίων, ὡς εἶπομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, ὄχι μόνον εἶναι θαῦμα ἀλλὰ καὶ σωρὸς θαυμάτων, καὶ μήτε γίνεται πάντοτε ἀλλὰ ὅταν ἀρέσκη εἰς τὸν θεόν· δέν δύναται λοιπὸν νὰ εἶναι ἀποτέλεσμα κυρίως τοῦ ἀφορισμοῦ, τὸ ὁποῖον ἔρχεται ἀπὸ ἐξωτερικὴν ἐξουσίαν τῆς ἐκκλησίας
- 1685 γ^{ον} δέν δύναται κανένα τιμωρητικὸν ἀποτέλεσμα τῆς ἐκκλησίας νὰ ἐνεργήσῃ μετὰ τὸν θάνατον, ἂν δέν ἀρχίσῃ νὰ ἐνεργήσῃ εἰς τοῦτον τὸν βίον τὸ αἴτιον φανερόν, διότι ἡ ἐκκλησία ἔχει ἐξουσίαν εἰς μόνον τοὺς ζῶντας πιστοὺς, κατὰ τοῦ Κ(υρίου)υ τὸν λόγον, ὅσα ἂν δήσητε ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ὅσα ἂν λύσητε ἐπὶ τῆς γῆς, δύναται λοιπὸν ἡ τιμωρία ἀρχίζοντας εἰς τοῦτον τὸν βίον, νὰ ἀκολουθήσῃ καὶ μετὰ τὸν βίον, ἀλλὰ
- 1695

δέν δύναται νά ἀρχίσῃ μόνον μετὰ τὸν θάνατον
 τώρα ὁ τυμπανιαῖος ἀρχίζει μετὰ τὸν θάνατον
 μόνον, λοιπὸν δέν εἶναι ἀποτέλεσμα τιμωρη-
 τικὸν κυρίως ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας καὶ ἐπο-
 μένως οὐδέ ἀφορισμοῦ·

1700

δ^{ον} δέν δύναται κανένα ἱερατικὸν ἀποτέλεσμα
 τῆς ἱεραῆς ἐξουσίας τιμωρώντας κατ' εὐθείαν ψυ-
 χὴν ἢ σῶμα νά περάσῃ εἰς ἐκείνους ὅπου δέν εἶ-
 ναι ἔνοχοι, μηδὲ κατακεκριμένοι ἀπὸ τὴν ἐκκλη-
 σιαστικὴν ἀπόφασιν, διότι τοῦτο εἶναι ἄδικον
 κατὰ πάντα λόγον, καὶ ἐναντίον εἰς τὸν λέγοντα
 (Ἰεζεκιήλ, 18-20): υἱὸς οὐ λήψεται τὴν ἀδι-
 κίαν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, οὐδέ π(ατ)ήρ λή-
 ψεται τὴν ἀδικίαν τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, καὶ πάλιν,
 ἀθῶον καὶ δίκαιον οὐκ ἀποκτενεῖς,
 διότι ἂν καὶ ὡς τῶν ἀποστατῶν καὶ αἰρετικῶν
 παῖδες τιμωροῦνται ἐν τοῖς πατράσιν αὐτῶν, ὡς
 εἴπομεν, ἀλλὰ καθ' ὅσον ὑστεροῦνται ἀπὸ τὰς
 τιμὰς καὶ τὰ ἀγαθὰ, τὰ ὅποια ἐλάμβανον κατὰ
 κληρονομίαν, τοῦτο ὁμως δέν πίπτει κατ' εὐθεί-
 αν νά τιμωρῶνται ψυχῇ καὶ σώματι ὅθεν ἡ τε-
 θεῖσα πρότασις εἶναι ἀληθῆς ἀλλὰ μὴν ὁ τυμπανιαῖος
 εἶναι τιμωρία τοῦ σώματος καὶ περναῖ καὶ
 εἰς τοὺς υἱοὺς τῶν ἀφορισμένων, ἄρα δέν εἶναι
 κυρίως ἀποτέλεσμα τῆς ἱεραῆς ἐξουσίας καὶ ἀκο-
 λούθως μῆτε ἀφορισμός.

1705

1710

1715

1720

// Τί ἔχει νά κάμῃ καθ' αὐτό τοῦτο μέ τὸν ἀφο-
 ρισμόν ὅπου κυρίως εἶναι ἀποχωρισμός τοῦ πι-
 στοῦ ἀπὸ τὴν κοινωνίαν τῆς ἐκκλησίας, εἶναι

φ. 15^v

- 1725 λοιπόν ὁ τυμπανιαῖος ἀποτέλεσμα ἐπόμενον τοῦ ἀφορισμοῦ καὶ τῆς κατάρτας τῶν ἀρχιερέων καὶ ἱερέων, καὶ ὄχι ἀναγκαῖον καὶ παντοτινόν, ἀλλ' ὅταν μόνον θέλη νὰ γίνεταί ὁ ἐργαζόμενος τοῦτο θεός, διότι βλέπομεν πὼς δὲν γίνονται πάντοτε
- 1730 οἱ κατηραμένοι τυμπανιαῖοι, λέγονται δὲ οἱ τοιοῦτοι ἀπλῶς μόνον ἀφορισμένοι, διότι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τώρα ὁ ἀφορισμὸς τῆς ἐκκλησίας μας συνάπτει καὶ ἀρὰς καὶ κατάρτας.
- Οἱ ἄλλοι, εὐρίσκεται εἰς πολλοὺς νομοκάνο-
- 1735 νας, ὅτι ὅλοι οἱ τυμπανιαῖοι εἶναι ἐν καταστάσει σ(ωτη)ρίας καὶ μόνον κρατοῦνται νὰ μὴν ἀπολαύσωσι τὴν μακαριότητα καὶ μὲ τὰς δεήσεις καὶ τὰς λύσεις τῶν ἱερέων νὰ τὴν λαμβάνωσι, ταῦτα ὅμως εἶναι λόγια χωρὶς κανένα θεμέλιον.
- 1740 Εἶναι βέβαιον ἐκ τῶν εἰρημένων, ὅτι τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ τυμπανιαίου δὲν συμπεραίνει πάντοτε κατάκρισιν αἰώνιον πάντων τῶν τυμπανιαίων, ἀμὴ δὲν βλέπω καὶ πὼς συμπεραίνει τὴν σ(ωτη)ρίαν αὐτῶν· εἶναι φανερόν, ὅτι τοῦτο τὸ
- 1745 ἀποτέλεσμα εἶναι τιμωρία θεήλατος, ὄχι μόνον, μικρῶν ἀλλὰ καὶ μεγάλων καὶ μεγίστων ἀμαρτημάτων. Βλέπω πὼς ἡ τιμωρία τῶν μεγάλων ἀμαρτημάτων ἤμπορεῖ νὰ εἶναι μὲ τὴν μετάνοιάν τους, δὲν βλέπω ὅμως πὼς αὐτὴ ἡ τιμωρία δὲν
- 1750 ἤμπορεῖ νὰ εἶναι εἰς τοὺς ἀμετανοήτους. Εἶναι

1734-1739 ΜΠΤ: παραλείπει // 1740 ΜΠΤ Εὐρίσκεται, ἀντὶ Εἶναι βέβαιον // 1747-1750: ΜΠΤ Βλέπω... ἀμετανοήτους: στὴν ὥα //

λοιπόν τοῦτο παντελῶς ἀνόητον καὶ ὅποιος εἰπῆ
 τὸ ἐναντίον, εἶναι ἄξιος ἐπιτιμίου καὶ ἐκκλησια-
 στικῆς παιδείας, διὰ τὸ ἄτοπον ὁποῦ ἔπεται
 ἀκολουθεῖ γὰρ νὰ κρατῶμεν ὡς σεσωσμένους
 τοὺς τυμπανιαίους ὁποῦ λύνονται φανερόν εἶναι 1755
 τὸ συνεπόμενον ἐπειδὴ καὶ ἐκεῖνοι εἶναι σεσω-
 σμένοι τῶν ὁποίων ἡ σ(ωτη)ρία εἶναι βέβαιος
 καὶ ἀναμφίβολος. Τώρα ἂν εἶναι ἀληθινὴ αὐτὴ ἡ
 διδασκαλία, καὶ ἡμεῖς εἴμεθα βέβαιοι διὰ τὴν
 σ(ωτη)ρίαν τῶν λυμένων τυμπανιαίων, τυχαίνει 1760
 νὰ τοὺς ἔχωμεν ὡς σεσωσμένους τὸ ὁποῖον εἶναι
 ψεῦδος καὶ ἀπάτη προφανής.

Τὸ πὼς δὲ κάποιοι ἀπ' αὐτοὺς νὰ εἶναι ὀλότε-
 λα μαῦροι, τινὲς μελανοί, τινὲς δὲ ἄλλου χρώμα-
 τος, τοῦτο φαίνεται νὰ προέρχεται ἢ ἀπὸ τὴν δια- 1765
 φορὰν τῶν ἀμαρτημάτων, ἢ ἀπὸ τὴν διάφορον
 κράσιν τῶν ποιοτήτων τοῦ νεκροῦ ἢ καὶ ἀπὸ τὴν
 διαφορὰν τῆς γῆς τῶν μνημάτων ὥστε εἶναι κά-
 ποιοι μαῦροι, ὅτι εἰς τοῦ λόγου τοὺς ὑπερέχει ἡ
 μελαγχολία, καὶ ἄλλοι ἄλλου χρώματος κατὰ 1770
 τὴν μίξιν τῆς χολῆς, ἢ ἀληθέστερον νὰ εἰποῦμεν
 καὶ τούτων ἡ αἰτία εἶναι ἄγνωστος εἰς ἡμᾶς, καὶ
 μόνον τῷ θεῷ γνωστή.

* * *

Τοῦτα ὁποῦ εἶπαμεν ἕως τώρα περὶ τοῦ ἀφορι-
 σμοῦ, ἂν καλὰ καὶ δὲν εὐρίσκονται ὅλα ὁμοῦ 1775

1767-1768 ΜΠΤ ἢ καί... μνημάτων. στὴν ὠα.

- ῥητῶς εἷς τινα διδάσκαλον σημειωμένα, σπορά-
 δην ὁμως περιέχονται εἰς τοὺς παλαιοὺς ἑρμη-
 νεῖς τῶν ἱερῶν κανόνων, Ἰωάννην τὸν Σχολαστι-
 κόν, Βαλσαμών, Ἀριστηνὸν καὶ Ζωναρᾶν εἰδέ
 1780 καὶ τινα προσετέθησαν ἀλλὰ ὄχι χωρὶς θεμέλιον,
 τὸ ἓνα διατὶ συνάγονται κατὰ λόγον ἀπὸ τὴν φύ-
 σιν καὶ ιδιότητα τοῦ αὐτοῦ ἀφορισμοῦ, τὸ ἄλλο,
 ὅτι τὰ ἴδια λέγουσι καὶ ἄλλοι σοφοὶ διδάσκαλοι
 καὶ τὸ τρίτον, ὅτι ἐγράφησαν μὲ ἀκριβῆ ἔρευναν,
 1785 ἐπικαλούμενοι αἰεὶ τὸ ἀληθὲς πανάγιον πνεῦμα,
 εἰς τὸ νὰ γένη ὁδηγὸς τῆς ἀληθείας, ὧ ἡ δόξα καὶ
 προσκύνησις εἰς τοὺς αἰῶνας, ἀμήν.

ΣΧΟΛΙΑ

- σ. 41, στ. 17-18: Τὸ πλήρες παράθεμα εἶναι: "Ἄγια γὰρ τὰ ἀφωρισμένα λέγονται τῷ Θεῷ (Patrologia Graeca, [P. G.], τ. 123, στ. 81).
- σ. 41-42, στ. 19-20: Τὸ πλήρες παράθεμα εἶναι: ἀλλ' ἔσται ὁ ἀγρός τῆς ἀφέσεως ἅγιος τῷ κυρίῳ ὡς περ ἡ γῆ ἢ ἀφωρισμένη τῷ ἱερεῖ ἔσται κατάσχεσις (Λευιτικόν, κζ', 21).
- σ. 42, στ. 34-35: Πρὸς Ρωμαίους Ἐπιστολὴ Παύλου 1, 2.
- σ. 42, στ. 4-5: P. G., τ. 124, στ. 337.
- σ. 43, στ. 59-60: Πρὸς Κορινθίους Α' Ἐπιστολὴ Παύλου 5, 12.
- σ. 44, στ. 75-80: Ράλλης-Ποτλῆς, *Σύνταγμα θεῶν καὶ ἱερῶν κανόνων*, τ. 2, 125-128: «Περὶ τῶν ἀκοινωνήτων...».
- σ. 45, στ. 102-103: Πρόκειται γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Αὐγουστίνου *De doctrina christiana*.
- σ. 45, στ. 114-115: Πρόκειται γιὰ σχόλιο τοῦ Ζωναρᾶ στὸν ἐξ κανόνα τῆς Α' Οἰκουμενικῆς συνόδου τῆς Νικαίας (Ράλλης-Πάλλης, *Σύνταγμα*, β.π., τ. 2, 149): *κοινωνίαν ἐνταῦθα τῶν ἀγίων Πατέρων, οὐχὶ τὴν μετὰ ληψιν τῶν ἀγιασμάτων ὀνομασάντων, ἀλλὰ τὴν τῶν ἱερῶν συμμεταχείρισιν καὶ κοινοπραξίαν, καὶ τὸ συλλειτουργεῖν τοῖς, οἷσπερ προσῆλθον.*

- σ. 47, στ. 158-159: *P. G.*, τ. 45, στ. 232· ὁ τίτλος τῆς ἐπιστολῆς εἶναι: «Ἐπιστολὴ κανονικὴ πρὸς τὸν ἐν ἁγίοις Λητούιον ἐπίσκοπον Μελιτηνῆς».
- σ. 47, στ. 161-164: *Ράλλης-Ποτλῆς*, *Σύνταγμα*, ὁ.π., τ. 4, 318.
- σ. 47, στ. 164-168: *Ράλλης-Ποτλῆς*, *Σύνταγμα*, ὁ.π., τ. 2, 647 κ.έξ. Πρόκειται βέβαια γιὰ τὴ σύνοδο ποὺ ὀνομάστηκε Πρωτοδευτέρα (861).
- σ. 48, στ. 187-193: *Ράλλης-Ποτλῆς*, *Σύνταγμα*, ὁ.π., τ. 2, 688-692.
- σ. 48, στ. 193-194: *P. G.*, τ. 83, στ. 1249-1251: ἐπιστολὴ «Εὐλαλίῳ ἐπισκόπῳ Περσικῆς Ἀρμενίας».
- σ. 49, στ. 204-205: *P. G.*, τ. 32, στ. 673: «Ἀμφιλοχίῳ περὶ κανόνων».
- σ. 49, στ. 217-220: *Ράλλης-Ποτλῆς*, *Σύνταγμα*, ὁ.π., τ. 1, 12.
- σ. 51, στ. 262-272: Στὴν ἔκδοση τῶν κανόνων τῆς Καρθαγένης τῶν *Ράλλη-Ποτλῆ* (*Σύνταγμα*, ὁ.π., τ. 3, σ. 496-498) ὁ κανόνας φέρει τὸν ἀριθμὸ ὡς (ΠΔ).
- σ. 52, στ. 290-291: *Ματθαῖος* 18, 17.
- σ. 52, στ. 291-292: *Πρὸς Θεσσαλονικεῖς Β'* ἐπιστολῆς *Παύλου* 3, 14.
- σ. 52, στ. 293-294: Πρόκειται βέβαια γιὰ τὴ δευτέρη ἐπιστολὴ τοῦ *Εὐαγγελιστῆ Ἰωάννη*.
- σ. 61, στ. 518-520: *Πρὸς Κορινθίους Α'* *Ἐπιστολῆς Παύλου*, ὅπου ὑπάρχει ἀντὶ μέτοιγε, μήτι γε.
- σ. 64, στ. 608-609: *Ματθαῖος*, 18, 17.
- σ. 67, στ. 688-694: *Λουκᾶς* 9, 56.

- σ. 70, στ. 780-784: Εὐριπίδης, Ὀρέστης, στ. 819 καὶ 831-833.
- σ. 89, στ. 1317-1318: Ὁ Χρῦσανθος στὸ σημεῖο αὐτὸ παραπέμπει στὸ γνωστὸ ἔργο τοῦ θεοῦ του Δοσιθέου Ἱεροσολύμων ποὺ ἔχει τὸν τίτλο: *Τόμος Χαράς ἐν ᾧ περιέχονται...ἐν τῇ ἐπισκοπῇ Ρηγνίκου ἀψε'* [1705], (Legrand, B. H., 18.1, 37). Στὸ σύμμικτο αὐτὸ ἔργο ἀνάμεσα στὰ ἄλλα περιλαμβάνεται (σ. 621 κ.ἐξ.) καὶ κείμενο μὲ τὴν ἐπιγραφή: «Ἱερομνήμονος τινὸς Διάλογος, μετὰ Μοναχοῦ τινὸς κατὰ Λατίνων», στὸ ὁποῖο βρίσκεται τὸ ἀπόσπασμα στὸ ὁποῖο παραπέμπει ὁ Χρῦσανθος. Μὲ τὸ κείμενο αὐτὸ γίνεται, ἀκόμα μιὰ φορά, χρῆση τοῦ ἀφορισμοῦ ὡς θαύματος μέσω τοῦ ὁποῖου ὁ θεὸς ἀποκαλύπτει τὴν εὐνοιά του πρὸς τὴν ὀρθόδοξη πίστη: *Πολλῶν γὰρ ὄντων τεκμηρίων ὅσα πληροφορεῖ σαφέστατα, ὡς τὴν μὲν ὀρθοδοξίαν τῆς καθ' ἡμᾶς ἐκκλησίας προσίεται Θεός, τὴν δὲ λατινικὴν ἐκκλησίαν οὐκ ἔχει τῆς ἰδίας αὐτῆς, οἷον τοῦ περὶ τοῦ ἀγιάσματος λόγου, τοῦ περὶ ἀφορισμοῦ· οὐδὲ γάρ, εὐρίσκεται παρ' ἐκείνοις δεδεμένος τις ἐπιτιμίω μετὰ θάνατον, ὅπερ θαυματουργῶν ὁ Κύριος δείκνυσιν ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς ἐκκλησίαν ἐπὶ τοῖς ἀπειθεῖς αὐτῇ φανέντας κατὰ τί, καίτοι τοῦ Πάππα πολλοὺς ὁσημέραι καὶ κοινῇ καὶ ἰδίᾳ ἀφορίζοντος, ἐξ ὧν ἔξεστι παντὶ συνάγειν, ὅτι χάρις Πνεύματος παρ' αὐτῶ οὐκ ἔστι τοῦ δεσμεῖν, ἀλλ' οὐδὲ τοῦ λύειν· καὶ γὰρ τὸν προρρηθέντα Μιχαήλ, πρὸ τοῦ ἐν ἁγίοις πατριάρχου κυροῦ Ἀρσενίου ἀφορισμῶ καθυποβληθέντα καὶ συγχωρήσεως μὴ τυχόντα, τῷ Πάππᾳ δὲ προσελθόντα ὡς μείζονι δῆθεν ἀρχιερεῖ, καὶ συγχωρηθέντι, ἔστι πάλιν ὄραν οὐδὲν ἤττον ἀφωρισμένον, ὡς μαρτυρεῖ τὸ τοῦ σώματος αὐτοῦ ἐξῶδῆρος, καὶ ἀδιάλυτον· τούτων οὖν καὶ ἄλλων πολλῶν παριστάντων τὴν τοῦ Θεοῦ διάκρισιν, ἣν ἀμφοτέραις ταῖς ἐκκλησίαις ἐπιψηφίζεται καὶ ὅπως τὴν μὲν προσίεται, τὴν δὲ ἀποτρέφεται...*
- σ. 90, στ. 1333: βλ. ἐδῶ, Πρῶτο Μέρος, σημ. 25.

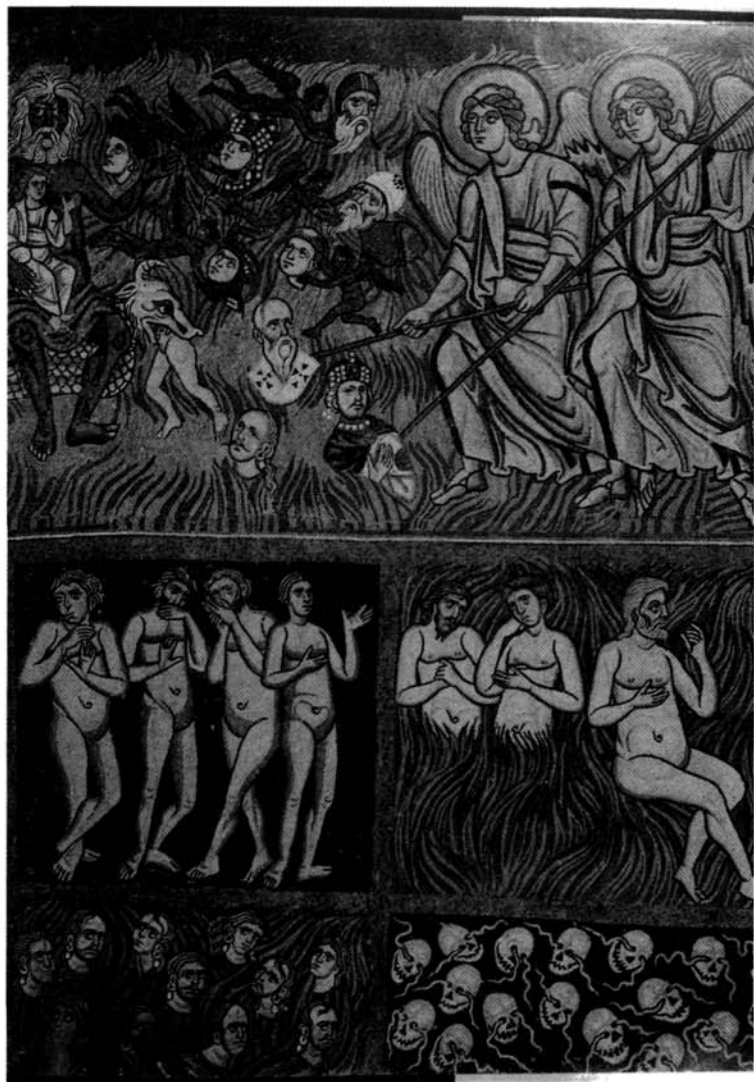
- σ. 90, στ. 1339: βλ. ἐδῶ Πρῶτο Μέρος, σημ. 24.
- σ. 90, στ. 1341: I. Goar, *Eὐχολόγιον sive Rituale Graecorum...*, Lutetiae Parisiorum 1647, καὶ εἰδικότερα στὶς σ. 688-690 ὅπου τὸ κεφάλαιον: «Orationes, quibus mortuis datur absolutio omnis interdicti et excommunicationis...»· στὶς σελίδες αὐτὲς περιλαμβάνεται καὶ ἀφοριστικὸ γράμμα τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας –πρόκειται μᾶλλον γιὰ τὸν Λούκαρη– ἐναντίον ὅσων συμβουλεύουν τὴν γυναῖκα τοῦ ἀποθανόντος «Σταματίου τοῦ Χριστοδούλου» νὰ ἀθετήσῃ συμφωνητικὰ γράμματα ποὺ εἶχε ὑπογράψῃ μὲ τοὺς γυναικαδέλφους τῆς Κωνσταντῆ καὶ Δαμασκηνῆ· βλ. καὶ Πρῶτο Μέρος, σημ. 23.
- σ. 90, στ. 1344-1347: Ἡ ἀναφορὰ γίνεται στὰ δραματικὰ γεγονότα ποὺ διαδραματίστηκαν στοὺς κόλπους τῆς Καθολικῆς ἐκκλησίας στὶς ἀρχὲς τοῦ 15ου αἰ. καὶ εἰδικότερα στὰ γεγονότα ποὺ ὀδήγησαν στὴ σύνοδο τῆς Κωνσταντίας (1414-1418), ὅταν γιὰ κάποιον διάστημα ὑπῆρξαν ταυτόχρονα τρεῖς πάπες (ὁ κανονικὸς Γρηγόριος ΙΒ' καὶ οἱ ἀντίπαπες Ἰωάννης ΚΓ' καὶ Βενέδικτος ΙΓ'). Τελικὰ οἱ δύο τελευταῖοι καθαιρέθησαν στὴ σύνοδο τῆς Κωνσταντίας καὶ ὁ πρῶτος ὑποχρεώθηκε σὲ παραίτηση γιὰ νὰ ἐκλεγεῖ νέος πάπας ὁ Μαρτίνος Ε'.
- σ. 91, στ. 1367: *Βασιλειῶν Β'*, 6, 7: καὶ ἐθυμώθη κύριος τῶ Ὁζᾶ, καὶ ἔπαισεν αὐτὸν ἐκεῖ ὁ θεός, καὶ ἀπέθανεν ἐκεῖ παρὰ τὴν κιβωτὸν τοῦ κυρίου ἐνώπιον τοῦ θεοῦ.
- σ. 91, στ. 1376-1383: Στὸ κείμενο (ἀγγλικὴ ἔκδοσις 1934, ἐπανέκδοσις 1966, τ. 5, σ. 402) Ὁζᾶς, ἀντὶ ὁ Ζᾶν καὶ ἐβελήσαντα, ἀντὶ θελήσαντα.
- σ. 91-92, στ. 1390-1391: Πιθανώτατα ἡ ἀναφορὰ γίνεται στὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον 9, 31: οἶδαμεν ὅτι ἁμαρτωλῶν ὁ θεός οὐκ ἀκούει....

- σ. 93, στ. 1432-1435: ...καὶ ὅς ἂν δῶ κοιτασίαν αὐτοῦ ἐν τετράποδι, θανάτῳ θανατοῦσθαι καὶ τὸ τετράπουν ἀποκτενεῖτε καὶ γυνὴ ἣτις προσελεύσεται πρὸς τὸ κτήνος βιβασθῆναι αὐτὴν ὑπ' αὐτοῦ, ἀποκτενεῖτε τὴν γυναῖκα καὶ τὸ κτήνος.
- σ. 94, στ. 1453-1454: Ἔξοδος 23, 7.
- σ. 94, στ. 1454- 1456: Δευτερονόμιον 24, 16.
- σ. 95, στ. 1476-1477: καὶ γε ὁ υἱὸς σου ὁ τεχθεὶς σοι θανάτῳ ἀποθάνειται.
- σ. 95, στ. 1483: ...καὶ ἠνοίχθη ἡ γῆ καὶ κατέπιεν αὐτοὺς καὶ τοὺς οἴκους αὐτῶν καὶ πάντας τοὺς ἀνθρώπους τοὺς ὄντας μετὰ Κορέ καὶ τὰ κτήνη αὐτῶν.
- σ. 99, στ. 1594-1595: Αὐτὸ ἀναφέρεται σὲ πολλὰ σημεῖα τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου, ὅπως λ.χ. στὸ κεφ. 15, 16: ...ἵνα ὁ πῖ ἂν αἰτήσητε τὸν πατέρα ἐν τῷ ὀνόματί μου δῶ ὑμῖν.

Άγιον Όρος, μονή Ζωγράφου, τοιχογραφία Καθολικού

ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ
Η ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑΣ

Βενετία, ψηφιδωτό στο Torcello

Ἡ προσέγγιση τοῦ ἐπιτιμίου τοῦ ἀφορισμοῦ ἐκ μέρους τοῦ Χρύσανθου δηλαδή ἡ σύνθεση τῆς πραγματείας του, ἔχει τὴ μορφή τῆς ἀναλυτικῆς παρουσίασης τῶν στοιχείων ἐκείνων ποὺ πρέπει νὰ ἀναδειχθοῦν περισσότερο, προκειμένου νὰ ἀναδυθεῖ ἡ συνολικὴ μορφή τοῦ ἐπιτιμίου καὶ κυρίως νὰ καταστεῖ γνωστὴ ἡ λογικὴ ποὺ ὀδηγεῖ στὴν προσφυγὴ στὶς «ὑπηρεσίες» τῆς ποινῆς μὲ ὅ,τι αὐτὸ συνεπάγεται γιὰ τὸν παρανομοῦντα χριστιανό. Ἔτσι ὁ Χρύσανθος ἐπιμένει κυρίως στὴν προβολὴ πέντε βασικῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ ἀφορισμοῦ ποὺ εἶναι: α) Ἡ ὀνομασία καὶ ἡ προέλευση τοῦ ἐπιτιμίου β) Ποιοὶ οἱ ἔχοντες τὸ δικαίωμα νὰ ἀφορίσουν γ) Τὰ ἀποτελέσματα ἀπὸ τὴν ἐπιβολὴ τῆς ποινῆς δ) Οἱ τυμπανιαῖοι ε) Ἡ διαδικασία λύσης τοῦ ἐπιτιμίου.

Αὐτὴ εἶναι χονδρικὰ ἡ ἐπιμέρους «ἀποσύνθεση» τοῦ ἐπιτιμίου, ὅπως παρουσιάζεται ἀπὸ τὴ γραφίδα τοῦ Χρύσανθου. Ὡστόσο πέραν τούτων ὑπάρχει καὶ ἡ λεπτολόγος ἀνάλυση κατὰ τὴν ἀνέλιξη τῆς ὁποίας καθίσταται πρόδηλη ἡ νομικὴ κατάρτιση τοῦ Χρύσανθου, ὅπως θὰ ἔχουμε τὴ δυνατότητα νὰ τὴν παρακολουθήσουμε¹. Παράλληλα, ὁ λόγιος ἀρχιμανδριτὴς ἐπιχειρεῖ, ἀναλύ-

1. Μιὰ πρώτη παρουσίαση καὶ πρόσληψη ἐνῶν στοιχείων τῆς πραγματείας ἔχει γίνει στὴ διδακτορικὴ μου διατριβή: Π. Δ. Μιχαηλάρης, *Ὁ ἀφορισμός. Ἡ προσαρμογὴ μιᾶς ποινῆς στὶς ἀναγκαιότητες τῆς Τουρκοκρατίας*, Ἀθήνα 1997, κυρίως σ. 388 κ.ἑξ.

οντας τήν ποινή, νά ἐκθέσει ὀρισμένα βασικά στοιχεῖα τὰ ὁποῖα πρέπει νά διέπουν τή χρήση τῆς, πράγμα τὸ ὁποῖο εἶναι βέβαια συνδεδεμένο καί με τήν ἰδεολογική στάση τοῦ Χρῦσανθου ὡς πρὸς τὸ εὖρος καί τὸ εἶδος τῆς χρήσης τῆς ἀλλά, ἐπίσης, χρωματίζει ἔντονα καί τή στάση του ἔναντι τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἡγετικοῦ σώματος. Τοῦτο, ὅταν ἡ ἀνάλυση θά ἀντιπαραταχθεῖ με τὸν «ἀντίπαλο» χῶρο τῆς Καθολικῆς ἐκκλησίας, θά λάβει ἐκδηλα δογματικὸ περιεχόμενο μέσω τοῦ ὁποῖου ἐπιχειρεῖται ἡ κατάδειξη τῆς ἀνωτερότητας τῶν ἀνατολικῶν δογμάτων.

Ἄλλὰ ἂς παρακολουθήσουμε συστηματικότερα τήν ἀνάλυση τοῦ ἐπιτιμίου, ὅπως ἐπιχειρεῖται ἀπὸ τὸν Χρῦσανθο, ἀκολουθώντας τήν ἐπιμέρους ἀνάδειξη τῶν διαφόρων ἐνοτήτων ὅπως ἀναδεικνύονται ἀπὸ τήν προσεκτικὴ ἀνάγνωση τῆς πραγματείας τοῦτο, βέβαια, δὲν σημαίνει ὅτι θά ἀκολουθήσουμε κατὰ πόδας τὸ κείμενο τοῦ Χρῦσανθου ἀλλὰ συχνὰ θά προβοῦμε σὲ διασκελισμούς προκειμένου νά παρατάξουμε ἔννοιες πού στὸ κείμενο δὲν συμπαρατάσσονται. Ἔτσι, πιστεύουμε, ὅτι θά φωτιστεῖ ἡ ἀνάλυση τοῦ Χρῦσανθου περισσότερο καί θά δειχθεῖ τὸ βάθος τῆς συνοχῆς τῆς ἀλλὰ καί ἡ προσωπικὴ στάση καί κριτικὴ τοῦ Νοταρᾶ ἔναντι τοῦ ἀφοριστικοῦ φαινομένου.

1. Ὅρισμοὶ-προέλευση-χαρακτηριστικά

Ἀρχίζοντας τή σύνθεσή του ὁ Χρῦσανθος ἀκολουθεῖ τήν πορεία τοῦ μεθοδικοῦ λογίου καί ἐπιχειρεῖ τήν ἐτυμολογικὴ ἀνάλυση τοῦ ὅρου πού προσδιορίζει τὸ ἀντικείμενο τῆς μελέτης του: ἀντλώντας, λοιπόν, ἀπὸ διάφορα κείμενα δίνει τήν κυριολεκτικὴ καί τή μεταφορικὴ σημασία τῆς λέξης σύμφωνα με τήν ὁποία ὁ

ὄρος ἀφορισμός-ἀφορισμένος ἀρχικά σήμαινε κάτι τὸ περιορισμένο μέσα σὲ ὅρια, τὸ ξεχωρισμένο, λ.χ. τὸπος προορισμένος γιὰ τὴ λατρεία τοῦ θεοῦ, καὶ ἀφορισμένος εἶταν ὁ ἀφοσιωμένος σὲ κάτι, ὁ προορισμένος γιὰ κάτι. Ἐν συνεχείᾳ ὁ ὄρος («κατὰ τὴν μεταφορὰν») σήμαινε τὴν ἀποβολή, τὴν ἀπαλλαγὴ ἀπὸ κάτι, ὁπότε καὶ τὸ ἀφορισμένος ἔχει ἀπαξίωτικὴ σημασία ἢ ὁποῖα μπορεῖ νὰ ἀρχίζει ἀπὸ τὴν γενικόλογη ρήση ἢ τὴν κατάρα ποὺ ἐκτοξεύει κάποιος, ὁ ὁποῖος ἐνδέχεται νὰ μὴν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἀφορίζει –ἀκόμα καὶ ὅταν εἶναι ἱερωμένος– καὶ φθάνει στὴν κυριολεκτικὴ σημασία τοῦ ἀπόβλητου, τοῦ ἀποσυνάγωγου, τοῦ στερημένου κάθε ὑπηρεσίας τῆς Ἐκκλησίας, ὁ ὁποῖος, ὅμως, ἔχει βρεθεῖ σ' αὐτὴν τὴν δυσάρεστη θέση λόγω τῆς νόμιμης ἐπιβολῆς τοῦ ἐπιτιμίου.

Αὐτὴ, λοιπόν, ἡ τελευταία ἀπαξίωτικὴ ἔννοια εἶναι ὅ,τι ἀποτελεῖ τὸν ἐκκλησιαστικὸ ἀφορισμὸ ὡς ἐπιτίμιο καὶ τότε, κατὰ τὸν Χρῦσανθο, σημαίνει («ἐνέργεια δικαιοδοτικὴ ἐκκλησιαστικῆς παιδείας»). Κατὰ τὴν ἐφαρμογὴ αὐτὴ ὁ ἀφορισμός μπορεῖ νὰ δηλώνεται ἐπίσης καὶ μὲ τὸν ὄρο ἀκοινωνησία ὑπὸ τὴν ἔννοια τῆς ὀλοκληρωτικῆς στέρησης ἐπικοινωνίας μὲ τοὺς ἄλλους χριστιανούς καὶ ἀπόδειξη τούτου εἶναι οἱ μεγάλοι ἐρμηνευτὲς τοῦ 12ου αἰ. (Ζωναρᾶς-Βαλσαμών-Αριστηνός) οἱ ὁποῖοι τοὺς ἀκοινωνήτους ταυτίζουν μὲ τοὺς ἀφορισμένους.

Σὲ ἄλλο μέρος τῆς πραγματείας τοῦ ὁ Χρῦσανθος θὰ χρησιμοποήσει, ἐξἄλλου, γιὰ τὸ ἐπιτίμιο τὰ προσωνύμια «σπαθίον δίστομον»², «δίστομος μάχαιρα», «κεραυνός» καὶ «ἀστροπελέκι» ποὺ τονίζουν ἀκριβῶς τὴ δραστικὴ ἀποτελεσματικότητά του

2. Γιὰ τὴν χρῆση τοῦ ὄρου, τὴν ἀφετηρία τῆς ἐμφάνισής του καὶ τὴν πορεία τῆς χρῆσης του βλ. Μιχαηλάκης, Ἄφορισμός, ὁ.π., σ. 76, σημ.

ἀλλὰ καὶ τὸ βαρύτερο ἠθικὸ καὶ κοινωνικὸ πλήγμα ποὺ δέχεται ὁ χριστιανὸς μὲ τὴν ἐπιβολὴ τοῦ ἀφορισμοῦ. Ἐξάλλου, σύμφωνα μὲ τὴ βασικὴ διάσταση τοῦ ἀποχωρισμοῦ τοῦ ἀφορισμένου χριστιανοῦ ἀπὸ τὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας ἐπεταί, καὶ αὐτὸ τονίζει ὁ λόγιος ἀρχιμανδρίτης, ὅτι ὁ ἀφορισμὸς εἶναι ἐπιτίμιο ποὺ ἐπιβάλλεται μόνον σὲ χριστιανούς³.

Τὸ ἐπόμενο κρίσιμο σημεῖο ποὺ πρέπει νὰ τονισθεῖ ἰδιαίτερα ἔχει σχέση μὲ τὴν προέλευση τοῦ ἐπιτιμίου. Τοῦτο εἶναι ἰδιαίτε-
 ρως σημαντικὸ ἐπειδὴ ὁ ἀφορισμὸς ὑπῆρξε τὸ πλέον ἀποτελε-
 σματικὸ ὄπλο ποὺ εἶχε στὴν διάθεσή της ἡ Ἐκκλησία κατὰ τὴν
 περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας τόσο στὸ ἀποτρεπτικὸ στάδιο ὅσο
 καὶ στὸ κατασταλτικὸ. Ὑπὸ τὴν ἔννοια αὐτὴ εἶταν ζωτικῆς ση-
 μασίας στοιχεῖο ἢ ἀναγωγὴ τῆς προέλευσής του στὴν κεφαλὴ
 τῆς Ἐκκλησίας, τὸν Χριστό, προκειμένου οἱ διάδοχοι αὐτοῦ, Ἀπό-
 στολοι καὶ μετὰ ἀπὸ αὐτοὺς οἱ πατριάρχες καὶ μητροπολίτες νὰ
 ἀντλοῦν τὴ δικαιοδοσία τους ἀκριβῶς ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἀναγωγὴ⁴.

3. Ὁ Χρῦσανθος στὸ σημεῖο αὐτὸ περιορίζεται μόνον σ' αὐτὴν τὴ γενικὴ ἀναφορὰ καὶ δὲν ὑπείσχεται στὴν ἐπισήμανση ὅτι, ἀντίστροφα, εἶταν δυνατὸν νὰ προσφύγουν στὴν ἐπιβολὴ ἀφορισμοῦ ἑτερόδοξοι, ἀκόμα καὶ ἀλλόδοξοι, ἀρκεῖ ὁ ὑποτιθέμενος ἔνοχος νὰ εἶταν χριστιανός. Μάλιστα, παραδείγ-
 ματα ἐπιβολῆς ἀφορισμοῦ κατόπιν αἰτήματος μουσουλμάνων συναντοῦμε καὶ σὲ χρόνους πολὺ προγενέστερους ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ ἔγραφε ἀρχιμανδρίτης Χρῦσανθος Νοταρᾶς· βλ. Μιχαηλάρης, Ἀφορισμός, ὁ.π., σ. 421 κ.εξ.

4. Τὴν ἴδια ἀναγωγὴ, μάλιστα, συχνὰ περιέχουν στὸ προοίμιό τους πατριαρχικὰ κείμενα ὅταν θέλουν νὰ προσδώσουν βαρύτητα στὰ ἐντελλόμενα καὶ ἡ λέξη ποὺ χρησιμοποιοῦν γιὰ τὴν περίπτωση αὐτὴ εἶναι τὸ ἐπίρρημα ἀλληλοδιαδό-
 χως προκειμένου νὰ ὀρίσουν τὴν ἀκολουθία: Χριστὸς-ἀπόστολοι-πατριάρχες-μη-
 τροπολίτες· βλ. λ.χ. ἀπόφαση τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Παΐσιου Β' (Φεβρου-
 ἄριος 1751) γιὰ τὴ λύση ἀφορισμοῦ (Νικόδημος Παυλόπουλος, «Ἀρχεῖον Πα-
 λαῶν Ἱερᾶς Μονῆς Λειμωνιάς», Λειμωνιάς 7 (1978), φ. 11, σ. 2-3).

Αυτό, λοιπόν, αποδεικνύεται με την προσφυγή στο κύρος αποσπασμάτων από ἐκκλησιαστικά κείμενα και μάλιστα σὲ ἐκεῖνα πού φέρουν τὴν αὐθεντία τοῦ ἀποστόλου Παύλου καὶ τοῦ εὐαγγελιστῆ Ἰωάννη· σύμφωνα μὲ αὐτὰ ὁ Χριστὸς καὶ ἔπειτα ὁ Παῦλος ἀποβάλλουν ἀπὸ τὴν κοινωνία τῶν πιστῶν χριστιανούς πού ὑπέπεσαν σὲ βαρύτερα ἁμαρτήματα. Μάλιστα, κατὰ τὴν ἀντίληψη τοῦ Χρῦσανθου, τὸ πράγμα τοῦτο ἔχει μεγάλη σημασία ἀφοῦ ἂν ὁ ἀφορισμὸς προέρχεται ἀπὸ «θεῖον νόμον καὶ εἶναι θεῖον δίκαιον» –πράγμα πού βέβαια συμβαίνει– τότε ἀναπόφευκτα καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ποινῆς, δηλαδή ὁ ἀποχωρισμὸς καὶ ὅλα τὰ δυσάρεστα καὶ ἀποτρόπαια στηρίζονται στὸ θεῖο νόμο καὶ ἔχουν γενικὸ κύρος καὶ ἰσχύ.

Ὡστόσο, ἐδῶ ἀκριβῶς ὁ Χρῦσανθος εἰσάγει μιὰ διάκριση θέλοντας νὰ ἀποσυνδέσει τὴν ἀνάμειξη τοῦ θεοῦ σὲ ὑποθέσεις ἀνθρώπινες· παρατηρεῖ, δηλαδή, ὅτι ὅταν ὁ Χριστὸς προστάζει νὰ παῦει ἡ συναναστροφή μὲ τὸν ἁμαρτάνοντα δὲν ἐννοεῖ τὴν «πολιτικὴ» συναναστροφή δηλαδή τὴν καθημερινὴ ἀνθρώπινη συναναστροφή ἀλλὰ τὴν «ιερὴ», ὅπως λ.χ. συμβαίνει στὶς σχέσεις τῶν χριστιανῶν μὲ τοὺς εἰδωλολάτρεις ἢ μὲ τοὺς αἵρετικούς μὲ τοὺς ὁποίους ἐπικοινωνοῦμε στὴν καθημερινότητά μας ἀλλὰ μὲ κανένα τρόπο δὲν συνυπάρχουμε σὲ χώρους λατρείας. Ὡστόσο, ἡ πλήρης ἀπομόνωση ἀπὸ τὸν ἀφορισμένο εἶναι γεγονός καὶ αὐτὴν ἔχει νὰ ἀντιμετωπίσει πρακτικὰ ὁ ἀφορισμένος· αὐτὴν ἄλλωστε ἀναφέρουν ὅλα τὰ κείμενα πού ἀφορίζουν χριστιανούς ὅταν ἀπαγορεύουν ἀκόμα καὶ τὸν χαιρετισμὸ μὲ τοὺς ἀποσυνάγωγους. Ἡ ἐπέκταση, λοιπόν, ἢ σκλήρυνση μὲ ἄλλα λόγια τῶν ἀφοριστικῶν μέτρων θεωρεῖ ὁ Χρῦσανθος ὅτι προῆλθε ἀπὸ τοὺς ἀποστόλους, τὶς συνόδους, τοὺς πατέρες τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν ἀποδίδει μὲ τὸν ὄρο «πολιτικὴ» παραίτηση σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν

«ιερά» που προέρχεται άπευθείας από την ενέργεια του θεού.

Στό θέμα αυτό ο Χρυσανθος δέν επανέρχεται· άλλωστε και στην ανάλυσή του στο κείμενο τής πραγματείας δέν προχωρεί περαιτέρω· ένδεχομένως, όμως, έδώ δημιουργεί ένα μικρό ρήγμα άμφισβήτησης των «πολιτικῶν» άποφάσεων, των άποφάσεων δηλαδή που αναφέρονται σέ ζητήματα που δέν έχουν άμεση σχέση με θέματα λατρευτικά ή δογματικά.

2. Ποιοι έχουν τó δικαίωμα νά άφορίζουν

Στήν προσπέλαση του ζητήματος αυτού ο Χρυσανθος δέν άρχίζει, όπως θά είταν φυσικό, με τόν προσδιορισμό των ίερωμένων που έχουν τó δικαίωμα νά επιβάλλουν τó έπιτίμιο. Άντίθετα, ή πρώτη διασάφηση που καταθέτει είναι αυτή που προβαίνει στή διάκριση μεταξύ τής άπευθείας έπιβολής του έπιτιμίου από τόν έκκλησιαστικό κανόνα, και τής έπιβολής από τόν «προεστῶτα», δηλαδή τόν έκκλησιαστικό προϊστάμενο, που έρχεται, άφορίζοντας, νά έφαρμόσει έναν έκκλησιαστικό κανόνα προκειμένου αυτός νά ισχύσει.

Κατά τή διάκριση αυτή οι έκκλησιαστικοί κανόνες μπορούν νά άφορίζουν («ενεργεία»), νά επιβάλλουν δηλαδή αυτόμάτως στόν άμαρτάνοντα τó έπιτίμιο, και είναι άκριβώς εκείνοι που διασφαλίζονται με τήν έκφραση «άφορισμένος έστω»: δηλαδή, άν διαπραχθεῖ από τόν χριστιανό αυτό που άπαγορεύουν στο πρώτο μέρος τους, επισύρουν αυτόμάτως τó έπιτίμιο χωρίς τήν παρεμβολή ίερωμένου και έκκλησιαστικής άπόφασης. Υποχρέωση άπλως του ίερωμένου είναι, άν υποπέσει στήν αντίληψή του παρόμοια περίπτωση νά καταστήσει γνωστό στις έκκλησιαστικές

ἀρχές ὅτι κάποιος χριστιανὸς ὑπέπεσε σὲ ἀμάρτημα ποῦ αὐτομάτως (δηλαδή σύμφωνα μὲ τὶς ἐπιταγές τῶν κανόνων) ἐπισύρει ἀφορισμό. Ἔχουμε, δηλαδή, περίπου «αὐτόματη» ἐπιβολὴ τῆς ποινῆς, στοιχεῖο ποῦ θὰ χρησιμοποιηθεῖ πολὺ σὲ ὑποθέσεις τυμπανιαίων πτωμάτων ἀνηκόντων σὲ χριστιανούς ποῦ δὲν εἶχαν ἐπίσημα ἀφορισθεῖ. Ἐτσι ἡ δημιουργία τῆς προφανοῦς ἀπορίας καὶ σύγχυσης λυνόταν μὲ τὴν ἐρμηνεία τῆς «αὐτόματης» ἐπιβολῆς λόγῳ παραβιάσεως κανόνος ποῦ προέβλεπε ἀφορισμό.

Ἐπάρχει ὅμως καὶ ἡ ἄλλη περίπτωση κατὰ τὴν ὁποία ὁ κανόνας ποῦ ἀπαγορεύει ἐπὶ ποινῇ ἀφορισμοῦ δὲν περιέχει τὸ «ἔστω ἀφορισμένος» ἀλλὰ ἀπλῶς τὸ «ἀφοριζέσθω», δηλαδή περιέχει τὴν ἀπειλὴ ποῦ ὀρίζει ὅτι ὅποιος διαπράξει τὸ ἀπαγορευμένο κινδυνεύει νὰ ἀφορισθεῖ. Ὅμως τότε ἡ ἐπιβολὴ δὲν εἶναι αὐτόματη ἀλλὰ εἶναι ἀπαραίτητη ἡ παρέμβαση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ προκειμένου ὁ ἀφορισμὸς νὰ κατασταεῖ «ἐνεργεῖα».

Στὴν «ἐξοχη» αὐτὴ προσέγγιση τοῦ Χρύσανθου στὴν ὁποία ἀσφαλῶς συμπυκνώνεται ἡ καθημερινὴ πρακτικὴ τῆς ἐποχῆς γίνεται σαφὴς διάκριση μεταξὺ τῆς ἀπλῆς ἀφοριστικῆς ἀπειλῆς καὶ τοῦ ἀφορισμοῦ, πράγμα τὸ ὁποῖο καὶ μετὰ τὴν πραγματεία τοῦ Χρύσανθου, καὶ ὡς τὶς μέρες ἀκόμη, παρέμεινε, ἐνδεχομένως καὶ σκόπιμα, ἀσαφὲς σὲ βαθμὸ ποῦ νὰ ταυτίζονται οἱ ἀφοριστικὲς ἀπειλὲς μὲ τοὺς πραγματικούς ἀφορισμούς. Ἡ σημασία τῆς ἀσάφειας αὐτῆς εἶναι προδήλως ἐμφανῆς καθὼς δημιουργεῖται ἓνα κλίμα φόβου καὶ ἀσάφειας μέσα στὸ ὁποῖο ἀπειλὴ προερχόμενη εἴτε ἀπὸ τοὺς ἐκκλησιαστικούς κανόνες εἴτε ἀπὸ τὰ χεῖλη ἱερωμένων ἔχει ἰσοδύναμη ἰσχὺ μὲ τοὺς γραπτούς—ἐπίσημους ἀφορισμούς καὶ ἐπιφέρει σχεδὸν τὰ ἴδια ἀποτελέσματα στὸν ἀφορισμένο. Ἀπὸ τὴ μεθόδευσή αὐτὴ προκαλεῖται καὶ ἡ γενικευμένη ἀντιμετώπιση ὅλων τῶν ἀφοριστικῶν ἀπειλῶν ὡς

πραγματικῶν ἀφορισμῶν καὶ ὡς ἐκ τούτου ἡ ἐντύπωση ὅτι οἱ ἀφορισμοὶ ἐκπορεύονται ἀπὸ ὅλους τοὺς ἱερωμένους καὶ σὲ κάθε περίπτωση. Ὁμως ὁ Χρῦσανθος ἔχει ἤδη προβεῖ στὴ σαφῆ καὶ χαρακτηριστικὴ διάκριση: «ὅταν ὁ ἀφορισμὸς γίνεται καθ' ὑπόθεσιν, τεθείσης τῆς ὑποθέσεως ἐνεργεῖ ὁ ἀφορισμὸς χωρὶς χρεῖαν ἄλλης νέας ἀποφάσεως· ὅταν δὲ γένη κατὰ ἀπειλήν, ἂν γένη καὶ τὸ ἔργον διὰ τὸ ὅποῖον ἔγινεν ἡ ἀπειλή· τοῦτος ὅμως [ὁ ἀφορισμὸς] δὲν ἐνεργεῖ, ἀλλὰ κάμνει χρεῖα νὰ ἀποφασισθῆ», ἐπειδὴ, σύμφωνα μὲ τὴ ρητὴ ἀναφορὰ τοῦ λόγιου ἀρχιμανδρίτη, «ἡ ἀπειλὴ δὲν εἶναι ἀπόφασις· ὅθεν ὅταν εἰπῆ ὁ προεστώς, ἂν κάμει τοῦτο...θέλει ἀφορισθῆ, μετὰ τὸ ἔργον εἶναι χρεῖα νὰ γένη ἀπόφασις ἀφορισμοῦ, ἀλλῶς δὲ δὲν εἶναι ἀφορισμὸς»⁵.

Κατὰ τὰ ἄλλα, καὶ ἐπανερχόμενος στὰ πρόσωπα ποὺ ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ ἐπιβάλλουν τὸ ἐπιτίμιο ὁ Χρῦσανθος ἀναπαράγει τὴν ἀκολουθούμενη πρακτικὴ ποὺ στηρίζεται καὶ σὲ θεωρητικὲς-δογματικὲς ἀναγωγὲς καὶ στὴν ἐν γένει ἱεραρχικὴ δομὴ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πλέγματος. Ὡστόσο, στὴν ἀνάλυσή του ὁ Χρῦσανθος ἀκολουθεῖ ἀντίστροφη πορεία ἀρχίζοντας ἀπὸ τοὺς πνευματικοὺς (ἐξομολογητὲς). Τοῦτο βέβαια ἐπειδὴ εἶναι πρόσωπο ποὺ γνωρίζει καλὰ τὴν ἄμεση ἐμπλοκὴ τοῦ ἐπιτιμίου στὴν καθημερινὴ ζωὴ τοῦ χριστιανοῦ· καὶ ἡ ἐμπλοκὴ αὐτὴ ἔχει πολὺ μεγαλύτερη συνάφεια μὲ τὸ πρῶτο ἐπίπεδο ὅπου πραγματοπεῖται ἡ ἐπαφὴ τοῦ χριστιανοῦ μὲ τὰ ἐκκλησιαστικὰ ὄργανα, δηλαδή τὸ ἐπίπεδο τῆς ἐξομολόγησης.

5. Δὲν εἶναι τυχαῖο τὸ γεγονός ὅτι ἕναν αἰῶνα περίπου ἀργότερα ὁ Νικόδημος Ἀγορείτης θὰ φθάσει στὴν ἴδια ἐρμηνεία μετὰ ἀπὸ λεπτομερῆ δογματικὴ καὶ γραμματολογικὴ ἀνάλυση τῶν ὄρων· βλ. Ἀγάπιος ἱερομόναχος-Νικόδημος μοναχός, *Πηδάλιον τῆς νοητῆς νηός...*, ἀνατ. ἀπὸ τῆ γ' ἔκδ., Θεσσαλονίκη 1987, σ. λθ'.

Κατά τὸν Χρῦσανθο, λοιπόν, ὁ ἐξομολογητὴς δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἀφοριζέι, ἐπειδὴ αὐτὸς ἔχει δικαίωμα μόνο σὲ πνευματικὴ καθοδήγηση. "Ὁμως αὐτὸς ὁ ἴδιος μπορεῖ νὰ προβεῖ καὶ σὲ ἀφορισμὸ ὅταν ἔχει «ἐξουσία δικαιοδοτικὴ καὶ νὰ εἶναι κριτὴς εἰς τὴν ἐκκλησίαν», τὴν ὁποία ἐξουσία πρέπει ἀπαραιτήτως νὰ ἔχει λάβει ἀπὸ τὶς ἀνώτερες ἐκκλησιαστικὲς ἀρχές (πατριάρχης-μητροπολίτη)". Ἐτσι σαφῶς περιορίζεται ἡ δυνατότητα ἐπιβολῆς τῆς ποινῆς ἀπὸ ἀπλοὺς ἱερεῖς καὶ ἐφημερίους καθὼς τοῦτο δὲν στηρίζεται σὲ κανένα γραπτὸ κανόνα τῆς Ἐκκλησίας ἐπειδὴ αὐτοὶ δὲν διαθέτουν κανένα παρόμοιο «προνόμιον δικαιοδοσίας»⁶. Πάντως ἐπειδὴ ὁ Χρῦσανθος δὲν θέλει νὰ ἀποδυναμώσῃ τελείως τὶς ἐπεμβάσεις τῶν μὴ ἐχόντων ἀρμοδιότητα ἱερωμένων ἀναφέρει σὲ ἄλλο σημεῖο τῆς σύνθεσής του ὅτι οἱ ἀφοριστικὲς ἀπειλὲς παρομοίου εἴδους μποροῦν νὰ ἐνεργήσουν ὡς κατάρες· ἔτσι ἡ δράση τῆς ἀπειλῆς περιορίζεται στὴν πρόσληψη ἐκ μέρους τοῦ ἀπειλουμένου τῆς κατάρας ὡς ἐννοίας ποὺ μπορεῖ νὰ τοῦ δημιουργήσει προβλήματα καὶ προσκόμματα στὴν ἰδιωτικὴ του ζωὴ ἀλλὰ καὶ στὴ μεταθανάτια ἀφοῦ μπορεῖ νὰ ἐπιφέρει τὴν ἀδιαλυσία τοῦ σώματος δηλαδὴ τὴν ἀπώλεια τῆς ψυχῆς.

Ὡστόσο ἐδῶ ὁ Χρῦσανθος, ἀκολουθώντας βέβαια τὴν πρακτικὴ ποὺ ἀπορρέει ἀπὸ τὸ ἱεραρχικὸ πλέγμα τῆς Ἐκκλησίας, δὲν ἀποκλείει τὴν «καθ' ἐπιτροπὴν» παροχὴ τῆς ἀφοριστικῆς δικαιοδοτικῆς ἐνεργείας, ἐνέργεια ἡ ὁποία, ἀναγνωρίζεи, ὅτι μπορεῖ νὰ στηρίζεται στὸ νόμο ἀλλὰ καὶ στὴ συνήθεια, ποὺ μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου ἀποκτᾶ τὴν ἰσχὺ νόμου. "Ὁμως ἐπιζητεῖ νὰ

6. Τὶς κατηγορίες τῶν ἱερωμένων ποὺ εἶχαν δικαίωμα νὰ ἐπιβάλλουν τὸ ἐπιτίμιο ἢ τὸ ἀπέκτισαν ἀπὸ τὴ μεταβίβαση ἀρμοδιοτήτων βλ. ἀναλυτικὰ στὸ Μιχαηλάρης, Ἀφορισμός, ὁ.π., σ. 82 κ.ἐξ.

προσδιορίσει απόλυτα τὰ πράγματα προκειμένου νὰ ἀποφευχθῶν παρερμηνεῖς καὶ ἐπομένως παράνομες, ἀδίκες ἢ καταχρηστικές πράξεις· τονίζει, λοιπόν, σαφέστατα ὅτι ὅσοι λαμβάνουν τὸ δικαίωμα αὐτὸ ἐπιτροπικῶς δὲν διαθέτουν αὐτόνομη ἐξουσία ἀλλὰ μεταχειρίζονται τὴν ἐξουσία ἐκείνου ποὺ ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ τοὺς καταστήσει ἐπιτρόπους, ἀκυρώνοντας ἔτσι τὸ δικαίωμα τῆς περαιτέρω ἐπιτροπείας, τῆς μεταβίβασης δηλαδή τῆς ἐνέργειας αὐτῆς ἀπὸ τὸν ἐπίτροπο σὲ νέο ἐπίτροπο. Ἐξάλλου, σύμφωνα μὲ τὴ λεπτὴ νομικὴ διατύπωση ποὺ ἐπιχειρεῖται στὸ σημεῖο αὐτό, ἡ προσβολὴ ἐναντίον μιᾶς ἀδίκης ἀφοριστικῆς ἀπόφασης σὲ ἀνώτερη ἀρχὴ (τὸ «ἐκκλητον») δὲν γίνεται κατὰ τὴν ἀκολουθία: ἐπίτροπος πρὸς αὐτὸν ποὺ τοῦ ἀνέθεσε τὴν ἐπιτροπεία ἀφοῦ δὲν ὑφίσταται πεδίο διαφορετικῆς ἱεραρχικῆς δομῆς, ἀλλὰ ἡ ἔφεση γίνεται καὶ ἀπὸ τοὺς δύο (ἐπίτροπο καὶ παρέχοντα τὴν ἐπιτροπεία) ὅταν ὑφίσταται λόγος ἀδίκης ἐπιβολῆς τῆς ποινῆς, πρὸς τὰ ἀνώτερα ὄργανα τῆς Ἐκκλησίας.

Συνεχίζοντας τὴν πορεία ἀνάλυσης τοῦ ἐπιτιμίου ὁ Χρῦσανθος μὲ τὴν ἴδια μέθοδο, δὲν ἀναφέρεται στὸ ἀναφαίρετο δικαίωμα ποὺ βεβαίως ἔχουν οἱ πατριάρχες νὰ ἐπιβάλλουν ἀφορισμοὺς ἀλλὰ στὸν χῶρο δικαιοδοσίας ποὺ τὸ δικαίωμα αὐτὸ μπορεῖ νὰ ἀσκηθεῖ. Ἔτσι περιορίζεται ὁ χῶρος ἐνέργειας τῶν μητροπολιτῶν ποὺ μποροῦν νὰ ἀφορίσουν μόνο μέσα στὰ ὅρια τῆς ἐπικρατείας τους ἐνῶ γιὰ τοὺς «μέγιστους» πατριάρχες, ὅπως τοὺς ἀναφέρει, ἐννοώντας προφανῶς τοὺς ἐπικεφαλῆς τῶν τεσσάρων πατριαρχείων τῆς Ἀνατολῆς, ποὺ μποροῦν νὰ ἀφορίσουν καὶ ἄλλους χριστιανούς ἐκτὸς τῶν ὁρίων τῆς ἐπικρατείας τους. Ὅμως καὶ ἐδῶ ὁ Χρῦσανθος εἰσάγει, θὰ λέγαμε, ὀρισμένα περιοριστικὰ μέτρα, τὰ ὁποῖα ἐκδηλώνονται μὲ τὴν ἀναγραφὴ τῆς λέξης ἴσως ποὺ θέτει ἐν ἀμφιβόλῳ τὴ γενίκευση τοῦ δικαίωμα-

τος αὐτοῦ τῶν πατριαρχῶν, ἀλλὰ καὶ τονίζοντας περαιτέρω ὅτι τὸ δικαίωμα αὐτὸ γιὰ νὰ τὸ ἀσκήσουν οἱ πατριάρχες πρέπει νὰ παρίστανται αὐτοπροσώπως στὸν χῶρο ποὺ διαπράχτηκε τὸ ἀδίκημα –ὅταν εἶναι ἐκτὸς τῆς ἀμέσου δικαιοδοσίας τους– ἀλλὰ δὲν μποροῦν νὰ γράφουν ἀπὸ τὶς ἔδρες τους καὶ νὰ ἀφορίζουν χριστιανοὺς ποὺ εἶναι ἐκτὸς τῶν ὁρίων τῆς ἐπικράτειάς τους⁷.

Ὁ Χρῦσανθος, λοιπόν, σαφῶς ὀρίζει τὰ ὅρια δικαιοδοσίας ἀκόμη καὶ τῶν πατριαρχῶν καὶ ἡ πολιτικὴ σημασία τῆς ἀνάλυσης στὸ σημεῖο αὐτὸ ἴσως νὰ εἶναι εὐρύτερη ἀπὸ ἐκείνη ποὺ ἡ πρώτη ἐπαφὴ μὲ τὸ κείμενο παρέχει, καθὼς ἀπὸ τὸν Χρῦσανθο δὲν ἐξαιρεῖται ἀπὸ τὴ διατυπούμενη περιοριστικὴ ἀναφορὰ οὔτε ἡ ἀβθεντία τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχη, τὴν ὁποία ἄλλωστε σὲ ἄλλο σημεῖο τῆς πραγματείας θὰ τὴν ἐννοήσει ἐν στενῇ συναφείᾳ μὲ τὶς ἀρμοδιότητες τῆς συνόδου τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου.

3. *Εἶδη ἀφορισμοῦ*

Ὁ Χρῦσανθος στὴν ἀνάλυση τοῦ ἐπιτιμίου δὲν διακρίνει βέβαια διάφορα σαφῶς προσδιορισμένα εἶδη τῆς ποινῆς ἀνάλογα μὲ τὴ χρήση τῆς· ὥστόσο μᾶς παρέχει τὴ δυνατότητα ἀξιολογώντας τὰ στοιχεῖα ποὺ προσκομίζει γιὰ τὴν περίπτωση αὐτή, νὰ ἐπιχειρήσουμε μιὰ εἰδολογικὴ προσέγγιση τοῦ ἐπιτιμίου τονίζοντας ὀρισμένα χαρακτηριστικὰ του τὰ ὁποῖα ἔτσι μποροῦν νὰ

7. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ Χρῦσανθος προσδιορίζει λεπτομερῶς τὴν ιδιότητα τῶν (ὑποταγμένων) ἢ ὁποῖα καθορίζεται ἀπὸ τὸν τόπο γέννησης, κατοικίας ἢ ἀμαρτήματος· τὸ τελευταῖο δὲν τὸ διευκρινίζει ἀλλὰ φαίνεται νὰ ἔχει σχέση μὲ τὴ φύση τοῦ ἀμαρτήματος, ἂν δηλαδὴ εἶναι ἀπλὸ ἀμάρτημα ἢ ἂν στρέφεται ἐναντίον τῆς ζωῆς ἄλλου χριστιανοῦ.

χαρακτηριστοῦν ὡς «εἶδη» τοῦ ἐπιτιμίου, ἀφοῦ κάθε ἀφοριστικὴ περίπτωση δημιουργεῖ τὴν ἐντύπωση μιᾶς ἰδιαίτερης χρήσης. Πρὶν ὅμως προχωρήσουμε σ' αὐτὴν τὴ θεωρητικὴ προσέγγιση πρέπει νὰ ἀναφέρουμε ἓνα βασικὸ ἐννοιολογικὸ στοιχεῖο ποῦ ὁ Χρῦσανθος εἰσάγει στὴν ἀνάλυσή του καὶ τὸ ὁποῖο προσδιορίζει κατὰ μεγάλο μέρος καὶ τὰ εἶδη τοῦ ἀφορισμοῦ τὰ ὁποῖα ἐπιχειρεῖ νὰ προσδιορίσει.

Πρόκειται γιὰ τὴν ἔννοια τῆς «κοινωνίας» ὑπὸ τὴν ἔννοια τῆς ἐπικοινωνίας, τοῦ συγχρωτισμοῦ, τῆς ἐπαφῆς τοῦ χριστιανοῦ μὲ τοὺς ἄλλους πιστοὺς καὶ μὲ ὅ,τι αὐτὴ προσδιορίζει (φιλικὴ σχέση, οἰκονομικὴ συναλλαγὴ κ.λπ.), τὴν ὁποία ἐπικοινωνία ἔρχεται νὰ θραύσει ὁ ἀφορισμὸς δημιουργώντας τὸ κλίμα τῆς ἀπομόνωσης καὶ τοῦ ἐρημητικοῦ διαχωρισμοῦ. Ἡ «κοινωνία» αὐτὴ λοιπὸν εἶναι τριῶν εἰδῶν, κατὰ τὸν Χρῦσανθο: ἐσωτερικὴ, ἐξωτερικὴ καὶ μέση. Ἡ πρώτη εἶναι ἡ ψυχικὴ διάθεση ποῦ ἐνώνει τὸν Χριστὸ μὲ τοὺς πιστοὺς καθὼς καὶ τοὺς πιστοὺς μεταξύ τους καὶ βασιζέται κυρίως στὴν ἀγάπη· ἡ δευτέρα εἶναι ἡ κοινὴ συμπεριφορὰ τῶν πιστῶν στὶς λειτουργίες καὶ στὶς λοιπὲς ἐκκλησιαστικὰς τελετὰς καθὼς καὶ ἡ ἐν γένει συναναστροφὴ ποῦ ἔχει σχέση μὲ τίς συζητήσεις καὶ τίς ἄλλες κοινωνικὰς δραστηριότητες· τέλος, ἡ τρίτη, τὴν ὁποία ἡ Α' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος τῆς Νίκαιας τὴν ἀποκαλεῖ «κοινωνία τῶν ἀγίων» ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸν συγκερασμὸ τῶν δύο ἄλλων καὶ ἔχει σχέση μὲ τίς βοήθειες ἐκ μέρους τῆς Ἐκκλησίας ὅπως πραγματώνονται μέσω τῶν κοινῶν προσευχῶν, τῶν μυστηρίων κ.τ.δ.

Ἡ ἀπαγορευτικὴ λοιπὸν ἐνέργεια τοῦ ἐπιτιμίου ὅπως ἐκδηλώνεται ἐν σχέσει πρὸς τὰ τρία εἶδη τῆς κατὰ Χρῦσανθο «κοινωνίας» συντελεῖ στὴ διαίρεση τοῦ ἀφορισμοῦ στὰ ἐξῆς εἶδη:

α) Παντελὴς ἀφορισμός: Ἡ προσωνομία «παντελὴς ἢ μέ-

γας» ἀνήκει βέβαια στή γραφίδα τοῦ Χρῦσανθου⁸ καί εἶναι αὐτός ποῦ χωρίζει τόν ἄνθρωπο ἀπό τή μέση καί τήν ἐξωτερική κοινωνία ἀφοῦ ὁ ἀφορισμένος δέν εἶναι ἐπιτρεπτό νά συμμετέχει σέ καμιά ἐκκλησιαστική πράξη ἐνῶ ἀποστερεῖται καί ἀπό τή δυνατότητα ἐπικοινωνίας μέ τοὺς ἄλλους χριστιανούς καί γενικά συντελεῖ ὥστε ὁ ἀφορισμένος νά μὴ θεωρεῖται ἐνεργό μέλος τοῦ χριστιανικοῦ συνόλου.

β) *Μικρὸς ἀφορισμός*: Κατὰ τὸν Χρῦσανθο τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς ἀφοριστικῆς ποινῆς ἀπαγορεύει ὅ,τι ἔχει σχέση μόνο μέ τὴν τρίτη κοινωνία· δηλαδή ὁ ἀφορισμένος δέν συμμετέχει στὰ μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας ἀλλὰ μπορεῖ νά ἐκκλησιασθεῖ, νά προσευχηθεῖ, νά συναναστρέφεται μέ τοὺς ἄλλους χριστιανούς κ.τ.ῶ.

γ) *Τὸ ἀνάθεμα*: Μολονότι ὁ Χρῦσανθος ἀναφέρει ρητὰ ὅτι δέν ἔχει σκοπὸ νά μιλήσει γιὰ τὸ ἀνάθεμα, ὡστόσο προκειμένου νά τονίσει τὴ διαφορὰ μεταξὺ τῶν ἀφοριστικῶν εἰδῶν ἀναφέρει καί αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς ποινῆς. Τὸ ἀνάθεμα λοιπὸν («τὸ ἄκρον τοῦ ἀφορισμοῦ») προορίζεται γιὰ θανάσιμα ἁμαρτήματα ποῦ δέν ἐπιδέχονται συγχώρεση· γι' αὐτὸ καί ξεχωρίζει τόν ἄνθρωπο ἀπὸ τὸ πρῶτο εἶδος τῆς κοινωνίας ἢ ὅποια προϋποθέτει τὴν ἀγάπη καί τὴν πνευματικὴ ἐπικοινωνία μεταξὺ χριστιανοῦ καί Χριστοῦ· καί βέβαια ἐδῶ σαφῶς ὑπονοεῖται ὅτι ὁ ἀναθεματισμένος παύει νά λογίζεται ὡς χριστιανός. Ἐξἄλλου, ἐπειδὴ ὑπάρχει ἡ ἀντίληψη –ἀντίληψη ἢ ὅποια παγιώθηκε κυρίως κατὰ τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας– ὅτι καί τὸ ἀνάθεμα μπορεῖ νά χαρακτηριστεῖ ὡς μέγας ἀφορισμός, ὁ Χρῦσανθος δέχεται αὐτὴ τὴ διαπίστωση,

8. Φυσικά ὁ Νοταρᾶς δέν αὐθαιρετεῖ, ἀλλὰ πιστὸς στή μέθοδό του ἀποδίδει τὸ ἐπίθετο «παντελής» στὸν Γρηγόριο Νύσσης (βλ. ἐδῶ σελ. 47), τὸν Ζωναρᾶ καί τὸν Βαλσαμῶνα.

ώστόσο τονίζει μία ουσιώδη διαφορά τοῦ ἀναθέματος ἀπὸ τὸν ἀφορισμὸ πὸν ἀνάγεται στὸ τελετουργικὸ ἐκφώνησης τοῦ ἀναθέματος στὸ ὅποιο συμμετέχουν δημόσια ὅσοι πιστοὶ θέλουν, ἐπιλαμβάνοντας τὴ λέξη ἀνάθεμα «διὰ πλεόν φόβον τῶν ἀμαρτωλῶν», πράγμα τὸ ὅποιο δὲν γίνεται κατὰ τὴν ἐκφώνηση τοῦ μεγάλου ἀφορισμοῦ⁹.

Προχωρώντας ὁ Χρῦσανθος μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ στὴ διαπραγμάτευση τοῦ θεματός του βρίσκεται στὴν ἀνάγκη νὰ ἐκθέσει τὴν ἀποψή του γιὰ ὅ,τι συμβαίνει τὴν ἐποχὴ αὐτὴ (τέλη 17ου αἰ.) στὸ χῶρο τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴ σύγχυση πὸν ἐπικρατεῖ σχετικὰ μὲ τὸ εἶδος τοῦ ἀφορισμοῦ πὸν συνήθως ἐκφωνεῖται. Τὸ πρόβλημα βεβαίως ἔχει ἀνακύψει ἀπὸ τὴν εὐρύτατη χρῆση τῆς ποινῆς ἀπὸ πατριάρχες, μητροπολίτες καὶ ἐπιτρόπους τοὺς πράγμα πὸν δὲν ἐπέτρεπε τὴν λεπτὴ ἐννοιολογικὴ προσέγγιση πὸν ἐπιχειρεῖ ἐδῶ ὁ Χρῦσανθος, ἀφοῦ τὰ πάντα μέσα σὲ ἓνα κλίμα φόβου πὸν δημιουργεῖται εἶναι μεγάλοι ἀφορισμοί. Ἔτσι ἀποφαίνεται ὅτι οἱ ἀφορισμοὶ πὸν πραγματοποιοῦνται στὸ κλίμα τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως εἶναι ὅλοι μεγάλοι, λέγονται ὅμως μικροὶ καὶ μεγάλοι (ἢ συνοδικοὶ) ὄχι τόσο λόγῳ τῆς διαφορᾶς τῶν ἀποτελεσμάτων πὸν ἐπιφέρουν ἀλλὰ λόγῳ τῆς διαφοροποίησης πὸν προέρχεται ἀπὸ τὸν τρόπο ἐπιβολῆς. Κατὰ τὸν Χρῦσανθο, λοιπόν, ὁ μεγάλος ἔχει καὶ ἓνα ἄλλο χαρακτηριστικό: ὁ ἀφορισμὸς ὑπογράφεται ἀπὸ τὴ σύνοδο καὶ περιέχει πολλὰ κατάρες καὶ ἀπειλὲς ἐνῶ ὁ μικρὸς ἀπὸ τὸν πατριάρχη ὡστόσο

9. Συντηρεῖται λοιπόν ἐδῶ μιὰ τυπικὴ διαφορά ἀνάμεσα στὸ ἀνάθεμα καὶ τὸν ἀφορισμὸ, διαφορά πὸν κατὰ τὰ χρόνια τουλάχιστον τῆς Τουρκοκρατίας εἶχε χαθεῖ ὥστε μεγάλος ἀφορισμὸς καὶ ἀνάθεμα νὰ εἶναι ταυτόσημες ἐννοίες ἐνῶ πρέπει νὰ εἶχαν διαφορετικὴ ἀφετηρία: γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ βλ. Μιχαηλάρης, Ἀφορισμός, ὁ. π., σ. 78 καὶ passim.

και αυτός, ο τελευταίος, ισοδυναμεί με τον μεγάλο αφού απομακρύνει τον χριστιανό από την Έκκλησία.

Η σύγχυση, λοιπόν, σκόπιμη ή εκ των πραγμάτων είναι βεβαιωμένη και αφού στο επίπεδο της πρακτικής δεν είναι δυνατόν να υπάρξει σαφής διάκριση μεταξύ των αφοριστικών ειδών και μάλιστα σε τέτοιο βαθμό που να παρέχει στον αφορισμένο την δυνατότητα να αξιολογεί κάθε φορά το είδος του αφορισμού που του είχε επιβληθεί και αναλόγως να πράττει. Άλλωστε σε ένα κλίμα έντονης θρησκευτικότητας και φόβου ο αφορισμένος στιγματίζεται από την επιβολή της ποινής είτε πρόκειται για μικρό είτε πρόκειται για μεγάλο αφορισμό¹⁰.

δ) Ομαδικός: Ένα άλλο είδος, τέλος, αφορισμού που επισημαίνει ο Χρύσανθος κατά την ανάλυσή του, έχει σχέση με τον αριθμό των ανθρώπων που κάθε φορά αφορίζονται ή απειλούνται με αφορισμό. Για την περίπτωση αυτή, αποφαίνεται ο Χρύσανθος, υπάρχει διχογνωμία καθώς υποστηρίζεται ότι η σύνοδος και οι πατριάρχες μπορούν να αφορίσουν και σύνολα πιστών. Δογματικά η πράξη αυτή στηρίζεται στο γεγονός ότι ο αφορισμός αυτού του είδους ενεργεί μόνον έναντι των ενόχων και δεν θίγει τους άθώους. Ωστόσο υποστηρίζεται και το αντίθετο ότι δηλαδή και ο εκκλησιαστικός προϊστάμενος έχει αυτό το δικαίωμα του ομαδικού αφορισμού υπό την έννοια ότι αφού μπορεί να αφορίσει μεμονωμένα άρχοντες, βασιλείς, ήγεμόνες κ.λπ. προκύπτει ή λογική

10. Να προσθέσουμε εδώ ότι ο Χρύσανθος αναφέρει και ένα άλλο είδος αφορισμού το οποίο ονομάζει «καινότερο», στηρίζοντας την έκδοχή αυτή σε μια έρμηνεια του Βαλαμώνα στον 79ο κανόνα της συνόδου στην Καρθαγένης, που όπως παρουσιάζεται αφορά τους επισκόπους οι οποίοι, όταν αφορίζονται, εμποδίζονται από την εκτέλεση των ιερατικών τους καθηκόντων αλλά όχι και από την επικοινωνία με τους άλλους χριστιανούς.

ἀκολουθία ὅτι μπορεῖ νὰ ἀφορίσει ὁμαδικὰ καὶ τοὺς ὑπηκόους τοὺς τῆς ἐκάστοτε ἐξουσίας¹¹.

Πάντως ἀπὸ τὴν ἀνάλυση τῆς περίπτωσης αὐτῆς ἐμφανίζεται καὶ πάλι ἔκδηλα ἡ σαφὴς σύγχυση ποὺ προκύπτει κάθε φορά, σύγχυση ποὺ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποτελέσει αἰτία προσφυγῆς ἐκ μέρους τοῦ ἀφορισμένου ἐναντίον τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ προϊσταμένου ποὺ τὸν ἀφόρισε καὶ πάντως σύγχυση ἢ ὅποια συντελεῖ στὴν καλλιέργεια ἑνὸς ἐκφοβιστικοῦ περιβάλλοντος ποὺ ἐπιδιώκεται μὲ τὴν ἐπιβολὴ τῆς ποινῆς. Πάντως τὸ ἐνδεχόμενο προσφυγῆς τοῦ ἀφορισμένου ὑπάρχει καὶ ἐκδηλώνεται ὄχι τόσο γιὰ λόγους δογματικούς ἢ κακῆς ἐφαρμογῆς τοῦ κατὰ περίπτωσιν ἐπιβληθέντος εἴδους, ἀλλὰ ὡσάκις ὁ πιστὸς θεωρεῖ ὅτι ὁ ἀφορισμὸς ποὺ τοῦ ἔχει ἐπιβληθεῖ εἶναι ἄδικος ἢ παράνομος.

Ἔτσι ὁ Χρῦσανθος εἰσάγει στὴν πραγματεία του τὴν ἔννοια τῆς ἀδικίας καὶ τῆς στηριζόμενης σ' αὐτὴν προσφυγῆς σὲ ἀνώτερη ἐκκλησιαστικὴ ἐξουσία προκειμένου νὰ ἀποκατασταθεῖ τὸ δίκαιο. Ἡ ἀδικία αὐτὴ ταυτίζεται ἀπὸ τὸν Χρῦσανθο μὲ τὴν κατάχρηση ἐπιβολῆς τῆς ποινῆς ποὺ γίνεται ἀπὸ τοὺς ἐκκλησιαστικούς προϊσταμένους· οἱ τελευταῖοι ἐνδίδουν σὲ πιέσεις καὶ ἐπιβάλλουν ἀφορισμοὺς γιὰ παραμικρὰ ἀδικήματα πράγμα τὸ ὁποῖο συνετέλεσε καὶ συντελεῖ, κατὰ τὸν Χρῦσανθο, στὴν ἀποδυνάμωση τῆς ποινῆς λόγω τῆς πολυχρησίας καὶ τῆς ἐξοικείωσης ποὺ ἐξαιτίας αὐτῆς συντελεῖται μεταξὺ τῶν χριστιανῶν, καὶ ἢ ὅποια ἔχει ὡς φυσικὸ ἐπακόλουθο τῆ μείωση τοῦ φόβου καὶ

11. Εἶναι γεγονός πάντως ὅτι ὁμαδικοὶ ἀφορισμοὶ καὶ ἀναθέματα ἔχουν πραγματοποιηθεῖ καὶ παλαιότερα ἀλλὰ καὶ στὰ νεότερα χρόνια, καθὼς ἔχουμε ἐπίσημες πράξεις ἄρσης ὁμαδικῶν ἀφορισμῶν· γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ βλ. Μιχαηλάρης, Ἀφορισμός, ὁ. π., σ. 148 κ. ἐξ.

κατὰ συνέπεια καὶ τῆς ἀναποτελεσματικότητος τοῦ ἐπιτιμίου.

Ἡ ἀδικία, ὥστόσο, ἐνδέχεται νὰ ὑπαισέρχεται καὶ νὰ προσδιορίζει πολλές φορές μία πράξη· ὅμως –καὶ αὐτὸ βασίζεται σὲ πολὺ παλαιότερες δογματικὲς ἐρμηνεῖες¹²– οἱ ἀφορισμένοι ἀδίκως, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ συμπεριφέρονται ὡς ἀθῶοι πρὶν ἀρθεῖ ἡ ποινὴ τους ἀλλὰ ὀφείλουν νὰ συμμορφώνονται πρὸς τὶς ἀπαγορευτικὲς διατάξεις ποὺ ὀρίζονται ἀπὸ τὴν ποινὴ καὶ νὰ συμπεριφέρονται ἀναλόγως, καθὼς ὑπάρχει ὁ κίνδυνος, μολονότι εἶναι ἀθῶοι ἢ τὸ ἀμάρτημά τους εἶναι ἀσήμαντο, μὲ τὴν ἀνυπακοή τους πρὸς τὶς ἐκκλησιαστικὲς ἐπιταγὰς καὶ τὴν παράβαση τῶν διατάξεων ποὺ προβλέπουν τὴν κανονικὴ ἄρση τοῦ ἀδίκου ἀφορισμοῦ, νὰ συντελοῦν στὴ δημιουργία ἀξιόποινης πράξης· ἔτσι κινδυνεύουν νὰ βρεθοῦν ὑπὸ τὰ δεσμὰ δικαίου ἀφορισμοῦ, ἐπειδὴ «πίπτουσιν εἰς τὸ ἐγκλημα τῆς ἀνυποταξίας καὶ ἀκολούθως τῆς ὑπερηφανείας καὶ τῆς καταφρονήσεως τοῦ προεστῶτος».

Μὲ τὴν πραγματεία του ὁ Χρῦσανθος, ὅπως ἔχουμε ἤδη ἀναφέρει, συνθέτει γιὰ πρώτη φορά ὅλα τὰ στοιχεῖα ποὺ ἔχει στὴν διάθεσή του καὶ ὅ,τι ἡ πρακτικὴ ἐφαρμογὴ τοῦ ἐπιτιμίου ἔχει ἀναδείξει, προκειμένου νὰ διευκολύνει τὴν περιγραφή καὶ κατανόηση τῆς ποινῆς ποὺ γνώρισε τόσο μεγάλη ἐπίδοση κατὰ τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας. Πέραν τούτων ὅμως ὁ Χρῦσανθος παρουσιάζει καὶ ὀρισμένες πρωτότυπες ἐρμηνεῖες προκειμένου νὰ φωτίσει ὀρισμένες δύσκαμπτες ἔννοιες, ὅπως λ.χ. εἶναι ἡ περίπτωση τῆς ἀδικίας ποὺ ἐνδέχεται νὰ ὑπαισέρχεται κατὰ τὴν ἐπιβολὴ τοῦ ἐπιτιμίου.

Εἶναι, λοιπόν, ἡ περίπτωση τοῦ ἀδίκου ἀφορισμοῦ μία ἀπὸ αὐτὲς ποὺ δίνουν τὴ δυνατότητα στὸ λόγιο ἀρχιμανδρῆτη νὰ πα-

12. Γιὰ ὅλα αὐτὰ βλ. Μιχαηλάρης, Ἀφορισμός, ὅ.π., σ. 129 κ.ἑξ.

ρουσιάζει όλα τα στοιχεία τῆς νομικῆς συγκρότησής του ἀναζητώντας τις λεπτές ἀποχρώσεις πού προσδιορίζουν μιὰ παράνομη πράξη καὶ κατὰ συνέπεια νὰ προσδιορίσει τὴν ἐγκυρότητα ἢ τὴν ἀκυρότητα τῆς ἐπιβολῆς τοῦ ἐπιτιμίου. Κατὰ τὴν ἀνάπτυξη λοιπὸν τῆς ἐπιχειρηματολογίας του παρατηρεῖ ὅτι ὑπάρχουν «λεπτὰ» ἀμαρτήματα (π.χ. ἡ βρώση τοῦ μήλου ἀπὸ τὴν Εὐα) ἀλλὰ ἐπειδὴ συνδέονται μὲ παράβαση θεϊκῆς ἐντολῆς καθίστανται «θανάσιμα ἀμαρτήματα» τὰ ὅποια, βέβαια, τιμωροῦνται μὲ ἀφορισμό: εἶναι αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς δικαιοσύνης πού ὀνομάζει ὁ Χρῦσανθος «κατ' ἀξίαν δικαιοσύνη», καὶ ἔτσι στὴν περίπτωσή πού αὐτὴ ἡ δικαιοσύνη ἐφαρμόζεται εἶναι καὶ ὀνομάζεται «δικαία κατ' ἀξίαν».

Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ αὐτὴν, συνεχίζει, ὑπάρχει καὶ ἡ «κατὰ τάξιν δικαιοσύνη» ἢ ὅποια ἔχει σχέση μὲ τὸ σύννομο ἢ ὄχι τρόπο ἀπονομῆς δικαιοσύνης καὶ ἡ ὅποια προσδιορίζεται ἀντίστοιχα σὲ δίκαιη «κατὰ τὴν τάξιν» καὶ ἄδικη «κατὰ τὴν τάξιν». Τὸ παράδειγμα πού καλεῖται νὰ καταδείξει τις διαφορὰς αὐτὲς μὲ σαφὴ τρόπο εἶναι ἐκεῖνο τοῦ Ὁρέστη ὁ ὁποῖος σκότωσε τὴ μητέρα του, Κλυταιμνήστρα, γιὰ τὰ ἐγκλήματα πού αὐτὴ εἶχε διαπράξει, πράξη πού εἶναι δίκαιη κατ' ἀξίαν παράλληλα, ὅμως, ἡ ἴδια πράξη εἶναι ἄδικη «κατὰ τὴν τάξιν» ἐπειδὴ στοιχειοθετεῖ τὸ ἐγκλημα τῆς μητροκτονίας καὶ κατὰ τὸ δίκαιο καὶ φυσικὰ κατὰ τὸν Χρῦσανθο ὁ φόνος τῶν γονιῶν ἀπὸ τὰ παιδιά συνιστᾷ τὴ βαρύτερη ἀπὸ τις ἐγκληματικές πράξεις.

Βάσει λοιπὸν τῶν ἀποχρώσεων αὐτῶν ὑπάρχει τὸ ἐνδεχόμενο νὰ ἀφοριστεῖ κάποιος γιὰ ἀμάρτημα πού ἐπισύρει τὴν ποινὴ τοῦ ἀφορισμοῦ, ἀπὸ ἱερωμένο πού δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἐπιβάλλει ἀφορισμό: καὶ ἀντίθετα, ἱερωμένος πού ἔχει τὸ δικαίωμα αὐτό, νὰ ἀφορίζει γιὰ ἀσήμαντες πράξεις ἢ ἐπὶ τῇ βάσει ψευδομαρτυριῶν. Ἀπὸ αὐτὲς τις ἐμπλοκὲς προκύπτει τὸ ἄδικο ἢ δίκαιο τῆς ἐπι-

βολής τοῦ ἐπιτιμίου καθὼς ἐνδέχεται νὰ ὑπάρξουν οἱ παρακάτω περιπτώσεις κατὰ τὴν ἐπιβολὴ τοῦ ἐπιτιμίου: ἀφορισμὸς δίκαιος κατ' ἀξίαν καὶ ἄδικος κατὰ τὴν τάξιν ἢ, δίκαιος κατὰ τὴν τάξιν καὶ ἄδικος κατ' ἀξίαν –ῆ, καὶ κατὰ τὰ δύο μέρη δίκαιος, ἦ καὶ κατὰ τὰ δύο μέρη ἄδικος.

Ἀπὸ αὐτὲς τὶς περιπτώσεις ὅμως ὁ ἄδικος ἀφορισμὸς στοιχειοθετεῖται ὅταν εἶναι ἄδικος «κατὰ τὴν τάξιν» καὶ τότε δὲν ἰσχύει σὲ καμιά περίπτωσι, ἐνῶ στὴν ἀντίθετη περίπτωσι τοῦ ἀδίκου κατ' ἀξίαν, ὅταν δηλαδὴ περιέχει σαφὴ ἀντινομία, ὅπως λ.χ. στὴν πρότασι: «ἂν δὲν κλέψεις θὰ σὲ ἀφορίσω». Τότε δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἰσχύσει ἀφορισμὸς· σὲ διαφορετικὴ περίπτωσι, ὅταν δηλαδὴ ὑπάρχει σαφὴς ἀδικία καὶ παράλληλα δὲν ὑφίσταται λογικὴ καὶ δογματικὴ ἀντινομία, ὁ ἀφορισμένος μπορεῖ νὰ προσφύγει σὲ ἀνώτερο ἐκκλησιαστικὸ κριτήριον¹³.

13. Εἶναι χαρακτηριστικὸ στὸ σημεῖο αὐτὸ ὅτι ὁ Χρῦσανθος ἐπιχειρεῖ νὰ προσδιορίσει τὴ φύσι τῶν μυστικῶν, προσπαθώντας νὰ δημιουργήσει τὴ θεωρητικὴ ἐκείνη ὑποδομὴ ποὺ θὰ προφυλάσσει τὸν χριστιανὸ ἀπὸ τοὺς ἐκβιασμοὺς γιὰ τὴν ἀπόσπασσι μυστικῶν. Προβαίνει λοιπὸν στὴν παρακάτω διάκρισι τοῦ μυστικοῦ ποὺ κατ' αὐτὸν εἶναι: α) κοινὸ μυστικὸ ἢ πολιτικὸ ὅταν τὸ κατέχουμε ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως καὶ δὲν μᾶς τὸ ἔχει ἀνακοινώσει κάποιος ἄλλος β) φυσικὸ μυστικὸ, τὸ ὁποῖο μᾶς ἐμπιστεύεται κάποιος ἄλλος καὶ γ) μυστικὸ τῆς μετανοίας, ποὺ ἐμπιστευόμαστε στὸν πνευματικὸ κατὰ τὴν ἐξομολόγησι καὶ αὐτὸς εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ διατηρεῖ ἀπόρητο.

Σύμφωνα μὲ τὴ διαίρεσι αὐτὴ ὁ ἀφορισμὸς μπορεῖ νὰ προσβάλλει τὸ πρῶτο εἶδος μυστικοῦ καὶ νὰ ὑποχρεώσει τὸν χριστιανὸ νὰ τὸ ὁμολογήσει, ὑπὸ τὴν προϋπόθεσι βεβαίως ὅτι ἔτσι ἐξυπηρετεῖται τὸ «κοινὸν καλόν». Γιὰ τὸ δεῦτερο εἶδος ἀφορισμοῦ, κατ' ἀρχὴν ὁ Χρῦσανθος πρεσβεύει ὅτι δὲν ἐπιτρέπεται νὰ κοινοποιηθεῖ διὰ τοῦ ἀφορισμοῦ· ὥστόσο εἰσάγει στὸ σημεῖο αὐτὸ μιὰ ἐξαιρεσι κατὰ τὴν ὁποία ἐπιβάλλεται ἡ ἀποκάλυψι τοῦ μυστικοῦ αὐτοῦ καὶ αὐτοβούλως ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, καὶ μέσω τοῦ ἀφορισμοῦ ὅταν κιν-

“Όπως όμολογεί και ό ίδιος ό Χρύσανθος με αύτήν τήν ανά-
 λυση προσπαθεί νά συμβιβάσει τήν άντινομία πού ύπάρχει ανά-
 μεσα σ’ αύτούς πού ύποστηρίζουν ότι ό πιστός πρέπει νά τηρεί
 και τούς άδικους άφορισμούς και σ’ εκείνους πού ύποστηρίζουν
 ότι ό ίερωμένος πού επιβάλλει άδικο άφορισμό ύφίσταται ό ίδιος
 τις συνέπειες τής πράξης του και πέφτει στα δεσμά τού λεγόμε-
 νου αύτοαφορισμού¹⁴.”

Άντινομίες, λοιπόν, περιπτώσεις και άποχρώσεις συγκροτούν
 ένα πλέγμα κανονιστικών διατάξεων πού ό Χρύσανθος επιχειρεί
 νά καταστρώσει στο χαρτί και νά συγκροτήσει έτσι ένα έγχειρί-
 διο ρυθμιστικής επιβολής τού άφορισμού. Βέβαια ό τρόπος πού
 καταστρώνονται οί διάφορες περιπτώσεις και οί δυσδιάκριτες
 διαφοροποιήσεις πού τις συνοδεύουν συντελούν ώστε ή πραγμα-
 τεία τού Χρύσανθου νά άποτελει τήν καλύτερη μαρτυρία για τόν

δυνεύουν πολλοί άνθρωποι («όταν εισφέρει όλεθρον εις τόν κοινόν»). Είμαι βέ-
 βαια σαφές ότι έτσι ό Χρύσανθος προσπαθεί νά νομιμοποιήσει όρισμένες
 πράξεις τής πολιτικής εξουσίας πού έχει κάθε δικαίωμα νά καταπιέζει τούς
 ανθρώπους και μέσω τού άφορισμού, όταν θεωρεί ότι κινδυνεύουν ζωτικά
 συμφέροντά της. Τό ίδιο ισχύει και στην περίπτωση πού εξαιτίας τής από-
 κρυψης μυστικού τού είδους αύτου ύπάρχει τό ένδεχόμενο νά προκληθεί βλά-
 βη στο κοινό· σέ κάθε άλλη περίπτωση δέν πρέπει νά ανακοινώνεται, και
 μάάλιστα όταν ό εκκλησιαστικός προϊστάμενος είναι γνωστό ότι είναι «φιλο-
 τάραχος» και επιζητεί διαμάχες και έριδες.

Τέλος, τό μυστικό τής εξομολόγησης δέν ανακοινώνεται ποτέ και σέ κα-
 μιά περίπτωση άκόμη και όταν κινδυνεύει τό κοινωνικό σύνολο εκτός και άν
 τό επιτρέψει ό εξομολογούμενος· ό άφορισμός, λοιπόν, πού επιβάλλεται σέ
 τέτοια περίπτωση είναι άκυρος και ό πνευματικός πού κοινοποιεί μυστικό
 αύτου τού είδους είναι ό ίδιος άφορισμένος και καθηρημένος.

14. Τήν περίπτωση αύτή στίς λεπτομέρειές της βλ. Μιχαηλάρης, Άφο-
 ρισμός, ό.π., σ. 189 κ.έξ.

άσαφή τρόπο επιβολής του έπιτιμίου και κυρίως για τή δυσκολία προσδιορισμού έκ μέρους τών πιστών τής διάταξης στην όποία έμπίπτει τó άμάρτημά τους και τó είδος λοιπόν τής ποινής που τούς άντιστοιχεί. Έτσι φαίνεται νά διαμορφώνεται ένα μονοσήμαντο είδος άφορισμού έκείνο του λεγομένου μεγάλου άφορισμού, με τήν πυκνή διάταξη άρών και άποτρόπαιων άπειλών που κλιμακώνονται με τήν πάροδο του χρόνου για νά φθάσουν στο άποκορύφωμά τους τόν 18ο και 19ο αϊ. Άλλωστε ή έννοια αύτή είναι άκριβώς ό,τι θα μπορούσε νά έξυπηρετήσει με τόν καλύτερο τρόπο τήν προληπτική και κατασταλτική δράση του έπιτιμίου, όπως επιθυμούσαν οί έκκλησιαστικές άρχές.

4. Τά άποτελέσματα του άφορισμού

Η δράση του έπιτιμίου και ή άποτελεσματικότητά του προφανώς είναι παράγοντες που έξαρτώνται άποφασιστικά άπό τήν άποδέσμευση του φόβου¹⁵. φόβος βέβαια που προέρχεται άπό τις άναμενόμενες έπιπτώσεις τής ποινής, δηλαδή άπό τά άποτελέσματα που έπιφέρει τόσο στο πρακτικό επίπεδο τής καθημερινής ζωής του χριστιανού όσο και στην κύρια προσδοκία του που είναι βέβαια ή σωτηρία τής ψυχής του.

Είδαμε ότι στην άνάλυσή του ó Χρύσανθος αύτό που τονίζει ως άποτέλεσμα του έπιτιμίου είναι κυρίως ή άπομόνωση του χριστιανού, ή στέρηση τών ύπηρεσιών τής Έκκλησίας αλλά και ή έλλειψη έπικοινωνίας με τούς άλλους χριστιανούς. Στην άνάλυσή

15. Για τó θέμα αύτό βλ. τó συλλογικό δημοσίευμα *Οί Συλλογικοί φόβοι στην Ιστορία*, Άθήνα, Ε.Ι.Ε. 2000.

του αὐτῆ ὁ Χρῦσανθος θὰ βρεῖ τὴν εὐκαιρία νὰ ἐπανέλθει ἀρκετὲς φορές τονίζοντας ἔντονα τὴν ποιότητα τῶν στερητικῶν ἀποτελεσμάτων ποὺ συνεπάγεται ἡ ἔλλειψη ἐπαφῆς τοῦ χριστιανοῦ μὲ τὸ κοινωνικὸ σύνολο, πράγματα, ἄλλωστε, ποὺ ἀναφέρονται ὡς ἀπειλὲς στὸ ἀκροτελεύτιο τμῆμα τῶν ἀφοριστικῶν κειμένων καὶ καλύπτουν εὐρύτατη περιοχὴ τῶν ἀνθρωπίνων δραστηριοτήτων¹⁶. Στὴν ἰδεολογικὴ τοποθέτηση τοῦ Χρῦσανθου ὅλες αὐτὲς οἱ ἀποτρόπαιες ἀπειλές, ἐκτιμῶ, ὅτι ἀποτελοῦν ἀπαξιωτικὸ στοιχεῖο τῆς ποινῆς καὶ ἔνδεχομένως πολλές φορές δημιουργοῦν ἕνα τέτοιο πλέγμα ἀπαγορεύσεων ποὺ πρακτικὰ εἶναι ἀδύνατον νὰ ἰσχύσουν ἀφοῦ θὰ ὀδηγήσουν σὲ πλήρη ἐκμηδένιση τοῦ ἀτόμου.

Ὁ Χρῦσανθος περιορίζεται, λοιπόν, ἀρχικὰ στὴν ἀπλὴ ἀναφορά τῆς ἀπομόνωσης καὶ τοῦ «ξεχωρισμοῦ», ἔννοιες τὶς ὁποῖες εἶδαμε ἀναλύοντας τοὺς ὀρισμοὺς τοῦ ἀφορισμοῦ¹⁷, τὰ διάφορα «εἶδη» ἀφορισμοῦ καὶ ἐπικοινωνίας («κοινωνίας») ποὺ προσδιορίζουν τὴ σχέση τοῦ πιστοῦ μὲ τὴν Ἐκκλησία καὶ μὲ τοὺς ἄλλους χριστιανούς. Αὐτὰ τὰ στοιχεῖα ὥστόσο κρίνει ὅτι εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ τὰ προσδιορίσει ἀναλυτικότερα σὲ ἄλλο σημεῖο τῆς πραγματείας του, ὅταν θὰ ἀρχίσει τὴν οὐσιαστικὴ περιγραφή τῶν ἀποτελεσμάτων, δημιουργώντας ταυτόχρονα καὶ ἕνα δίκτυο ἐξαιρέσεων ὅμως ἄς παρακολουθήσουμε τὴ σκέψη του.

Στὴν ὀπτικὴ τοῦ Χρῦσανθου τὰ ἀποτελέσματα τοῦ ἐπιτιμίου διακρίνονται ἀπὸ τὴν κατάσταση τῶν ἀφορισμένων χριστιανῶν,

16. Γιὰ ὅλα αὐτὰ βλ. ἀναλυτικὴ περιγραφή στὸ Μιχαηλάκης, Ἄφορισμός, ὁ.π., passim.

17. Βλ. ἐδῶ στίς προηγούμενες σελίδες, ὅπου ἡ ἀνάλυση τῆς «κοινωνίας» στὰ διάφορα εἶδη καὶ ποῦ εἶδος δοκιμάζεται κάθε φορά ἀπὸ τὴν ἐπιβολὴ τοῦ ἐπιτιμίου. Ἐκεῖ βέβαια καὶ τὰ διάφορα εἶδη τοῦ ἀφορισμοῦ.

δηλαδή αν πρόκειται για ζωντανούς ή νεκρούς άφορισμένους.

Για τους πρώτους «προορίζονται» βέβαια αυτά που προκύπτουν από τη στέρηση έπικοινωνίας με την Έκκλησία και τους άλλους χριστιανούς. Η στέρηση έπικοινωνίας με το περιβάλλον τής Έκκλησίας δημιουργεί με τη σειρά της δύο ειδών στερήσεις, που όρίζονται αντίστοιχα από τη γραφίδα του Χρύσανθου ως: α) «στέρησις τῶν βοηθειῶν τῆς Έκκλησίας», κατά την οποία στερεΐται ὁ άφορισμένος από τὸ πνευματικὸ μέρος τῶν ἐκκλησιαστικῶν βοηθειῶν, ὅπως λ.χ. εἶναι οἱ προσευχῆς που ἐκτελοῦνται δημόσια, καὶ β) ὡς «παραίτησις τῆς μετοχῆς τῶν μυστηρίων», ἀπαγόρευση δηλαδή τῆς συμμετοχῆς σὲ ὅλα τὰ μυστήρια τῆς Έκκλησίας με ὅ,τι αὐτὴ ἡ ἀπαγόρευση συνεπάγεται γιὰ τὸν ἄνθρωπο, ἀφοῦ σαφέστατα, ὅπως εἶναι εὐνόητο, ὀδηγεῖ σὲ ρήξη σχέσεων με τὸ κοινωνικὸ σύνολο.

Ὡστόσο ὁ Χρύσανθος ἀκολουθώντας πάντα τὴν ἴδια λογικὴ τῆς διεισδυτικῆς ἀνάλυσης τῶν πραγμάτων, προκειμένου νὰ ὀριοθετήσῃ τὰ ὅρια τῆς ἐπιβολῆς ἀλλὰ καὶ νὰ ἐντοπίσῃ τις ἐξαιρέσεις που λειτουργοῦν ὑπὲρ τοῦ χριστιανοῦ, εἰσάγει, τώρα, τὴ διάκριση τῶν διαφόρων βαθμῶν τῆς ἄγνοιας, ἡ ὁποία κατὰ τὴ λειτουργία τοῦ τριμεροῦς σχήματος που ἐπιλέγει συχνὰ ὁ λόγιος ἀρχιμανδρίτης εἶναι τριῶν ειδῶν: «ἀνεκτὴ (ἢ δόκιμος), παχεῖα καὶ ἀθεράπευτος». Τὰ εἶδη αὐτὰ προσδιορίζονται ἀντίστοιχα ἀπὸ τὸ βαθμὸ γνώσης τῶν πραγμάτων ἐκ μέρους τῶν χριστιανῶν ἀφοῦ στὴν πρώτη περίπτωση τὸ ἄτομο δὲν ξέρει κάτι τὸ ὁποῖο, ὅμως, δὲν εἶναι ὑποχρεωμένο νὰ τὸ ξέρει· στὴ δεύτερη, ἀντίθετα, δὲν κατέχει ἕνα πράγμα τὸ ὁποῖο ὅμως εἶναι ὑποχρεωμένο νὰ γνωρίζῃ, ἐνῶ στὴν τρίτη περίπτωση συγκαταλέγεται ἡ ἄγνοια που προέρχεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι τὸ ἄτομο δὲν ἔχει ὑποχρέωση νὰ γνωρίζῃ κάτι τὸ ὁποῖο ὅμως εἶναι ἐνδεχόμενο ἐκ τῶν πραγμάτων καὶ νὰ μὴ μπορεῖ νὰ τὸ γνωρίζῃ, ὅπως εἶναι λ.χ. ἡ περίπτωση

τοῦ ἀγράμματος χριστιανοῦ ποὺ ἀγνοεῖ τὰ σχετικὰ μὲ τὴν οὐσία τοῦ θείου κ.τ.δ.

Κατὰ τὴν ἀνάλυση αὐτῆ λοιπὸν «συγγνωστὰ» δηλαδή ἀνεκτὰ εἶδη ἄγνοιας ποὺ λαμβάνονται ὑπόψη κατὰ τὴν ἐπιβολὴ τοῦ ἀφορισμοῦ ὡς ἐλαφρυντικὰ στοιχεῖα ὑπὲρ τοῦ χριστιανοῦ εἶναι τὸ πρῶτο καὶ τὸ τρίτο, ἐνῶ δὲν ὑπάρχει καμιᾶς μορφῆς δικαιολογία γιὰ τὸ δεύτερο εἶδος: εἶναι ἡ περίπτωσις τὴν ὁποία ἐξατομικεῖται μὲ τὸ παράδειγμα τοῦ ἐξομολογητῆ ποὺ δὲν γνωρίζει ποιά ἀμαρτήματα συγχωροῦνται καὶ ποιά εἶναι θανάσιμα¹⁸.

Συνεχίζοντας τὴν ἀπαρίθμηση καὶ ἀνάλυση τῶν στερητικῶν ἀποτελεσμάτων γιὰ τοὺς ζωντανούς ἀφορισμένους ἀναφέρει ὅτι ὁ ἀφορισμένος ἱερέας δὲν μπορεῖ νὰ ἐκτελέσει τὰ μυστήρια, ἐκτὸς ἂν ὁ χριστιανὸς πρὸς τὸν ὁποῖο ἀπευθύνονται βρίσκεται σὲ ἔσχατη ἀνάγκη θανάτου· ὅτι ὁ ἀφορισμένος χριστιανὸς ἀποκόπτεται ἀπὸ κάθε δημόσια ἀκολουθία (λιτανεῖες, λειτουργεῖες κ.τ.δ.)· ὅτι δὲν πρέπει νὰ θάπτεται κατὰ τὸν χριστιανικὸ τρόπο (σὲ περίπτωσι ἀνυπακοῆς ἀφορίζεται καὶ ὁ ἱερωμένος)· ὅτι στερεῖ τὸν ἀφορισμένο κληρικὸ ἀπὸ κάθε ἐκκλησιαστικὸ εἰσόδημα (ἀφορίζεται καὶ ὅποιος παρέχει εἰσφορὰς σὲ ἀφορισμένους ἱερεῖς) ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν συμμετοχὴ σὲ κάθε εἶδους οἰκονομικὴ πράξι τῆς

18. Ἡ ἀνάλυση τῶν εἰδῶν τῆς ἄγνοιας ἀπὸ τὸν Χρῦσανθο καταλήγει στὸ συμπέρασμα ὅτι ἂν ἓνας χριστιανὸς προφασισθεῖ τὴν «ἀθεράπευτον» ἄγνοια, ὅτι δηλαδή δὲν ξέρεי ὅτι εἶναι ἀφορισμένος οὔτε ὅτι εἶχε ὑποχρέωσι νὰ τὸ ξέρεи γιὰ ποικίλους λόγους, μπορεῖ νὰ συμμετέχει στὰ μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας. Εἶναι βέβαιο ὅτι ἐδῶ ὑπονοεῖ ὁ Χρῦσανθος τὴν περίπτωσι τῆς γνώσεως τῶν κανόνων ἐκείνων τῆς Ἐκκλησίας, ἢ παράβασι τῶν ὁποίων ἐπιφέρει αὐτομάτως ἀφορισμὸ ἀφοῦ σὲ κάθε ἄλλῃ περίπτωσι, ἐκτὸς ἴσως ἐκείνης ποὺ ὁ ἀφορισμὸς ἐπιβάλλεται τῇ ἀπουσίᾳ τοῦ ἐνόχου, ἢ ἐπιβολῇ τοῦ ἐπιτιμίου ταυτίζεται μὲ τὴν κοινοποίησίν του.

Ἐκκλησίας (στὴν περίπτωση βέβαια πὺ μετανοήσῃ ἀναλαμβάνει τὰ παλαιὰ του προνόμια· ὥστόσο δὲν τοῦ ἐπιστρέφονται ὅσα στερήθηκε κατὰ τὴ διάρκειά του ἀφορισμοῦ του). Ὁ ἀφορισμένος ἐξἄλλου ὑπόκειται στὴ «στέρησιν τῆς ἐν ἀγορᾷ κοινωνίας» πὺ ἐξειδικεύεται σὲ στέρηση σύναψης ἐμπορικῶν πράξεων καὶ ἀδυναμία κατάθεσης ἀγωγῆς στὰ δικαστήρια· ὁμοίως καὶ οἱ μὴ ἀφορισμένοι δὲν μποροῦν νὰ ἔχουν σχέση μὲ τις ἀγωγές τῶν ἀφορισμένων¹⁹. Τέλος, κλείνει τὸ μέρος αὐτό, προσδιορίζοντας καὶ τις ἀπαγορεύσεις πὺ ἐπιβάλλει ἡ λεγόμενη «στέρησις τῆς πολιτικῆς κοινωνίας» ἡ ὁποία ἔχει σχέση μὲ τὴ συμπεριφορὰ τῶν χριστιανῶν ἔναντι τῶν ἀφορισμένων: οἱ πιστοὶ δὲν πρέπει νὰ συνομιλοῦν μὲ τοὺς ἀφορισμένους, νὰ τοὺς γράφουν, νὰ τοὺς στέλνουν δῶρα, νὰ συντρώγουν, νὰ ἐμπορεύονται, νὰ κάνουν παρῆρα, ἀκόμη καὶ νὰ τοὺς χαιρετοῦν. Πάντως, ἡ παράβαση ὅλων αὐτῶν δὲν συνιστᾶ γιὰ τὸν Χρῦσανθο θανάσιμο ἀμάρτημα—ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κοινὴ παρουσία στίς δημόσιες προσευχές— ἐνῶ πάντοτε πρέπει νὰ ἐξετάζεται ἡ διάθεσις τοῦ ἀφορισμένου, δηλαδή ἂν σκόπιμα ἐπιζητεῖ μὲ τὴν ἀνυπακοή σὲ αὐτὰ ὅλα νὰ δείξει ὅτι περιφρονεῖ τις ἀποφάσεις τῆς Ἐκκλησίας.

19. Καὶ πάλι ὁ Χρῦσανθος ἐπιβεβαιώνοντας τὴν ἀναλυτικὴ προσέγγισις ἀλλὰ καὶ τὴν νομικὴ του εὐχέρεια προβαίνει σὲ προσδιορισμὸ τῶν προσώπων πὺ ἐμπλέκονται στίς δικαστικὲς ὑποθέσεις, καὶ τῶν ἀρμοδιοτήτων τους. Τρία, λοιπόν, εἶναι τὰ κύρια πρόσωπα μιᾶς «κρίσεως»: ὁ κριτής, ὁ ἐνάγων καὶ ὁ ἐναγόμενος, ἐνῶ τὰ ἐποουσιώδη εἶναι οἱ μάρτυρες, οἱ γραμματεῖς, ὁ συνήγορος, ὁ ἐπίτροπος, οἱ κηδεμόνες κ.τ.δ. Κατὰ τὴ διαίρεσις αὐτὴ ὁ ἀφορισμένος δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι κριτής, γραμματέας, ἐπίτροπος, μάρτυρας, κηδεμόνας. Ὡστόσο, καταλήγει, ὅτι εἶναι ἐρευνητέο ἂν ἰσχύουν οἱ ἀποφάσεις ἀφορισμένου δικαστῆ, ἢ ἂν ἰσχύουν οἱ καταθέσεις κ.λπ. τῶν ἀφορισμένων παραγόντων μιᾶς δίκης.

Ὁ Χρῦσανθος καθὼς ἀντιλαμβάνεται τὴ σημασία ὄλων αὐτῶν τῶν πρακτικῶν ἀπαγορεύσεων ποὺ θέτουν σοβαρὰ ἐμπόδια στὶς δραστηριότητες τοῦ χριστιανοῦ, ποὺ ἔχουν ἄμεση σχέση μὲ τὴν κοινωνικὴ του ζωὴ ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἐπιβίωσή του, προσπαθεῖ νὰ ὀργανώσει ἓνα πλέγμα ἐξαιρέσεων ποὺ θὰ ἐπιτρέψουν στὸν ἀφορισμένο νὰ μὴν ἀπομονωθεῖ τελειῶς ἀπὸ τὴν κοινότητα τῶν χριστιανῶν. Ἔτσι, μπορεῖ ὁ ἀφορισμένος νὰ μὴν ἐπικοινωνεῖ μὲ τὸ περιβάλλον τῶν συνανθρώπων του ὅμως αὐτὸ μποροῦν νὰ τὸ κάνουν τὰ κοντινά του πρόσωπα (παιδιά, ὑπηρέτες, κ.λπ.) ἐνῶ ἐξαιροῦνται ἀκόμα καὶ οἱ ἀφορισμένοι ποὺ ὑπηρετοῦν κοντὰ σὲ ἡγεμόνες ἢ ἄλλα πρόσωπα τῆς ἐξουσίας. Μπορεῖ νὰ ἀπαγορεύει τὴ συμμετοχὴ του στὰ μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας ἀλλὰ ὁ ἀφορισμὸς δὲν χωρίζει τὰ ἀνδρόγυνα σὲ καμιὰ περίπτωσι καὶ ἐπιτρέπει τὴ συγκατοίκηση. Ἡ ἐπικοινωνία ποὺ προσπορίζει πνευματικὸ ὄφελος στὸν ἀφορισμένο θραύει τὸ κέλυφος τῆς ὀλοκληρωτικῆς ἀπομόνωσης καὶ δημιουργεῖ θύλακες ἐπικοινωνίας· τέλος ἢ ἀνάγκη ἐξαιρεῖ τὸν χριστιανὸ ἀπὸ κάθε ἐνοχὴ παράβασις τῶν ἀφοριστικῶν διατάξεων.

Ἡ δημιουργία ἐνὸς ἀσφυκτικοῦ πεδίου ἀπομόνωσης ποὺ θὰ συντελέσει ὥστε ὁ χριστιανὸς νὰ μὴν παρανομεῖ ἀλλὰ καὶ ὅταν παρανομεῖ νὰ προβαίνει σὲ ἐπανόρθωσι τῆς ἀδικίας πρέπει νὰ εἶναι τὸ ἐπιδιωκόμενον τελικὸ ἀποτέλεσμα τοῦ ἀφορισμοῦ καὶ ἡ ἄμεση ἐπιδίωξι ὅσων τὸν ἐπιβάλλουν. Ὡστόσο ἡ ἀπομόνωσι αὐτὴ, ὅταν καταστεῖ κλοιός, δηλαδὴ κατάστασι ποὺ δὲν ἐπιτρέπει καμιὰ διέξοδο ὑποχώρησι καὶ διαφυγῆς εἶναι βέβαιον ὅτι θὰ ἐπιφέρει τὰ ἀντίθετα ἀποτελέσματα ποὺ κατὰ τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας²⁰ συχνὰ παρουσιάστηκαν καὶ εἶχαν τὴ μορφή τῆς

20. Τὰ σχετικὰ βλ. στὸ Μιχαηλάκης, Ἐφορισμός, ὁ.π., σ. 317 κ.εξ.

πλήρους απομάκρυνσης τῶν ἀφορισθέντων ἀπὸ τὴν ὀρθόδοξη Ἐκκλησία ἢ τὴν πλήρη περιφρόνηση τῆς Ἐκκλησίας. Οἱ ἀπαγορεύσεις ποὺ μέσω τῶν ἀφοριστικῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐγγράφων ἐκπορεύονται καὶ μετουσιώνονται σὲ σοβαρὲς ἀπειλὲς ποὺ ἀγγίζου ἀκόμα καὶ τὴ ζωὴ τοῦ ἀφορισμένου ἢ τοῦ ἀπειλουμένου μὲ ἀφορισμὸ ἀσφαλῶς συντελοῦν στὴν κάμψη τῶν δύστροπων, τῶν κακότροπων, τῶν ἀμαρτωλῶν.

Ὡστόσο φαίνεται, καὶ ἡ ἀνάλυση τοῦ Χρύσανθου μᾶς τὸ δείχνει μὲ τὸν πλέον ἐκδηλο τρόπο, ὅτι ὑπάρχει σαφὲς πρόθεση ἀνοχῆς καὶ κατανόησης τῆς ἀνθρώπινης ιδιοσυστασίας ἀλλὰ καὶ τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητας. Οἱ ἐξαιρέσεις εἶναι πολλές, καίριες καὶ τὸ σπουδαιότερο, οἱ περισσότερες δὲν μποροῦν νὰ ἀναχθοῦν σὲ ἀντίστοιχη δογματικὴ ἢ κανονιστικὴ γνώματευση ἢ ἐρμηνεία. Κατὰ συνέπεια εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἐμπειρίας ποὺ προέκυψε ἀπὸ τὴ συχὴν χρῆση τοῦ ἐπιτιμίου καὶ ἐνὸς ἀνθρώπου, ὅπως ὁ Χρύσανθος ποὺ ἐπιζητοῦσε νὰ κινηθεῖ στὸ ἐπίπεδο τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας μὲ τις συνακόλουθες ἐνέργειες καὶ παρενέργειες· καὶ βεβαίως ἐντάσσεται στὸ δογματικὸ μέρος μιᾶς θρησκείας ποὺ βασιζόνταν στὴ μετάνοια καὶ στὴ συγχώρηση τῶν παρεκτροπομένων. Τὸ παράδειγμα τῆς ἀφοριστικῆς πραγματείας τοῦ Χρύσανθου ἴσως ἀποτελεῖ τὴν καλύτερη περίπτωση ἀνάγλυφης ἐξεικόνισης τῆς τριπλῆς αὐτῆς συνύπαρξης.

Σὲ ἄλλο σημεῖο τῆς πραγματείας του ὁ Χρύσανθος ὅταν νοθεῖ γιὰ τὴ συνετὴ χρῆση τοῦ ἐπιτιμίου μνημονεῖ γιὰ πρώτη φορὰ τὸ πλέον φοβερὸ καὶ ἀποτρόπαιο ἀποτέλεσμα ποὺ ὑφίσταται ὁ ἀφορισμένος, ὁ ὁποῖος, ὅταν τοῦ ἐπιβάλλεται τὸ ἐπιτίμιο, «παραδίδεται εἰς χεῖρας τοῦ σατανᾶ νὰ τὸν ἐξουσιάζῃ». Μετὰ ἀπὸ τὴ μνεία αὐτὴ θὰ ἀκολουθήσει ἰδιαίτερα ἀναλυτικὴ παρου-

σίαση τοῦ θέματος τῶν τυμπανιαίων, ἐπειδὴ ἡ κατάστασις αὐτὴ συγκεντρώνει ὅ,τι μπορεῖ νὰ χαρακτηριστεῖ ὡς θαυματουργικὴ ἐπέμβασις τοῦ θεοῦ καὶ κατ' ἐπέκτασιν νὰ ἀναχθεῖ σὲ ἀκαταμάχτη δογματικὸ ὄπλο στὴν ἀδιάλειπτη ἀντίθεσις μὲ τὴν Καθολικὴ ἐκκλησίαν.

Ὅμως ἄς δοῦμε τὰ πράγματα ἀπὸ τὴν σκοπιὰ τοῦ Χρύσανθου. Πολλά, λοιπόν, σημαντικὰ καὶ ἀσήμαντα ἐπακόλουθα, στερήσεις καὶ δυσκολίες ἐπιφέρει μὲ τὸν ἓνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο ὁ ἀφορισμὸς στοὺς ζωντανούς χριστιανούς ποὺ παρεκτρέπονται καὶ ἀφορίζονται· γιὰ τοὺς νεκρούς ὅμως ἓνα εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα, ἀλλὰ τὸ «πλέον φοβερόν καὶ τρομερόν, ἦτοι ὁ τυμπανίας».

Ὁ Χρύσανθος εἶτε γνωρίζει –τὸ πιθανότερο– τὶς παλαιότερες ἀπόψεις²¹ κατὰ τὶς ὁποῖες ἡ ἐμφάνισις τῶν τυμπανιαίων νεκρῶν ἀφορισμένων ἀποδεικνύει τὴ θαυματουργὸν παρέμβασις τοῦ θεοῦ στὸ χωρὸ τῆς Ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, εἶτε ὄχι, ἀποφαίνεται γιὰ τὴν ἐμφάνισις θαύματος καὶ μάλιστα μπορεῖ νὰ πεῖ κανένας ὅτι πρόκειται γιὰ «σωρὸν θαυμάτων», ὅπως ὑποστηρίζει ὁ ἀρχιμανδρίτης τοῦ ἱεροσολυμιτικοῦ κλίματος.

Ἡ ἀποδοχὴ τῆς ὑπαρξῆς πολλαπλῶν θαυμάτων αἰτιολογεῖται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι τὸ φαινόμενο τῆς ἀδιαλυσίας ἐνδέχεται νὰ μεταβιβαστεῖ καὶ στὰ σώματα τῶν συγγενῶν τοῦ νεκροῦ ἀφορισμένου (γυναῖκες, παιδιὰ, δοῦλοι). Ἡ λογικὴ ἐρμηνεία τῆς μεταβίβασις αὐτῆς γίνεται, κατὰ τὸν Χρύσανθο, γιὰ ἓνα καὶ μόνον λόγο,

21. Πρῶτη γνωστὴ μνεία θαύματος τοῦ τύπου αὐτοῦ γίνεται σὲ κείμενα τοῦ 16ου αἰ. σύμφωνα μὲ τὰ ὁποῖα μέσω τοῦ θαύματος τῆς διαλύσεως τοῦ σώματος νεκροῦ ἀφορισμένης πείσθηκε ὁ Μεχμέτ Β' ὁ Πορθητῆς γιὰ τὴν ἀλήθεια τῶν χριστιανικῶν δογμάτων· γιὰ ἄλλα αὐτὰ βλ. Μιχαηλάρης, Ἀφορισμός, ὁ.π., σ. 377 κ.ἑξ.

προκειμένου δηλαδή να προκληθεί ακόμα μεγαλύτερος φόβος επειδή δημιουργείται ή βεβαιότητα ότι για το σφάλμα του άμαρτωλού ενδέχεται να τιμωρηθούν και τὰ συγγενικά του πρόσωπα και κατά συνέπεια απαιτείται εκ μέρους κάθε χριστιανού άμειμπτος βίος· ἐξάλλου στην περίπτωση που θά του επιβληθεί για κάποια αίτια άφορισμός θά πρέπει άπαραιτήτως να φροντίσει ώστε να άποκατασταθεί ή τάξη έγκαίρως, να άρθεί τὸ έπιτίμιο, προκειμένου να άποτραπεί μετά τὸν θάνατόν του ή κατάσταση τῆς άδιαλυσίας να πλήξει και τὰ άγαπημένα του πρόσωπα. Ἡ έρμηνεία αὐτή του Χρύσανθου προέρχεται μέσα από μία λεπτή δογματική ανάλυση κατά τὴν όποία έπιχειρεΐται προσδιορισμός του τρόπου με τὸν όποιο τιμωρεΐ ό θεός και τῶν περιπτώσεων κατά τις όποίες ή τιμωρία αὐτή μπορεί να περάσει και στὸν συγγενικό κύκλο του τιμωρούμενου.

Στὴν ανάλυση αὐτοῦ του σημείου ό Χρύσανθος, πιστεύω, ότι ξεφεύγει από τὴν πορεία που ὡς τώρα εΐχε ακολουθήσει παραθέτοντας πολλά δείγματα ὑπέρ τῆς μετρημένης χρήσης και ἔλλογης έρμηνείας του φαινομένου του άφορισμού. Ἡ παραδοχή ότι ή ὑπαρξη τῶν άδιάλυτων πτωμάτων μπορεί να όφείλεται όχι σε μεγάλο άφορισμό αλλά ακόμη και σε άπλή άπειλή ή κατάρα του πλέον ταπεινού ιερέα και για άσήμαντο παράπτωμα του χριστιανού, προκειμένου να παταχθεί ή «προπέτεια τῶν κακῶν χριστιανῶν», εκφράζει τὴν ανεπιφύλακτη παραδοχή του άλλου στοιχείου που παρακολουθεΐ τὸ φαινόμενο τῆς άδιαλυσίας. Ἄλλωστε ή προσφυγή του σε παραδείγματα από τὴν Παλαιά Διαθήκη τὰ όποια παρουσιάζουν έναν θεό-τιμωρό να ένσπείρει στους ανθρώπους τὸν θάνατο προκειμένου να έμπνεύσει φόβο και σύνεση στους ὑπόλοιπους, άποτελεΐ σύμφυτο δείγμα τῆς άποδοχῆς του θαύματος-παραδείγματος πρὸς άποφυγήν.

Ἐξάλλου, ἀναδεικνύεται μὲ τις ἀπόψεις αὐτὲς τοῦ Χρῦσανθου ἡ τάση του, ποὺ φθάνει ὡς τὰ ὄρια τῆς ἔμμονης προσπάθειας, νὰ διαφυλάξει τὸ κύρος τῶν ἀπλῶν ἱερέων ποὺ συγχρωτίζονται καθημερινὰ μὲ τοὺς ἀνθρώπους καὶ εἶναι ἐνδεχόμενο γιὰ πολλοὺς λόγους νὰ βρεθοῦν σὲ θέση ἀδυναμίας νὰ ἐπιβληθοῦν στὸ ποίμνιό τους. Γι' αὐτὸ μεριμνεῖ ὥστε οἱ ἀδιάλυτοι νὰ ἐνισχύσουν τὸ κύρος τῶν ἱερέων ἀφοῦ θεωρεῖ ὅτι καθένας ποὺ δὲν ὑπακούει σ' αὐτοὺς καὶ δέχεται τις κατάρεις τους μπορεῖ νὰ καταντήσει μετὰ θάνατο οἰκτρὸ ἄλιωτο κουφάρι ποὺ θὰ διαλαλεῖ τις ἁμαρτίες καὶ τὴν ἀπώλεια τῆς ψυχῆς του.

Εἶπαμε ὅτι ἡ κατάσταση τοῦ ἄλιωτου καὶ τυμπανιαίου πτώματος ἀνάγεται συστηματικὰ στὴ σφαῖρα τοῦ θαύματος καὶ ὑπὸ τὴν ἐκδοχὴ αὐτῆ θεωρεῖται καὶ δογματικὸ ὄπλο. Ἡ ἀντίληψη αὐτῆ ποὺ διατρέχει ἀνὰ τοὺς αἰῶνες τὴν Ἀνατολικὴ ἐκκλησία βρῖσκει καὶ στὴν περίπτωση τοῦ Χρῦσανθου ἕναν ἀκόμη ἀπολογητῆ. Οἱ Καθολικοὶ δὲν ἔχουν λόγους νὰ ὑποστηρίζουν ὅτι δὲν θαυματουργεῖ πλέον ὁ θεὸς «εἰς τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν... ἐπειδὴ καὶ τοῦτο τὸ θαῦμα τῶν τυμπανιαίων τοὺς ἀποστομίζει»²².

22. Ἄς σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι τὸ θαῦμα τῶν τυμπανιαίων χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τὸν Χρῦσανθο προκειμένου νὰ ἀσκηθεῖ δριμύτατη κριτικὴ ἐναντίον τοῦ «ἀνάσχυντου» Ἀρκούδιου καὶ τῶν ὄσων αὐτὸς ὑποστηρίζει. Ἡ ἐπίθεση ἐναντίον τοῦ προσήλυτου Κερκυραίου στὴν ὑπηρεσία τῆς Καθολικῆς ἐκκλησίας δὲν εἶναι χωρὶς σημασία, ἀφοῦ αὐτὸς στὰ ἔργα του ὑποστηρίζει παρόμοιες ἀπόψεις οἱ ὁποῖες μπορεῖ νὰ προσλάβουν σημαῖνον δογματικὸ βᾶρος καθὼς προέρχονται ἀπὸ πρόσωπο τὸ ὁποῖο γνωρίζει καλὰ τὸ σύστημα τῆς Ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Ἄλλωστε, εἶναι ἐνδεικτικὸ ὅτι γιὰ νὰ τὸν ἀντικρούσει ἐπιστρατεύει καὶ ἀπόψεις προσώπων ποὺ προέρχονται ἀκριβῶς ἀπὸ τὸν ἴδιον χῶρο: πρόκειται γιὰ τὸν κυπριακῆς καταγωγῆς Βουστρώνιο ἀλλὰ καὶ τὸν Γόαρ (Goar) τοῦ ὁποῖου ἡ ἀβθεντία λόγω τοῦ σπουδαίου ἔργου του εἶταν δεδωμένη· γι' αὐτοὺς βλ. περισσότερα στὶς σημ. 23, 24, 25.

Θαῦμα λοιπόν ἡ ἀδιαλυσία καὶ μεγαλύτερο θαῦμα, ὅπως ξέ-
ρουμε ἀπὸ ἄλλες πηγές, ἡ ἄρση τῆς, ὅπως πραγματώνεται μέ-
σω τῆς Ἐκκλησίας καὶ πάλι. Ὡστόσο τὸ θέμα τῶν τυμπανιαίων
δὲν ἔχει τελειώσει ἀκόμα γιὰ τὸν Χρῦσανθο. Οἱ ἄλιωτοι νεκροὶ
δὲν εἶναι «κυρίως» ἀποτέλεσμα τοῦ ἀφορισμοῦ ἀλλὰ εἶναι
«θαῦμα», θὰ ὑποστηρίξει γιὰ μιὰ ἀκόμη φορὰ καὶ ἀποτέλεσμα
τῆς κατάρας τῶν ἱερέων. Εἶπαμε ὅτι ἡ τάση τοῦ Χρῦσανθου
εἶναι νὰ ὑποστηρίξει τοὺς ἱερεῖς ἀναγάζοντας τὴν ἀδιαλυσία ὡς
ἀποτέλεσμα τῆς κατάρας τους καὶ τοῦτο, ὅπως εἶναι φυσικό,
ἐπειδὴ ἀνευρίσκονταν ἄλιωτοι οἱ ὁποῖοι δὲν εἶταν («ἐπίσημα»
ἀφορισμένοι. Κατὰ συνέπεια καὶ δεδομένου ὅτι οἱ περισσότεροι
ἱερεῖς δὲν εἶχαν τὸ δικαίωμα νὰ ἀφορίζουν προκύπτει, κατὰ τὸν
Χρῦσανθο, ὡς λογικὴ κατάληξη τῆς ἀδιαλυσίας ἡ κατάρα τῶν
ἱερέων μέσω βεβαίως τῆς θαυματουργικῆς δράσης τῆς βούλησης
τοῦ θεοῦ.

Ἡ λογικὴ, λοιπόν, σειρὰ ποὺ θὰ ἀκολουθήσει εἶναι ἡ προσέγ-
γιση τοῦ θαύματος «ὡς χάριτος θείας», ἀποτέλεσμα τὸ ὁποῖο
πραγματοποιεῖται ὅταν «ἀρέσκη εἰς τὸν θεόν»: κατὰ συνέπεια
δὲν μπορεῖ ἡ ἀδιαλυσία, δηλαδὴ τὸ θαῦμα, νὰ εἶναι ἀποτέλεσμα
τῆς λεγομένης «ἐξωτερικῆς ἐξουσίας τῆς ἐκκλησίας». Ἐξάλλου
ὁ Χρῦσανθος ἔχει καὶ ἓνα ἄλλο ἐπιχείρημα νὰ προσκομίσει ὑπὲρ
τοῦ θαύματος, ὅτι δηλαδὴ καμιὰ τιμωρία τῆς ἐκκλησιαστικῆς
ἐξουσίας δὲν μπορεῖ νὰ ἐπιφέρει ἀποτέλεσμα μόνο μετὰ τὸ θάνα-
το τοῦ ἀφορισθέντος ἀφοῦ ἡ δικαιοδοσία τῆς ἀφορᾶ οὐσιαστικὰ
μόνο τοὺς ζωντανούς χριστιανούς καὶ ποτὲ τοὺς νεκρούς οἱ ὁποῖοι
περνοῦν ἀποκλειστικὰ στὴν δικαιοδοσία τῆς θείας κρίσης.

Τὸ διεισδυτικὸ πνεῦμα τοῦ Χρῦσανθου ἀντιλαμβάνεται βέ-
βαια τὰ κενὰ ποὺ ἀφήνει κάθε φορὰ ἡ προσέγγισή του γι' αὐτό,
κατὰ τὴν γνώμη μου, καταφεύγει σὲ ὑπηρεσίες νομικῆς χροιάς

ὥστε νὰ καλύψει τὴν πιθανὴ ἀπορία καὶ τὶς ἀσάφειες. Καὶ στὸ σημεῖο αὐτὸ ἡ ἀπορία μποροῦσε νὰ προέλθει ἀπὸ τὴν παρατήρηση ὅτι ἡ λογικὴ θὰ ἀπαιτοῦσε ὅτι ὁ ζωντανὸς ἀφορισμένος πού δὲν εἶχε φροντίσει νὰ ἀποκαταστήσει τὴν τάξην ἐν ζωῇ ἢ οἱ συγγενεῖς του μετὰ τὸ θάνατό του, θὰ κατέληγε πεθαίνοντας στὴν κατάστασιν τῆς ἀδιαλυσίας· ἄλλωστε αὐτὸ ὑποστήριζαν οἱ γνωστοὶ νομοκάνονες²³ καὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ κείμενα· γι' αὐτὸ καὶ ὁ Χρῦσανθος σπεύδει νὰ υἱοθετήσῃ καὶ τὴν ἀποψη αὐτῆ.

Ἔτσι ἡ τελικὴ ἀπόφασιν τοῦ Χρῦσανθου ἐνσωματῶναι ὅλες τὶς περιπτώσεις· εἶναι λοιπὸν ἡ κατάστασιν τῆς ἀδιαλυσίας ἀποτέλεσμα ἀφορισμοῦ ἀλλὰ καὶ κατάρας ἀρχιερέων καὶ ἱερέων· ἀλλὰ εἶναι πάντα ἐκδήλωσιν θείας βούλησιν γι' αὐτὸ ἄλλοι ἐμφανίζονται τυμπανιαῖοι καὶ ἄλλοι ὄχι, μολονότι ἔχουν ὑποστῆ ἀφορισμὸ ἢ κατάραν. Αὐτῆ ἡ γενικὴ ἀπόφασιν κατὰ τὴν ὁποία ὅλα μποροῦν νὰ ἰσχύουν συνεχίζεται καὶ στὴν τελικὴ διαπίστωσιν τοῦ Χρῦσανθου ὅτι μπορεῖ ὁ τυμπανιαῖος νὰ λυθεῖ ἀπὸ τὴν κατάστασιν τῆς ἀδιαλυσίας ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ θεωροῦμε βέβαιον καὶ προφανὲς καὶ τὴ σωτηρίαν τῆς ψυχῆς του.

Ἡ διαπίστωσιν αὐτῆ τοῦ Χρῦσανθου, πιθανῶς εἰσάγεται γιὰ πρώτη φορὰ στὴν ἀφοριστικὴ θεώρησιν καὶ δὲν ἐπαναλαμβάνεται ἐφεξῆς ἀπὸ ἄλλον ἐκκλησιαστικόν. Προσπάθειαν διάχυσιν μεγαλύτερου φόβου μέσω τῆς ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τὰ γενικῶς ἀποδεκτά· ἢ προσπάθειαν ὑπερτονισμοῦ τοῦ θαύματος²⁴ τὸ ὁποῖον

23. Βλ. τὰ σχετικὰ στὸ Μιχαηλάρης, Ἄφορισμός, ὁ.π., σ. 153 κ.εξ.

24. Τὴν ἴδια λογικὴ ἀκολουθεῖ ὁ Χρῦσανθος καὶ ὅταν προσπαθεῖ νὰ δώσει κάποια ἐξήγησιν γιὰ τὸ διαφορετικὸ χροῖμα τῶν ἀδιάλυτων σωμάτων· μπορεῖ νὰ ὀφείλεται «εἰς τὴν διάφορον κρᾶσιν τῶν ποιότητων τοῦ νεκροῦ» ἀλλὰ μᾶλλον ἡ αἰτία εἶναι ἄγνωσθιν στοὺς ἀνθρώπους καὶ γνωστὴ μόνον στὸ θεόν.

υπερβαίνει και τή δογματική αντίληψη περι λύσεως τοῦ τυμπανιαίου πτώματος μέσω τῶν εὐχῶν τῆς Ἐκκλησίας;

5. Λύση τοῦ ἀφορισμοῦ

Ἡ λύση τοῦ ἀφορισμοῦ, πρακτική πού σαφῶς προσδιορίζεται καί ἀποτελεῖ ἄλλωστε τήν ποθητή ἀπόληξη τῆς ὅλης διαδικασίας καθὼς ἐπέρχεται ἄρση τῆς ἀδικίας καί σωτηρία τοῦ ἀφορισμένου, εἶναι γεγονός ὅτι δέν ἀπασχολεῖ ὅσο θά ἀνέμενε κανεὶς τὸν Χρῦσανθο. Ἐκεῖνο πού σχεδὸν ἀποκλειστικά τὸν ἀπασχολεῖ εἶναι ἡ ἀποκατάσταση τῶν τυμπανιαίων τὴν ὁποία γιὰ νὰ παρουσιάσει ἀρχίζει ἀπὸ τὴν γενικὴ ἀπόφανση ὅτι κάθε ἀφορισμὸς πρέπει νὰ λύεται ἀπὸ τὸν ἱερωμένο πού τὸν ἐπέβαλε ἢ ἀπὸ ἀνώτερη ἐκκλησιαστικὴ ἀρχή. Βέβαια ἡ ἀνώτερη ἀρχὴ δέν λύνει τὸν ἀφορισμὸ ἀλλὰ ἀναψηλαφώντας τὴν ὑπόθεση ἀποφαίνεται ἂν πρόκειται γιὰ νόμιμο ἢ ἄδικο ἀφορισμὸ καί στὴ δεύτερη περίπτωση καλεῖ τὸν ἀδικοῦντα ἱερωμένο νὰ προβεῖ σὲ ἄρση τῆς ἀδικίας, δηλαδὴ σὲ ἄρση τοῦ ἀφορισμοῦ.

Αὐτὰ ὅλα βέβαια πρέπει νὰ ἀποκτήσουν τὴν ἐγκυρότητα τῆς θεϊκῆς προέλευσης καί αὐτὸ γίνεται μὲ τὴν προσφυγὴ στὴν εὐαγγελικὴ ρῆση κατὰ τὴν ὁποία ὅσοι ἐπιβάλλουν ποινὲς μποροῦν –μόνο αὐτοὶ– νὰ τὶς λύνουν, πράγμα πού ἀπὸ πολλοὺς καί κατὰ πολλοὺς τρόπους ἐπαναλαμβάνεται συνεχῶς στὴ μακροχρονὴ ἐξέλιξη τῆς ἐκκλησιαστικῆς δογματικῆς καί πρακτικῆς. Προκειμένου ὅμως περὶ τῶν τυμπανιαίων τὰ πράγματα γνωρίζουν καί πάλι ἀνατροπὲς καθὼς ὑπάρχει ἡ ἄμεση σύνδεση μὲ τὸ θαῦμα, τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ ἔτσι κι ἄλλιῶς ἀνατροπὴ τῶν καθιερωμένων. Ἔτσι, λοιπόν, ὁ Χρῦσανθος σπεύδει νὰ ἐξηγήσει τὸ

γεγονός γιατί από όρισμένους ιερείς λύνονται οί τυμπανιαῖοι καὶ ἀπὸ ἄλλους ὄχι: στὴν κατάσταση τοῦ τυμπανιαίου μπορεῖ νὰ καταλήξει κάθε χριστιανὸς ὅταν ἐκδηλωθεῖ μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἢ βούληση τοῦ θεοῦ τὸ ὁποῖο εἰσακούει τὶς ἀπειλὲς καὶ τὶς κἀταρες κάποιων ἱερέων ποὺ ἔχουν φθάσει σὲ ἓνα βαθμὸ ἀγιοσύνης ἢ καὶ γιὰ κάποιους ἄλλους λόγους τῆς θείας προνοίας.

Κατὰ ἀνάλογο τρόπο καὶ ἡ λύση τοῦ τυμπανιαίου εἶναι ἀποτελεσμα ἀρισμένων ἄλλων παραμέτρων μία ἀπὸ τὶς ὁποῖες μπορεῖ νὰ εἶναι: ἡ πίστη τοῦ εὐχομένου γιὰ τὴ λύση τοῦ τυμπανιαίου, μολονότι μπορεῖ νὰ μὴν εἶναι ἅγιο πρόσωπο ἢ ὑψηλοῦ ἱερατικοῦ βαθμοῦ. Ἐκδηλώνεται λοιπὸν καὶ πάλι ἡ θεία βούληση ἢ ὁποῖα ἐνεργεῖ ἐξαιτίας τῆς βαθιᾶς πίστεως τοῦ εὐχομένου· ἄλλωστε τοῦτο παρουσιάζεται καὶ σὲ ἄλλη περίπτωση ὅταν ταπεινοὶ ἱερεῖς κατορθώνουν νὰ προβοῦν σὲ ἐξορκισμοὺς καὶ νὰ ἀπομακρύνουν τὰ ἀκάθαρτα πνεύματα ποὺ βασανίζουν ἁμαρτωλοὺς ἀνθρώπους. Βεβαίως στὴ σύλληψη τοῦ Χρύσανθου ἡ περίπτωση αὐτὴ καλύπτει καὶ τὴν περίπτωση τῶν ἁγίων οἱ ὁποῖοι χωρὶς νὰ κατέχουν ὑψηλὰ ἱερατικὰ ἀξιώματα εἶταν δυνατὸν νὰ θαυματουροῦν²⁵.

Ἡ ἄλλη παράμετρος πάλι ἔχει σχέση μὲ τὴ θεία βούληση καθὼς δίνει τὴ δυνατότητα σὲ πρόσωπα ποὺ δὲν ἔχουν καμιά ιδιότητα ἀγιοσύνης, οὔτε πίστη ἀλλὰ γενικὰ ἀνήκουν «εἰς τοὺς παντελῶς ἀξίους» νὰ προβαίνουν σὲ διάλυση τῶν τυμπανιαίων. Ἡ ἔρμηνεία γιὰ τὴν ἀνεξήγητη αὐτὴ ἐκδήλωση τοῦ θεοῦ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι μιὰ ἀόριστη προσφυγὴ σὲ κάποια ἄλλη ιδιότητα τοῦ θεοῦ, σὲ «ἄλλον σκοπὸν τῆς θείας του προνοίας»²⁶.

25. Βλ. ὀρισμένες περιπτώσεις παρόμοιας θαυματοουργίας καὶ λύσης ἀφορισμοῦ ἐκ μέρους ἁγίων (λ.χ. ἅγιος Διονύσιος Ζακύνθου) στὸ Μιχαηλάρης, Ἐφορισμός, ὁ.π., σ. 383.

26. Ἐδῶ τὸ παράδειγμα ποὺ διατρέχει ὅλους τοὺς νομοκάνονες ἔχει σχέ-

Αυτή είναι σέ γενικές γραμμές ἡ προσέγγιση τοῦ Χρύσανθου στό θέμα τοῦ ἀφορισμοῦ. Ὑπάρχει φυσικά καί ἡ ρητή καί ἐντελῶς πρακτική τοποθέτησή του ὅτι ἡ Ἐκκλησία δέν πρέπει νά ἀφορίζει τοὺς ἡγεμόνες ἐπειδὴ τοῦτο σέ τελικὴ ἀνάλυση ἀποβαίνει εἰς βάρος τῆς Ἐκκλησίας²⁷. Ἄλλες παραμέτρους τοῦ ἀφορισμοῦ δέν τίς ἀναλύει διεξοδικά, ὅπως λ.χ. τὰ σχετικὰ μὲ τὰ ἁμαρτήματα ποὺ τιμωροῦνται μὲ ἀφορισμὸ ἢ τίς ἐπιμέρους χρήσεις τοῦ ἐπιτιμίου σέ διάφορες ὑποθέσεις. Αὐτὸ ἀνάγεται κατὰ τὴν ὀπτική του στὴν ἀντίληψη ὅτι ὁ ἀφορισμὸς πρέπει νά εἶναι («ιατρευτικὸς») καί ὅτι προτοῦ καταφύγει ὁ ἱερωμένος στὴν ποινὴ πρέπει νά προσπαθῆσει πολλὰ φορὲς νά νοθεύσει τὸν ἁμαρτωλὸ προκειμένου νά ἐξαντληθεῖ κάθε δυνατότητα ἀποκατάστασης τοῦ δικαίου χωρὶς τὴν παρεμβολὴ τῆς ποινῆς. Ἔτσι, σέ τελικὴ ἀνάλυση, ἡ ἀπειθεία τοῦ χριστιανοῦ αἰτιολογεῖ τὸν ἀφορισμὸ. Ὅμως ἡ δυνατότητα τῆς μεταμέλειας ὑπάρχει πάντα ἀνοικτή.

ση μὲ τὴ λύση τυμπανιαίου ἀπὸ πρῶν ἱερέα ὁ ὁποῖος ἐν τῷ μεταξὺ εἶχε μεταστραφεῖ στὸν μουσουλμανισμὸ. Ὅλες οἱ προσπάθειες τῶν ἱερωμένων νά ἀπελευθερώσουν ἀπὸ τὰ δεσμὰ ἓνα ἀδιάλυτο σῶμα δέν καρποφόρησαν μέχρι ποὺ ἀνευρέθηκε ὁ ἀφορίσας τὸν νεκρὸ, πρῶν ὀρθόδοξος, ποὺ κατόρθωσε νά διαλύσει τὸ ἀδιάλυτο πτώμα. Ἡ καινοτομία τοῦ Χρύσανθου εἶναι ὅτι δέν παραπέμπει στίς γνωστὲς πηγές ποὺ περιέχουν τὴ μαρτυρία αὐτὴ (Μαλαξὸς, Βακτριὰ Ἀρχιερέων) ἀλλὰ στὸν κύπριο Ἰησοῦιτῆ Βουστράνιο ποὺ τὸ ἀναφέρει σέ σύγγραμμά του: προσπάθεια στήριξης τῶν ἐπιχειρημάτων μὲ χρῆση πηγῆς ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὸν «ἀντίπαλο» χῶρο. Ἀκόμα πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι καί ὁ μεταστραφεὶς ἱερέας δέν εἶταν δυνατόν μετὰ τὸ «θαῦμα» νά ἐμμένει στό λάθος του καί ἐπανέρχεται στὸν χριστιανισμὸ.

27. Γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ βλ. περισσότερα στό Μιχαηλάρης, «Χρύσανθος Νοταρᾶς: ἡ θέση του γιὰ τὸν ἀφορισμὸ τῶν ἀρχόντων», *Νεοελληνικὴ Παιδεία καὶ Κοινωνία, Πρακτικὰ Διεθνοῦς Συνεδρίου ἀφιερωμένου στὴ μνήμη Κ. Θ. Δημαρᾶ*, Ἀθήνα 1995, σ. 43-50.

«Ποινή», λοιπόν, «και τιμωρία ιατρευτική» ὁ ἀφορισμὸς και κατὰ συνέπεια ἔχει ἀπόλυτη συνάφεια μὲ τὸ βασικὸ δόγμα τῆς ὀρθόδοξης πίστεως ποὺ στηρίζεται στὴ μετάνοια και στὴ συγχώρηση ἀλλὰ ταυτόχρονα ἐξυπηρετεῖ και τὶς αὐξημένες ἀνάγκες τῆς Ἐκκλησίας στὸ κατασταλατικὸ και προληπτικὸ πεδίο ὅπως ἀναδείχτηκε αὐτὸ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας.

Ἡ πραγματεία αὐτή, ὅπως εἶχαμε τὴν εὐκαιρία νὰ παρατηρήσουμε, παρουσιάζει ἔντονη συνάφεια μὲ πρακτικὲς νομικῆς ἰδιοσυστασίας οἱ ὁποῖες, πιστεύω, ὅτι ὑπερβαίνουν ὅ,τι θὰ μπορούσε νὰ ἀνεχθεῖ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἐξουσία ὥστε τὸ κείμενο αὐτὸ νὰ ἀποτελέσει νομικὸ ἐγχειρίδιο γιὰ τὴν ἐπιβολὴ ἢ τὴν ἄρση τῆς ποινῆς. Ἐπιζητεῖ ὁ Χρῦσανθος νὰ καταστήσει κοινωνῶν λεπτομερειῶν και βασικῶν χαρακτηριστικῶν τῆς ἀφοριστικῆς διαδικασίας τὸν Κωνσταντῖνο Μπασαράμπα; ἐπιδιώκει νὰ δώσει στὴν πολιτικὴ ἐξουσία ἓνα ἐγκυρο βοήθημα στὶς διαμάχες της μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἐξουσία;

Ἴσως συμβαίνει και αὐτό. Ἄλλωστε ὑπάρχει πάντα ἡ πλευρὰ τῆς ἐξουσίας ποὺ πρέπει νὰ μένει ἀπρόσβλητη ἀπὸ ποινὲς και ἐπιτίμια. Ἀλλὰ αὐτὴ εἶναι ἡ ἀποψη τοῦ Χρῦσανθου και δὲν συναντᾶται οὔτε πρὶν οὔτε μετὰ σὲ νομοκανονικὰ κείμενα· και φυσικὰ δὲν εἶταν δυνατόν νὰ δεῖ τὸ φῶς τοῦ τύπου και πολὺ περισσότερο νὰ καταστεῖ ἐπίσημη θέση τῆς Ἐκκλησίας. Και βέβαια οὔτε ὁ Χρῦσανθος εἶταν διατεθειμένος νὰ δώσει ἰδιαιτέρο βάρος γιὰ τὴν ἐκδοτικὴ φροντίδα ἔργου ποὺ περιεῖχε και προκλητικὲς θέσεις και χρησιμοποιοῦσε τόσο πολὺ τὶς νομικὲς διατυπώσεις. Ἐμεινε λοιπὸν ἀνέκδοτο και γι' αὐτὸν τὸ λόγο; πολὺ πιθανόν. Ἄλλωστε πολὺ πρόσφορα ὁ Κ. Θ. Δημαρᾶς θὰ χαρακτηρίσει μὲ τὰ λόγια αὐτὰ τὸν Χρῦσανθο και τοὺς ὁμοϊδεάτες του γιὰ τὶς πράξεις και τὶς ἐνέργειές τους: «Ἀντιθέσεις, ἀντιφάσεις, ζυμώ-

σεις, αλλά πάντα κάτω από την σκέπη τῆς Ἐκκλησίας»²⁸.

Εἶναι φυσικά αὐτὸς ἓνας ἀπὸ τοὺς λόγους ποὺ τὸ ἔργο ἔμεινε ὡς τώρα ἀνέκδοτο... Ὡστόσο δὲν πρέπει νὰ μὴν ἐπιστημά-
νουμε τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἀφοριστικὴ διαδικασία ποτὲ δὲν ἀπο-
τέλεσε τὸ ἀντικείμενο συστηματικῆς ἐκκλησιαστικῆς θεώρη-
σης. Βέβαια ὑπάρχουν σὲ νομοκανονικά, κυρίως, κείμενα
προσεγγίσεις τοῦ ζητήματος καὶ διασαφήσεις ὀρισμένων λε-
πτομερειῶν ποὺ ἀνέκυπταν. Ὅμως συστηματικὴ ἀντιμετώ-
πιση δὲν ὑπῆρξε ποτέ.

Ὁ ἀφορισμὸς ὡς ἔννοια καὶ πρακτικὴ εἶναι διάχυτος στὸ
κοινωνικὸ περιβάλλον, χρησιμοποιεῖται μὲ συχνότητα μεγάλη
καὶ παρ' ὅλα αὐτὰ κανένας –καὶ πολὺ περισσότερο οἱ πιστοί–
δὲν γνωρίζει μὲ ἀκρίβεια τὸν τρόπο ἐπιβολῆς, ἄρσης κ.λπ.
καὶ γενικῶς ὅλα ὅσα συνιστοῦν οὐσιαστικὴ γνώση μιᾶς τόσο
κοινῆς πρακτικῆς.

Στὴν προσέγγισή του ἡ χαλαρότητα αὐτῆ, ἡ ἀσάφεια καὶ
ἡ ἔντονη τάση γιὰ κατὰ περίπτωσιν ἀναγωγὴ δὲν εἶναι τυ-
χαία πράξις. Ἡ ἀσάφεια καὶ ὁ φόβος ποὺ προέρχεται καὶ ἀπὸ
τὴν ἄγνοια ἐξυπηρετεῖ καλύτερα τὴν πρακτικὴ ἐφαρμογὴ τῆς
ποινῆς καὶ ἔχει καλύτερα ἀποτελέσματα.

Μέσα στὴ λογικὴ αὐτῆ δὲν εἶναι λοιπὸν παράξενο ποὺ ἐπὶ
τόσους αἰῶνες τὸ θέμα τοῦ ἀφορισμοῦ δὲν ἀπασχόλησε καθ'
ἑαυτὸ κάποιον ἐκκλησιαστικὸ συγγραφέα. Ἄλλωστε καὶ ἡ
πραγματεία τοῦ Χρύσανθου δὲν ἔφθασε ποτὲ στὸ τυπογραφεῖο.
Ἐπρεπε νὰ περάσουν δύο περίπου αἰῶνες μετὰ τὴν ἀνέκδοτη
προσπάθεια τοῦ Χρύσανθου ὥστε ὁ ἀφορισμὸς νὰ καταστῆ ἀντι-

28. Κ. Θ. Δημαρᾶς, *Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας*, 7η ἐκδ.
Ἀθήνα 1985, σ. 106.

κείμενο μελέτης²⁹ και έκδοτικό προϊόν και μάλιστα ήταν, στα τέλη του 19ου αιώνα, ή αφοριστική πρακτική ουσιαστικά είχε εγκαταλειφθεί ή τουλάχιστον βρισκόταν σε πλήρη υποχώρηση καθώς ή δικαιοκή λογική του συγκροτημένου κράτους παγιωνόταν σιγά-σιγά.

29. Βασίλειος, αρχιεπίσκοπος Σμύρνης, *Υπόμνημα περί εκκλησιαστικοῦ ἀφορισμοῦ...*, Κωνσταντινούπολη 1897.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ

- Ἄβειρων 95
 Ἄγάζ 68
 Ἀγαμέμνων 70
 Ἀγγλία-οι 36, 63
 Ἀγγλικανική Ἐκκλησία 36
 Ἄγια Γραφή 46, 91
 Ἄγιορείτης Νικόδημος 122
 Ἄγιων Ἀποστόλων, ναὸς-σύνοδος
 (Πρωτοδεύτερη), 34, 47, 48,
 49, 108
 Ἀθανασιάδης Κύριλλος 15, 16
 Ἀκαδημία Ρουμανίας 11, 17, 18,
 19, 40
 Ἀλεξανδρείας, Πατριαρχεῖο 100,
 110
 Ἀμαλήκ 68
 Ἀμφιλόγιος (Πρὸς Ἀμφιλόγιον
 ἐπιστολή Μ. Βασιλείου) 49,
 108
 Ἀνατολική Ἐκκλησία 99
 Ἄριθμοι 34, 95
 Ἀριστηνός 32, 33, 44, 106, 117
 Ἀριστοτέλης 18
 Ἀρκούδιος 35, 36, 90, 144
 Ἀρμενία Περσική 108
 Ἀρσένιος, πατριάρχης 109
 Αὐγουστίνος 35, 45, 107
 Βακτηρία Ἀρχιερέων 149
 Βαλσαμών 32, 33, 44, 47, 48,
 49, 51, 106, 117, 127, 129
 Βασιλεῖαι 34, 91, 95, 110
 Βασίλειος ὁ Μέγας 34, 49, 62
 Βασιλείου Μακεδόνος... πρὸς τὸν
 υἱὸν Λέοντα... 30
 Βενέδικτος ΙΓ', πάπας 36, 90,
 110
 Βενετία 27, 35
 Βιογραφικὸ Λεξικό, Ἐκδοτικῆς
 Ἀθηνῶν 33
 Βλεμμύδης Νικηφόρος 18
 Βουκουρέστι 18, 21, 28, 30
 Βουλγαρία· βλ. Θεοφύλακτος Βουλ-
 γαρίας
 Βουστρώνιος 35, 90, 100, 144,
 149
 Γαλάτες (Πρὸς Γαλάτας, ἐπι-
 στολή Παύλου) 34, 66
 Γένεσις 34, 95
 Γόαρ (Goar) 35, 90, 144
 Γρηγόριος Νύσσης 34, 47, 127
 Γρηγόριος ΙΒ', πάπας 110
 Δαβὶδ 95
 Δαθάν 95

- Δαμασκηνός 110
 Δευτερονόμιον 34, 94, 111
 Δημαρχία Κ.Θ. 150
 Διδασκαλία Ὠφέλιμος περὶ με-
 τανοίας..., Χρῦσανθου 27
 Διονύσιος, ἄγιος Ζακύνθου 148
 Δομενικάνοι 90
 Δοσίθεος, πατριάρχης Ἱεροσολύ-
 μων 24, 26, 34, 109
 Δύση 25, 26
- Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ἑλλά-
 δος (ΕΒΕ)** 11, 19, 20
Ἐκκλησία Δυτικὴ (καθολικὴ) 9,
 25, 36, 116, 142, 144
**Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, Θεο-
 δωρήτου** 44
Ἐξοδος 34, 93, 94, 111
**Ἑρμηνεῖα τῶν τεσσάρων Εὐαγ-
 γελίων, Θεοφύλακτου Βουλ-
 γαρίας** 30
Ἑρρίκος Η΄ 36, 63
Εὐα 132
**Εὐλάλιος (Πρὸς ἐπίσκοπον Εὐ-
 λάλιον, ἐπιστολὴ Θεοδωρή-
 του)** 48, 108
**Εὐλάλιος, ἐπίσκοπος Περσικῆς
 Ἀρμενίας** 108
Εὐριπίδης 35, 70, 109
Εὐρώπη 26
Εὐχολόγιο, Goar 35, 90
- Ζακύνθος** 148
Ζὰν 91, 110· πβ. Ὁζᾶς
Ζεβεδαῖος 67
Ζωναρᾶς 32, 33, 44, 47, 48,
 106, 107, 117, 127
- Ἡγεμονίες Παραδουνάβιες** 22,
 24, 26, 28, 29, 30
**Ἡ Κιτάια Δουλεύουσα..., Χρῦ-
 σανθου** 30
Ἡσύχιος 18, 34
- Θεοδώρητος ὁ Κύρου** 34, 44, 48
Θεοφύλακτος, Βουλγαρίας 30,
 34, 41, 42
**Θεσσαλονικεῖς (Πρὸς Θεσσαλονι-
 κεῖς ἐπιστολὴ)** 34, 43, 108
**Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἑγκυ-
 κλοπαίδεια** 36
- Ἰάκωβος, οἰκουμενικὸς πατρ.**
 31
Ἰεζεκίηλ 94, 103
Ἰεζεκίηλ 34
Ἰερομνήμων 34, 89, 109
Ἰεροσόλυμα 59, 22, 25, 142
Ἰεροσολύμων Πατριαρχεῖο 9,
 10, 11, 12, 15, 16, 17, 18,
 19, 20, 21, 23, 24, 28, 30,
 40, 41, 59, 109
Ἰησοῦιτης (Γεζουβίτης) 35,
 100, 149
**Ἰουδαϊκὴ Ἀρχαιολογία, Ἰώση-
 που** 91
Ἰταλία 26, 35
**Ἰωάννης εὐαγγελιστῆς (Θεολό-
 γος)** 34, 41, 52, 108, 110,
 111, 119
Ἰωάννης Γ΄ ὁ Σχολαστικὸς 32,
 33, 106

- Ἰωάννης ΚΓ', ἀντίπαπας 110
 Ἰώσηπος 34, 91
- Καινή Διαθήκη** 34
 Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης,
 μητρ. 24, 26
 Καλλίνικος Β' ὁ Ἀκαρνάν 31
 Κανόνες Ἀγίων Ἀποστόλων 34
 Καντακουζηνός Σερμπάν 31
 Καρθαγένης, σύνοδος 34, 51,
 108, 129
 Κέρκυρα 35, 144
 Κλυταμνήστρα 35, 70, 132
 Κομνηνός-Παπαδόπουλος Νικό-
 λαος 25, 26, 27
 Κορὲ 111
 Κορίνθιοι (Πρὸς Κορινθίους ἐπι-
 στολή) 34, 43, 52, 61, 63,
 67, 108
 Κουτσαύτη Πόπη 11
 Κουτσαύτης Νίκος 11
 Κρήτη 100
 Κύπρος 35, 90, 100
 Κύριλλος Λούκαρης 110
 Κωνσταντῆς 110
 Κωνσταντίας, σύνοδος 90, 110
 Κωνσταντινουπόλεως, Πατριαρ-
 χεῖο· βλ. Πατριαρχεῖο Οἰ-
 κουμενικὸ
- Λατίνοι** 109
 Λευτικὸν 34, 41, 93, 107
 Λητίος (Πρὸς Λητίον ἐπιστολή
 Γρηγορίου Νύσσης) 47, 108
 Λητίος, ἐπίσκοπος Μελιτηνῆς
 108
- Λογική, Ἀριστοτέλη 18
 Λουκάς, εὐαγγελιστῆς 108
- Litzica Constantin 17, 18
- Μακάριος**, πατρ. Ἱεροσολύμων
 17
 Μαλαξὸς 149
 Μαρινέσκου Φλορὶν 11
 Μαρτίνος Ε', πάπας 110
 Ματθαῖος, εὐαγγελιστῆς 34, 43,
 108
 Μαυροκορδάτος Νικόλαος 29
 Μεγάλη Βρετανία 63
 Μελέτιος, πατριάρχης Ἀλεξαν-
 δρείας 100
 Μελιτηνῆς, ἐπισκοπὴ 108
 Μετόχι Παναγίου Τάφου ΚΠο-
 λεως (ΜΠΤ) 11, 15, 16,
 17, 19, 20, 21, 40
 Μεχμέτ Β' ὁ Πορθητῆς 142
 MIET 16
 Μιχαήλ 109
 Μολδοβλαχία 15, 28
 Μόσχα 24, 28, 30
 Μπασαράμπας-Μπραγκοβάνος
 Κωνστ. 16, 24, 26, 28, 29,
 30, 31, 32, 41, 150
- Νέα ἔκθεσις τῆς σφαίρας...**, 18
 Νικαίας, Α' Οἰκουμενικὴ σύνο-
 δος 34, 44, 45, 107, 126
- Ὁζᾶς 91, 110· πβ. Ζᾶν
 Ὁρέστης 35, 70, 132
 Ὁρέστης, Εὐριπίδη 35, 70, 109

Ούγγροβλαχία 16, 24, 41

Πάσιος Β, οίκουμενικός πα-
τριάρχης 118

Παλαιά Διαθήκη 34, 143

Παλαιστίνη· βλ. Καισαρείας τῆς
Παλαιστίνης, μητρ.

Πανάγιος Τάφος 26

Πάντοβα 24, 25, 28

Παπαδόπουλος-Κεραμέας Ἄθαν.
15, 16, 17

Πάπας 109

Παρίσι 24, 28

Πατριαρχεῖο Οἰκουμενικὸ 30, 31,
33, 50, 128

Πατρινέλης Χρ. 36

Παῦλος ἀπόστολος 18, 34, 42,
43, 52, 61, 63, 66, 107,
108, 119

Πελοπόννησος 59

Περὶ καινῶν θαυμάτων..., Βου-
στρώνιου 100

Πέτρος, ἀπόστολος 34, 67

Πρωτοδευτέρα· βλ. Ἁγίων Ἀπο-
στόλων, ναὸς-σύνοδος

Ριμνίκου, ἐπισκοπή 109

Ρωμαῖοι (Πρὸς Ρωμαίους ἐπι-
στολή) 34, 42, 107

Ρώμη 90

Ρωσία 24

Σαμαρεῖτες 67

Σαοὺλ 68

Σοδομίτες 95

Στάθη Πόπη 10, 17

Σταμάτης Κωνστ. 18

Σταμάτιος τοῦ Χριστοδούλου
110

Στοβαῖος Ἰωάννης 18

Τιμόθεος (Πρὸς Τιμόθεον ἐπι-
στολή Παύλου) 34, 63, 67

Τιμόθεος, πατρ. Ἱεροσολύμων 18

Τόμος Χαράς, Δοσιθέου 34, 89,
109

Τρωάνος Σπύρος 33

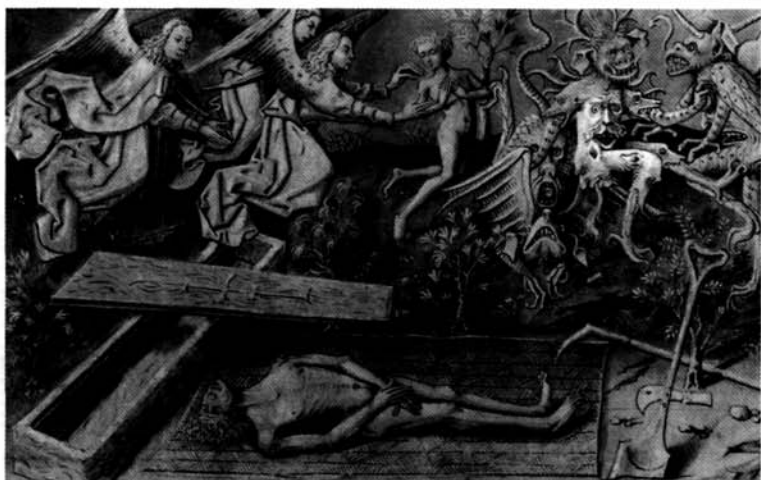
Τσελίκας Ἀγαμέμνων 11

Φαναριῶτες 29

Χριστιανικὴ Διδασκαλία, Αὐ-
γουστίνου 45

Καστοριά, Παναγία Μαυριώτισσα, τοιχογραφία

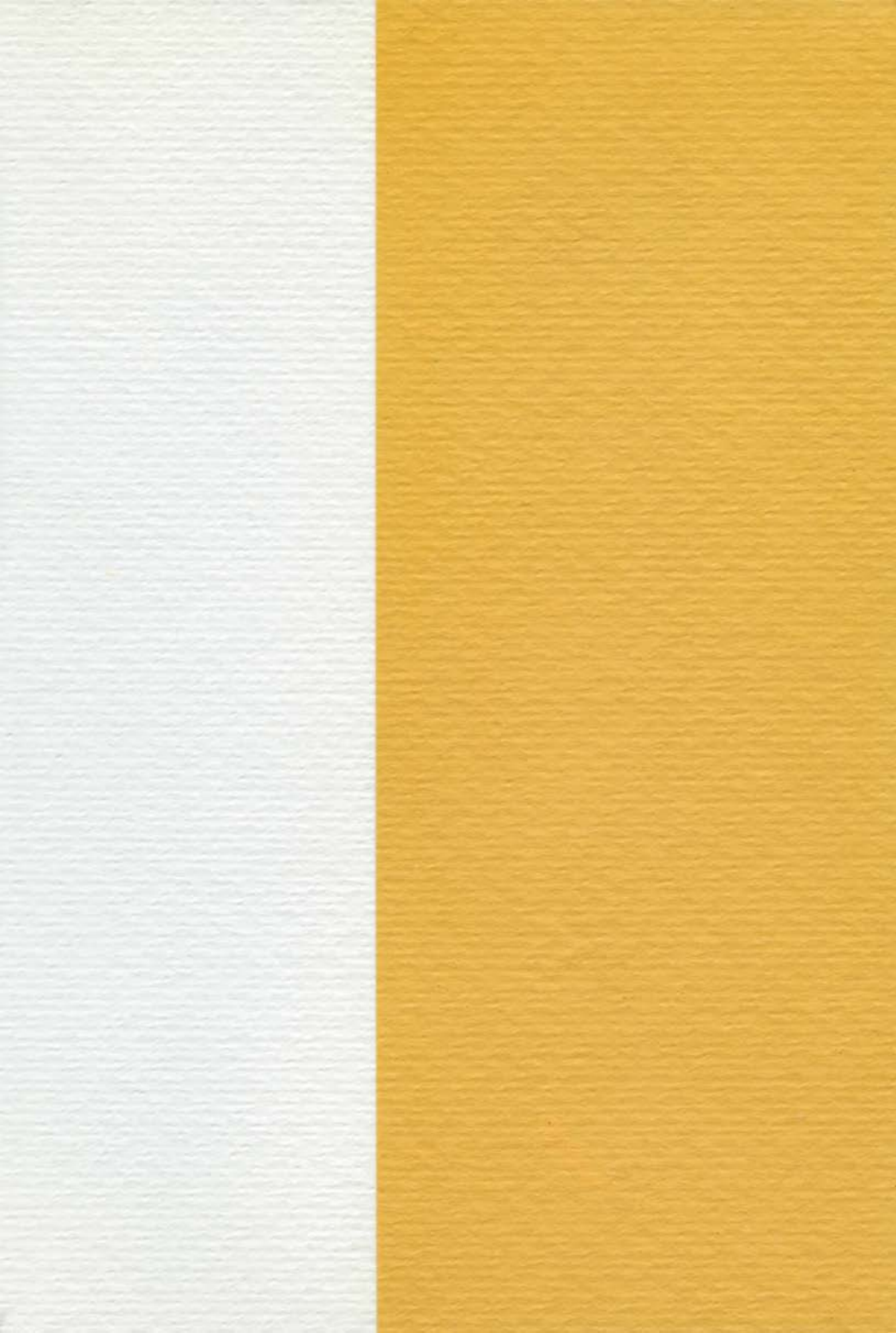

Παρίσι, Bibliothèque Nationale, ms. fr. 9198, φ. 51, μικρογραφία

☞ Η ΜΕΛΕΤΗ ☞

ΤΟΥ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ Δ. ΜΙΧΑΗΛΑΡΗ Η
ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ ΤΟΥ ΧΡΥΣΑΝΘΟΥ ΙΕΡΟ
ΣΟΛΥΜΩΝ «ΠΕΡΙ ΑΦΟΡΙΣΜΟΥ» ΣΤΟΙ
ΧΕΙΟΘΕΤΗΘΗΚΕ ΚΑΙ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗ
ΘΗΚΕ ΣΤΗΝ «ΠΟΡΕΙΑ» * ΤΥΠΩΘΗΚΕ
ΣΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ ΤΟΥ ΚΩΣΤΑ ΠΛΕ
ΤΣΑ - ΖΩΗΣ ΚΑΡΔΑΡΗ Ο.Ε. ΣΕ ΧΑΡΤΙ
CONQUEROR 100 gr. * ΒΙΒΛΙΟΔΕΤΗΘΗ
ΚΕ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΑΠΟΣΤ. ΚΑΙ ΠΑΝ. ΣΑΛ
ΤΟΡΙΑΔΗ ΤΟΝ ΝΟΕΜΒΡΙΟ ΤΟΥ 2002

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΜΕ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΠΙΜΕ
ΛΕΙΑ ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ ΤΥΠΩΘΗΚΕ
ΣΕ 1000 ΑΝΤΙΤΥΠΑ ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ
ΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ «ΠΟΡΕΙΑ»

Στὰ τέλη τοῦ 17ου αἰώνα ὁ ἀρχιμανδρίτης –ἀργότερα πατριάρχης Ἱεροσολύμων– Χρῦσανθος Νοταρᾶς μὲ προτροπὴ τοῦ ἡγεμόνα τῆς Οὐγγροβλαχίας Κωνσταντίνου Μπασαράμπα συνθέτει πραγματεία γιὰ τὸ ἐπιτίμιο τοῦ ἀφορισμοῦ. Ἡ πραγματεία αὕτη ποὺ σώζεται ὀλόκληρη σὲ δύο χειρόγραφα καὶ ἓνα τμῆμα τῆς σὲ ἓνα τρίτο, παρέμεινε ὡς τώρα ἀνέκδοτη, μολονότι ἀποτελεῖ τὴν πρώτη συστηματικὴ προσπάθεια μελέτης τῆς ποινῆς τοῦ ἀφορισμοῦ, ποινῆς ποὺ ἀπέτελεσε ἓνα ἀπὸ τὰ σημαντικότερα «ἐργαλεῖα» τῆς Ἐκκλησίας γιὰ τὴν ἄσκησι τῆς πολιτικῆς τῆς, ἰδιαίτερα κατὰ τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας.

Στὸ κείμενο αὐτὸ ποὺ ἐκδίδεται τώρα, ὁ Χρῦσανθος ἀναλύει διεξοδικὰ τὴν προέλευσι τῆς ποινῆς, τὴ χρήση τῆς, τὰ ἀρνητικὰ ἀποτελέσματα ποὺ ἐπιφέρει ἢ ἐπιβολὴ τῆς, τὴ θαυματουργικὴ διάστασι τῶν ἄλιωτων ἀφορισμένων κ.λπ. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἡ πραγματεία ἀποτελεῖ μιὰ καλὴ καὶ ἐμπεριστατωμένη προσέγγισι τοῦ ἀφορισμοῦ καὶ τῶν συνεπειῶν του.